

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

СТРАТЕГІЧНА ПАНОРАМА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
Фахове видання з політичних наук

2' 2018

Видавець та засновник:НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬРекомендовано до друку
Вченою радою НІСД
(Протокол № 8 від 5.12.2018 р.)**СТРАТЕГІЧНА ПАНОРАМА**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
Фахове видання з політичних наук**2' 2018**

Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 11 липня 2017 р. № 966

Свідоцтво про реєстраціюКВ № 17372-6142ПР, видане
Міністерством юстиції України
17.12.2010 р.Усі права застережені.
При використанні матеріалів
журналу посилання на видання
«Стратегічна панорама»
обов'язкове.Редакція не завжди
поділяє позицію авторів.
Відповідальність
за точність викладених
фактів несуть автори.Редагування, коректура:
Карбовнича Т. В.Комп'ютерне верстання:
Мініна Н. М.Відповідальний за видання:
Іщенко А. Ю.Формат 60x84/8.
Папір офсетний № 1.
Обл.-вид. арк. 10,84.
Ум. друк. арк. 12,98.
Наклад 200 прим.**Адреса редакції:**01030, м. Київ, вул. Пирогова, 7-а.
Тел. +38 (044) 234-50-07,
+38 (044) 286-19-59,
+38 (044) 286-21-25
E-mail: publish@niss.gov.ua
<http://www.niss.gov.ua>**Віддруковано:**ТОВ «Книжково-журнальна
друкарня «СОФІЯ». 08000,
смт Макарів, Макарівський
район, Київська обл.,
вул. Першотравнева, буд. 65.
Тел./факс: +38 (044) 456-20-69.
Реєстраційне свідоцтво
A01 № 229953 від 26.11.2008 р.

ISSN 2616-9460

© «Стратегічна панорама», 2018

РЕДКОЛЕГІЯ*Головний редактор:***Горбулін Володимир Павлович** – перший віце-президент НАН України,
академік НАН України, доктор технічних наук, професор.*Заступник головного редактора:***Яблонський Василь Миколайович** – перший заступник директора
Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук,
доцент.*Заступник головного редактора – відповідальний секретар:***Джиги Тетяна Василівна** – заступник завідувача комунікаційно-видавничого
відділу, кандидат політичних наук, доцент.*Члени редколегії:***Васильців Тарас Григорович** – доктор економічних наук, професор;**Власюк Олександр Степанович** – член-кореспондент НАН України, доктор
економічних наук, професор;**Двігун Алла Олександрівна** – доктор економічних наук, професор;**Дубов Дмитро Володимирович** – доктор політичних наук, старший науковий
співробітник;**Іляш Ольга Ігорівна** – доктор економічних наук, професор;**Корнієвський Олександр Анатолійович** – доктор політичних наук, професор;**Ляшенко Олександра Миколаївна** – доктор економічних наук, професор;**Мартинюк Володимир Петрович** – доктор економічних наук, професор;**Розумний Максим Миколайович** – доктор політичних наук, старший науковий
співробітник;**Собкевич Оксана Володимирівна** – доктор економічних наук, старший науковий
співробітник;**Суходоля Олександр Михайлович** – доктор наук з державного управління,
професор;**Флейчук Марія Ігорівна** – доктор економічних наук, професор;**Шаров Олександр Миколайович** – доктор економічних наук, професор;**Шемаєва Людмила Григорівна** – доктор економічних наук, професор;**Шеховцов Володимир Степанович** – доктор технічних наук, старший науковий
співробітник;**Юрків Надія Ярославівна** – доктор економічних наук, професор;**Яворська Галина Михайлівна** – доктор філологічних наук, професор.

У номері

Загальні питання національної безпеки

Резнікова О. О.

Розробка Стратегії національної безпеки з урахуванням принципів національної стійкості 5

Семенченко А. І., Пунда Ю. В.

Підготовка аналітиків стратегічного рівня як пріоритетний напрям кадрового забезпечення сектору безпеки і оборони 12

Протидія російській агресії

Лоссовський І. Є.

Зовнішньополітична стратегія Росії щодо країн пострадянського простору як реалізація «нової доктрини обмеженого суверенітету» 19

Коновальчук П. І.

Зміст та основні напрями пропаганди Російської православної церкви у контексті гібридної війни Росії проти України 31

Питання націєтворення

Степико М. Т.

Консолідаційний потенціал української нації 37

Бакальчук В. О.

Становлення національної ідентичності як складової європейського культурного простору: можливості копродукції 47

Політична безпека

Даниляк О. О.

Політико-правові аспекти неособистого голосування у Верховній Раді України 53

Орлик В. В.

Політичні процеси в Республіці Казахстан у контексті «транзиту влади» 64

Військово-технічне співробітництво

Бегма В. М., Рубель К. В., Філіп Д. О.

Сучасні виклики для спеціальних експортерів України у ході реалізації військово-технічного співробітництва на світовому ринку озброєння 76

Енергетична безпека

Мошенець І. О.

Поняття енергетичної безпеки у політичній науці та прикладній оцінці державної політики 86

Гуманітарна безпека

Ожеван М. А.

Академічна доброчесність як політико-правова та морально-етична проблема 94

In the Issue

General Issues of National Security

Olga Reznikova

Developing a National Security Strategy Based on the Principles of National Resilience 5

Andriy Semenchenko, Yuri Punda

Preparation of Analyzes of Strategic Level as a Priority for the Security and Defense Security Professional 12

Countering Russian Aggression

Ihor Lossovskiy

Foreign Policy Strategy of Russia with Respect to Post Soviet Countries as Implementation of the “New Doctrine of Limited Sovereignty” 19

Pavlo Konovalchuk

Contents and Main Prospects of Russian Orthodox Church Propaganda in the Context of the Hybrid War Between Russia and Ukraine 31

Issues of Nation-Building

Mykhailo Stepyko

The Consolidation Potential of the Ukrainian Nation 37

Vladyslava Bakalchuk

Development of National Identity as a Complex European Cultural Space: Opportunities of Co-Production 47

Political Security

Alexander Danyliak

Political and Legal Aspects of Non-Personal Voting in the Verkhovna Rada of Ukraine 53

Viktoriiia Orlyk

Political Processes in the Republic of Kazakhstan in the Context of “The Power Transit” 64

Military-Technical Cooperation

Vitalii Begma, Karina Rubel, Dmytro Plilip

Modern Challenges for Special Exporters of Ukraine in Within Military and Technical Cooperation on the Arms Market 76

Energy Security

Ihor Moshenets

The Notion of Energy Security in Political Science and Practical Evaluation of State Policy 86

Humanitarian Security

Mykola Ozhevan

Academic Integrity as a Political, Legal and Ethical Problem 94

УДК 321.015+321.02+323.21

РОЗРОБКА СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ З УРАХУВАННЯМ ПРИНЦИПІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

О. О. Резнікова

У статті досліджені методологічні засади розробки стратегії національної безпеки, визначені шляхи їх удосконалення з метою більш ефективного реагування на сучасні виклики й загрози та зміни безпекового середовища. Доведено необхідність подальшого розвитку теоретичних основ національної безпеки з урахуванням концепту національної стійкості.

Визначено місце стратегії національної безпеки у системі документів середньо- і довгострокового планування у сфері національної безпеки. Досліджено еволюцію Стратегії національної безпеки України, починаючи з моменту прийняття її першої редакції. Розроблені рекомендації щодо підготовки нової редакції Стратегії національної безпеки України відповідно до вимог Закону України «Про національну безпеку України».

Визначені принципи забезпечення національної стійкості, запровадження яких дозволяє модернізувати систему забезпечення національної безпеки з метою її адаптації до швидких змін сучасного безпекового середовища, впливу загроз гібридного типу.

Встановлено, що немає підстав говорити про заміну системи забезпечення національної безпеки системою забезпечення національної стійкості. Як і немає необхідності у паралельному функціонуванні цих двох систем. Більш раціональним виглядає забезпечення національної безпеки за принципами національної стійкості, оскільки це здатне викликати синергетичний ефект у вигляді набуття системою забезпечення національної безпеки нових властивостей. У свою чергу, такий підхід дозволяє суттєво підвищити ефективність протидії сучасним загрозам і небезпекам, а також раціонально використовувати обмежені ресурси держави.

Доведено, що ключові принципи розбудови національної стійкості мають знайти відображення у нових державних стратегічних документах, передусім у Стратегії національної безпеки України.

Ключові слова: національна безпека, стратегія, національна стійкість, загрози, безпекове середовище.

Резнікова
Ольга Олександрівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Olga Reznikova

DEVELOPING A NATIONAL SECURITY STRATEGY BASED ON THE PRINCIPLES OF NATIONAL RESILIENCE

The article explores the methodological principles of the national security strategy development and the ways of their improvement in order to more effectively respond to modern challenges, threats and changes in the security environment. Author proves the necessity of further development of the theoretical foundations of national security taking into account the concept of national resilience.

The role of the national security strategy in the system of medium and long-term planning in the field of national security is determined. The evolution of the Strategy of National Security of Ukraine since the adoption of its first edition is researched. Recommendations on preparation of a new edition of the National Security Strategy of Ukraine in accordance with the requirements of the Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» are developed.

The principles of ensuring national resilience are determined. The most important of them are comprehensive approach, collaboration, awareness, continuity, preparedness, and communications. The introduction of these principles allows to modernize the system of ensuring national security in order to adapt it to the rapid changes of the modern security environment and the impact of threats of the hybrid type.

Author proves that there is no reason to talk about replacing the system of ensuring national security with the system of ensuring national resilience. As well there is no need for the parallel operation of the both systems. It is more rational to ensure national security on the principles of national resilience, since it can cause a synergistic effect in the form of new qualities of the national security system. At the same time, it allows to improve the effectiveness of counteracting modern threats and challenges, as well as rational use of limited state resources significantly.

It is proved that the key principles of building national resilience should be reflected in the new strategic documents of the state, first of all, in the National Security Strategy of Ukraine.

Keywords: national security, strategy, national resilience, threats, security environment.

Постановка проблеми. У системі забезпечення національної безпеки і процесі прийняття рішень будь-якої країни особливе значення мають концептуальні політичні документи держави, передусім Стратегія національної безпеки. Такі документи висвітлюють систему офіційних підходів щодо ролі та місця держави в сучасному світі, її національних цінностей, інтересів і цілей, а також сили, засоби й способи попередження та знешкодження зовнішніх і внутрішніх загроз. Відповідні закони визначають основи організації та принципи функціонування системи забезпечення національної безпеки, а положення зазначених стратегічних документів можуть визначати напрями розвитку або ж реформування цієї системи.

У той же час, зміни, що відбуваються у глобальному безпековому середовищі, потребують певного вдосконалення концептуальних підходів до забезпечення національної безпеки з метою адекватного та ефективного реагування на нові виклики й загрози, що має знайти відображення й у відповідних стратегічних документах держави.

Аналіз наукових публікацій та досліджень. Теоретичні засади як національної безпеки в цілому, так і окремих її складових, сформовані й розвиваються вже протягом кількох століть. За цей час концептуальні підходи до забезпечення національної безпеки, як і саме поняття «безпека», зазнали істотних змін, що можна простежити, зокрема, за роботами таких авторів, як-от: Б. Бузан, О. Вейвер, Р. В. Джонс, Е. П. Томпсон, Д. Чендлер та ін.

Українські вчені також долучилися до цього дослідницького процесу. У їхніх наукових працях достатньо уваги приділяється, зокрема, питанням стратегічного планування та розробці концептуальних документів у сфері національної безпеки. Тут слід зазначити роботи В. Т. Білоуса, В. П. Горбуліна, А. Б. Качинського, Н. Р. Нижник, Г. П. Ситника та інших науковців.

У той же час, безпекові умови, що формуються нині, вимагають запровадження нових підходів до забезпечення національної безпеки, серед яких найбільш актуальним є формування національної стійкості. Хоча низка країн – членів НАТО та ЄС вже застосовують на практиці

окремі механізми забезпечення національної стійкості, у теорії це питання залишається ще мало дослідженим, особливо в Україні.

Метою цієї статті є визначення шляхів удосконалення методологічних засад розробки стратегії національної безпеки, підготовка рекомендацій щодо запровадження принципів національної стійкості у сфері національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Необхідність розробки Стратегії національної безпеки визначена законодавством України: до 2018 р. – Законом України «Про основи національної безпеки України», нині – Законом України «Про національну безпеку України» [1]. Хоча першим законодавчим актом не були встановлені чіткі вимоги щодо розробки такого документа, на практиці в ньому визначалися загрози для національної безпеки та пріоритетні напрями і завдання безпекової політики держави. Відповідно до світової практики такі стратегії мають періодично оновлюватися з метою урахування змін, які відбуваються у безпековому середовищі.

Перша Стратегія національної безпеки України (далі – *Стратегія*) була прийнята в 2007 р. [2]. У документі визначався достатньо широкий спектр загроз національній безпеці, багато з яких залишаються актуальними й донині. Йдеться, зокрема, про невідповідність сектору безпеки України потребам суспільства, недостатню національну єдність та консолідацію суспільства, негативні зовнішні впливи на інформаційний простір, про тероризм тощо. Водночас завдання державної політики у сфері національної безпеки були визначені значною мірою декларативно, що не сприяло досягненню визначених цілей з подолання або мінімізації дії загроз.

Наступна Стратегія національної безпеки була затверджена Президентом України в 2012 р. [3]. У ній відображалися зміни, що відбулися на той час у безпековому середовищі України, а також визначалися важливі завдання у сфері захисту інтересів особи, суспільства та держави. Зокрема, передбачалася необхідність: проведення судової, адміністративної реформ; протидії корупції; реформування сектору безпеки і оборони як цілісної системи, зміцнення його функціональної спроможності; підвищення ефективності використання державних коштів; забезпечення дієвого контролю за діяль-

ністю природних монополій; диверсифікації джерел постачання енергоресурсів, підвищення ефективності їх використання; подолання диспропорцій у соціально-гуманітарній сфері; створення безпечних умов для життєдіяльності населення та інші важливі заходи. Проте і в цій Стратегії національної безпеки України значного прогресу за відповідними напрямками не було досягнуто, оскільки визначені в документі завдання залишилися здебільшого нереалізованими.

Хоча переважна більшість загроз і пріоритетів державної політики у сфері національної безпеки станом на початок 2014 р. залишалися актуальними, ситуація в Україні і навколо неї радикально змінилася – розпочалася широкомасштабна агресія Російської Федерації (РФ) проти нашої держави. Реагувати необхідно було негайно, тому що йшлося про захист національного суверенітету і територіальної цілісності держави, збереження життів українських громадян. Оскільки Україна не була і не є членом міжнародних військово-політичних союзів, розраховувати доводилося виключно на власні сили, а це потребувало відповідного перерозподілу ресурсів держави та перегляду пріоритетів у сфері національної безпеки і оборони.

Отже, на порядку денному постало питання про оновлення Стратегії національної безпеки України. Крім того, відповідно до версії документа від 2012 р. Україна мала дотримуватися політики позаблоковості, а Російська Федерація була визначена стратегічним партнером, що вже не відповідало ні дійсності, ні національним інтересам.

У 2015 р. було затверджено нову редакцію Стратегії національної безпеки України [4]. У цьому документі було чітко зазначено, що найбільшу загрозу для України на поточному етапі становлять агресивні дії РФ, які здійснюються для виснаження української економіки та підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна та захоплення її території. Основними напрямками державної політики національної безпеки України було визначено: відновлення територіальної цілісності України; створення ефективного сектору безпеки і оборони; підвищення обороноздатності держави; реформування та розвиток розвідувальних, контррозвідувальних і правоохоронних органів; реформування системи державного управління; забезпечення нової якості антикорупційної політики; забезпечен-

ня інтеграції в ЄС і особливого партнерства з НАТО. Крім того, було визначено низку важливих заходів у ключових сферах національної безпеки: зовнішньополітичній, економічній, енергетичній, інформаційній, кібернетичній, екологічній, захисту критичної інфраструктури.

На відміну від попередніх версій Стратегії, в останній завдання державної політики у сфері національної безпеки були визначені достатньо чітко. Крім того, ці завдання узгоджувалися з положеннями інших програмних документів держави – Коаліційної угоди, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», що засвідчувало не лише наміри, а й наявність політичної волі керівництва держави щодо реалізації відповідних заходів.

Чинна Стратегія національної безпеки України спрямована на реалізацію визначених у ній пріоритетів державної політики національної безпеки, а також низки відповідних реформ до 2020 р. Очевидно, що вже у 2019 р. необхідно буде провести детальний аналіз стану виконання цієї Стратегії, а також започаткувати черговий етап оновлення цього документа відповідно до вимог статті 26 Закону України «Про національну безпеку України». Якість підготовки нової редакції Стратегії національної безпеки України має надзвичайно важливе значення, оскільки Стратегія є основою для розробки всіх інших документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони.

Як зазначає Г. П. Ситник, «розробка Стратегії НБ (національної безпеки. – О. Р.) розглядається як мистецтво і як наука створення та використання політичних, економічних та інформаційних можливостей держави, а також її збройних сил у мирний і воєнний час для виконання національних завдань» [5, с. 144].

Проте слід враховувати, що сучасне безпекове середовище характеризується високим рівнем динамізму та невизначеності. Традиційні загрози набувають нових форм, поширюються загрози гібридного типу, які стає все складніше ідентифікувати, набагато активніше заявляють про себе недержавні актори, посилюються процеси глобальної взаємозалежності. За таких умов забезпечення безпеки силами національних держав стає надзвичайно складним завданням і потребує нових підходів.

Класичних заходів із запобігання та протидії загрозам уже недостатньо для того, щоб люди,

суспільство і держава були захищені в достатній мірі. Постає питання про набуття системою забезпечення національної безпеки нової якості, котра давала б змогу адаптуватися до таких змін і працювати безперебійно навіть в умовах кризи.

З огляду на те, що російська загроза, як і глобальна безпекова невизначеність, мають довгостроковий характер, запровадження Концепції національної стійкості повністю відповідає інтересам України.

Ураховуючи світові тенденції та особливості безпекового середовища України, видається доцільним подальший розвиток системи забезпечення національної безпеки здійснювати з урахуванням принципів національної стійкості. У їхню основу має бути закладене спільне розуміння суб'єктами загроз і безпекових процесів, ефективна взаємодія всіх суб'єктів, активне співробітництво держави з приватним сектором та громадянським суспільством на всіх етапах підготовки, запобігання, виявлення, реагування та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій і кризових явищ у сфері національної безпеки України.

Практична реалізація принципів національної стійкості для забезпечення національної безпеки має знайти відображення під час оновлення Стратегії національної безпеки і формування державної політики у відповідній сфері. Передусім при підготовці проекту нової редакції Стратегії національної безпеки України доцільно визначити мету, принципи, цілі та завдання розбудови національної стійкості.

Ускладнює ситуацію те, що наразі відсутні чіткі критерії і стандарти щодо забезпечення національної стійкості. Навіть визначення цього поняття трактується експертами по-різному.

Проведений автором аналіз дозволяє стверджувати, що системи забезпечення національної безпеки і національної стійкості мають як спільні, так і відмінні риси [6; 7]. В узагальненому вигляді ці системи складаються з однакових суб'єктів і мають певну подібність об'єктів, проте відрізняються метою. Так, метою забезпечення національної безпеки (а, відповідно, і її системи) є відсутність загроз і небезпек або захист від них. Одночасно забезпечення національної стійкості передбачає не відсутність, а постійну наявність потенційних або явних загроз і небезпек, а це вимагає не лише здат-

ності протидіяти їм, а й адаптуватися до їхньої постійної дії без втрати ефективності державного управління.

Загалом для вирішення низки завдань у сфері забезпечення національної безпеки, особливо тих, де держава відіграє провідну роль, більше підходять традиційні принципи та методи. У той же час, для реагування на нові загрози (особливо гібридного типу) мають бути запропоновані інші механізми, побудовані за принципами національної стійкості. Особливо актуальним такий підхід є для вирішення завдань, які потребують взаємодії різних суб'єктів або розподілу відповідальності.

В. П. Горбулін та А. Б. Качинський звертають увагу на принципи соціального розвитку суспільства, які мають бути враховані під час розробки Стратегії національної безпеки [8, с. 214–215]. Серед них, зокрема, «принцип ненульового (прийнятого) ризику», відповідно до якого «необхідно намагатися досягти такого рівня ризику в усіх сферах життєдіяльності, який можна розглядати як прийнятний». Значений принцип дуже близький до концепту національної стійкості. Розвиваючи цю тезу, можна дійти висновку про необхідність урахування принципів національної стійкості при підготовці Стратегії національної безпеки.

Однак зазначимо, що немає підстав говорити про заміну системи забезпечення національної безпеки системою забезпечення національної стійкості. Як і немає необхідності у паралельному функціонуванні цих двох систем.

З огляду на обмеженість державних ресурсів і спільні характеристики обох систем більш доцільно вести мову про забезпечення національної безпеки за принципами національної стійкості, адже саме це здатне викликати синергетичний ефект у вигляді набуття системою забезпечення національної безпеки нових властивостей, що дозволяє суттєво підвищити ефективність протидії сучасним загрозам і небезпекам.

Ключові принципи розбудови національної стійкості, які мають знайти відображення в нових стратегічних документах держави, передбачають, зокрема:

- запровадження комплексного підходу до протидії загрозам широкого спектра на різних етапах;

- налагодження ефективної взаємодії між усіма суб'єктами, як державними, так і недержавними;
- запровадження єдиних підходів щодо виявлення, ідентифікації та оцінки загроз, підвищення рівня обізнаності суб'єктів з особливістю їхніх впливів;
- забезпечення безперервності процесу державного управління та бізнес-процесів, надання критично важливих послуг населенню;
- проведення навчань, тренувань, визначення порядку дій під час кризової ситуації та після неї з метою забезпечення високого рівня готовності всіх суб'єктів;
- налагодження стійких двосторонніх каналів комунікації уповноважених державних і місцевих органів з населенням тощо.

На Варшавському саміті НАТО 2016 р. серед інших важливих рішень було визнано за необхідне посилювати стійкість як важливий напрям протидії гібридним загрозам. Лідери держав – членів НАТО ухвалили Зобов'язання щодо посилення стійкості, одним із яких є необхідність забезпечення безперервності державного управління та надання критично важливих послуг населенню [9].

Слід зауважити, що експерти НАТО застосовують комплексний підхід до питань стійкості, який полягає у підвищенні рівня готовності різних суб'єктів до всього спектра загроз будь-якого походження. При цьому зазначається, що здатність держави забезпечити ефективне управління, особливо в кризові періоди, має визначальне значення для національної безпеки в сучасних умовах підвищеної невизначеності та вразливості.

З метою розвитку прийнятих на саміті рішень 21–22 вересня 2016 р. у м. Варшаві (Польща) відбувся семінар «Досягнення базових вимог НАТО щодо безперервності державного управління», у якому взяли участь представники державних органів і експерти з країн – членів і партнерів НАТО.

На цьому семінарі серед основних напрямів забезпечення безперервності державного управління були визначені такі:

- здатність приймати, роз'яснювати й реалізовувати рішення;

- необхідність виконання рішень у законний, ефективний і підзвітний спосіб, навіть у кризових умовах [10].
- високий рівень обізнаності;
- безперервність;
- високий рівень готовності;
- стійкі комунікації.

Також було підкреслено, що зниженню ризиків настання хаосу та дезорганізації в суспільстві під час криз сприяє не лише правильно організована й упорядкована у правовій площині система державного управління, передусім у сфері національної безпеки, а й своєчасно запроваджений комплекс заходів щодо її захисту від наслідків терористичних, інформаційних загроз, кібератак, природних катастроф, ворожих зовнішніх впливів тощо. Важливе значення має також ефективна міжвідомча взаємодія.

Висновки

1. З розвитком суспільних відносин відбувається періодичний перегляд концептуальних підходів до забезпечення національної безпеки. Зміни, що нині мають місце в глобальному безпековому середовищі, потребують як адекватного відображення в теорії, так і ефективного реагування на практиці. Теоретичні основи національної безпеки все щільніше переплітаються з концептом національної стійкості, який, зокрема, дозволяє ефективно протистояти новим гібридним загрозам.

2. Практична реалізація принципів національної стійкості для забезпечення національної безпеки має знаходити відображення у стратегічних і концептуальних документах держави, передусім у Стратегії національної безпеки.

3. Принципово важливе значення у розбудові національної стійкості мають:

- комплексний підхід;
- взаємодія усіх суб'єктів;

4. Питання розбудови національної стійкості є надзвичайно важливим для України, оскільки гібридна агресія РФ проти нашої держави має довгостроковий і широкомасштабний характер. У стратегічному плані доцільно відмовитися від хаотичного запровадження окремих механізмів забезпечення стійкості на користь системного і комплексного підходу, затвердженого на рівні Стратегії національної безпеки, як це зроблено, наприклад, у Великій Британії.

З метою раціонального та ефективного витрачання бюджетних коштів доцільно вести мову про запровадження принципів національної стійкості у сфері національної безпеки, а не про створення окремої системи національної стійкості як нової складної адміністративної структури (на кшталт «Міністерства національної стійкості»).

У цьому контексті актуальним є вивчення досвіду країн – членів НАТО та ЄС, оскільки стратегічний курс України полягає в інтеграції у європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства у Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

5. Розробка проекту нової редакції Стратегії національної безпеки України у порядку, визначеному Законом України «Про національну безпеку України», має здійснюватися з урахуванням принципів національної стійкості. Для цього в проекті документа доцільно визначити мету, принципи, цілі та завдання розбудови національної стійкості.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2018. – № 31. – Ст. 241.
2. Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/ed20070212>
3. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» від 08 червня 2012 р. № 389/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/389/2012/paran18#n18>

4. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26 травня 2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
5. Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. / у 3 ч. Ч. 3 : Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки. – К. : НАДУ, 2010. – 208 с.
6. Резнікова О. О. Особливості формування державної політики за принципами національної стійкості // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Філософсько-політологічні студії». – 2018. – № 18. – С. 349–353.
7. Резнікова О. О. Забезпечення національної безпеки і національної стійкості: спільні риси і відмінності // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Філософсько-політологічні студії». – 2018. – № 19. – С. 170–175.
8. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
9. Commitment to enhance resilience. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw, 8-9 July 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133180.htm?selectedLocale=en
10. Allies move forward on enhancing NATO's resilience [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_135288.htm?selectedLocale=en

References

1. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» vid 21 chervnia 2018 r. № 2469-VIII [Law of Ukraine “On National Security of Ukraine” dated June 21, 2018, No. 2469-VIII]. (2018). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> [in Ukrainian].
2. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» vid 12 lutoho 2007 r. № 105/2007 [Decree of the President of Ukraine “On the Strategy of National Security of Ukraine” dated February 12, 2007 No. 105/2007]. (2007). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/ed20070212> [in Ukrainian].
3. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 8 chervnya 2012 roku «Pro novu redaktsiiu Stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy» vid 08 chervnia 2012 r. № 389/2012 [Decree of the President of Ukraine «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated June 8, 2012 «On the new Strategy of National Security of Ukraine» dated June 8, 2012 No. 389/2012]. (2012). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/389/2012/paran18#n18>
4. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» vid 26 travnia 2015 r. № 287/2015 [Decree of the President of Ukraine «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 6, 2015 «On the Strategy of National Security of Ukraine» dated May 26, 2015 No. 287/2015]. (2015). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> [in Ukrainian].
5. Sytnyk, H. P. (2010). Derzhavna polityka ta osnovy stratehichnoho planuvannia zabezpechennia natsionalnoi bezpeky [State Policy and Fundamentals of Strategic Planning for National Security]. In: *Kontseptualni zasady zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy – Conceptual principles of ensuring national security of Ukraine*. (Part 3). Kyiv: NAPA (208 p.) [in Ukrainian].
6. Reznikova, O. O. (2018). Osoblyvosti formuvannia derzhavnoi polityky za pryntsypany natsionalnoi stiiikosti [Features of the state policy development based on the principles of national resilience]. *Visnyk Lvivskoho universytetu – Bulletin of Lviv University*, 18, 349–353 [in Ukrainian].
7. Reznikova, O. O. (2018). Zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i natsionalnoi stiiikosti: spilni rysy i vidminnosti [Providing national security and national resilience: common features and differences]. *Visnyk Lvivskoho universytetu – Bulletin of Lviv University*, 19, 170–175 [in Ukrainian].
8. Horbulin, V. P., & Kachynskiy, A. B. (2010). *Stratehichne planuvannia: vyrishennia problem natsionalnoi bezpeky [Strategic planning: solving national security problems]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].
9. Commitment to enhance resilience. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw, 8-9 July 2016. (n.d.). *www.nato.int*. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133180.htm?selectedLocale=en [in English].
10. Allies move forward on enhancing NATO's resilience. (n.d.). *www.nato.int*. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_135288.htm?selectedLocale=en [in English].

ПІДГОТОВКА АНАЛІТИКІВ СТРАТЕГІЧНОГО РІВНЯ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

А. І. Семенченко, Ю. В. Пунда

У статті досліджено комплекс питань, пов'язаних з удосконаленням інформаційно-аналітичного забезпечення процесів прийняття стратегічних рішень в інтересах розвитку сектору безпеки і оборони України та підвищення ефективності його функціонування. Проаналізовано стан, підходи та актуальність кадрового забезпечення аналітиками стратегічного рівня сектору безпеки та оборони. Висвітлено місце стратегічного аналізу та прогнозування середовища безпеки в розробленні таких визначальних у галузі національної безпеки документів, як-от: Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України, Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегія кібербезпеки України, Національна розвідувальна програма, Стратегічний оборонний бюлетень тощо. Сформульовано варіант кваліфікаційних вимог до аналітиків стратегічного рівня, визначені найбільш важливі характеристики, притаманні стратегічним аналітикам сектору безпеки та оборони, а також можливі шляхи освіти та підготовки цих фахівців. Обґрунтовується, що пріоритетним шляхом удосконалення кадрового забезпечення сектору безпеки і оборони можливо визначити започаткування підготовки фахівців зі спеціалізації «Стратегічний аналіз і прогнозування в секторі безпеки і оборони». Вирішення цього завдання потребує визначення потреби у стратегічних аналітиках, формування кваліфікаційних вимог до них, ліцензування відповідної магістерської програми та забезпечення належної якості вищої освіти. У сукупності це дозволить забезпечити не лише зростання якості стратегічного аналізу та прогнозування, а й підвищить якість процесів стратегічного планування та, як наслідок, ефективність інвестування національних ресурсів.

Ключові слова: кадрове забезпечення, сектор безпеки і оборони, компетентності аналітика стратегічного рівня, прийняття стратегічних рішень.

Andriy Semenchenko, Yuriy Punda

PREPARATION OF ANALYZES OF STRATEGIC LEVEL
AS A PRIORITY FOR THE SECURITY AND DEFENSE SECURITY PROFESSIONAL

The article deals with a set of issues related to the improvement of information and analytical support for processes of making strategic decisions in the interests of the development of the Security and Defense Sector and enhancing the effectiveness of its functioning. The state, approaches and actuality of staffing by strategic level analysts for the security and defense sector are analyzed. The article is dedicated to defining the place of strategic analysis and forecasting of the security environment in the development of such national security important documents as the National Security Strategy, the Strategy of Military Security of Ukraine, the Strategy of Public Security and Civil Protection of Ukraine, the Strategy of Development of the Defense Industrial Complex of Ukraine, the Cybersecurity Strategy of Ukraine, the National Intelligence Program,

Семенченко

Андрій Іванович – доктор наук з державного управління, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Інституту вищих керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України

Пунда

Юрій Васильович – доктор військових наук, старший науковий співробітник, начальник кафедри стратегії національної безпеки та оборони Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

Strategic Defense Bulletin, etc. The qualification requirements for strategic level analysts are formulated, and the most important characteristics of strategic analysts of the security and defense sector and the possible ways of their education and training are determined. It is substantiated that the priority way of improving the staffing of the Security and Defense Sector may be the initiating of the Master of Science program in Strategic Analysis and Forecasting in the Security and Defense Sector. Solving this problem requires identifying the needs for specialists, developing qualification requirements for them, licensing the master's program and ensuring the proper quality of higher education. In aggregate, this will ensure not only the growth of the quality of strategic analysis and forecast, but also improve the quality of strategic planning processes and, as a consequence, the efficiency of investing national resources.

Keywords: human resources, Security and Defense Sector, strategic level analyst competences, strategic decision making.

Постановка проблеми та аналіз наукових джерел. Після здобуття незалежності в Україні постала цілком зрозуміла серйозна проблема, пов'язана з відсутністю здатних формулювати стратегію розвитку держави кваліфікованих управлінців і, що не менш важливо, кваліфікованих аналітиків у галузі національної і воєнної безпеки. Одним з очевидних свідчень цієї проблеми стала неготовність до протидії російській агресії на її початкових етапах. Президент України у Посланні до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» зазначив: «Лише шість тисяч повністю готових до бою вояків весною 2014 року могли виставити Збройні Сили України, коли почалася агресія Російської Федерації проти нашої держави» [1]. Цей факт Глава держави назвав вироком політикам, прем'єр-міністрам і міністрам оборони, які проводили непродуману політику в попередні роки. Не тільки Збройні Сили України (ЗСУ) були в такому стані. Вся система забезпечення національної безпеки виявилася неготовою відвернути й стримати агресію, що врешті-решт призвело до тимчасової окупації частини української території.

Очевидно, що до такого результату призвела низка попередніх помилкових стратегічних рішень, які ґрунтувались на неякісному аналізі та прогнозі середовища безпеки. Одними з основних постулатів Воєнної доктрини України зразка 2012 р. були положення про те, що збройна агресія, в результаті якої може виникнути локальна або регіональна війна проти України, в середньостроковій перспективі є малоімовірною, а також про дотримання політики позаблоковості як важливого фактору зниження напруженості воєнно-політичної обстановки в регіоні. Такі рішення виправдовували скорочення спроможностей Збройних Сил України та залишали Україну сам на сам із ворогом.

Сьогодні в українську практику державного управління у сфері національної безпеки та оборони активно впроваджуються підходи стратегічного та оборонного планування, прийняті в країнах – членах НАТО. Першим етапом цих процесів є стратегічний аналіз існуючого середовища безпеки та прогнозування його майбутнього. Похибки в цьому призводять до наслідків, приклади яких наведені вище. У будь-якому випадку, саме на підставі висновків аналізу та прогнозування середовища безпеки приймаються рішення, пов'язані з інвестиціями значних ресурсів держави, причому правильність аналізу та прогнозування а, відповідно, і доцільність інвестицій може бути перевірена лише з часом.

Таким чином, розвиток механізмів якісного й неупередженого аналізу існуючого середовища безпеки та прогнозування його майбутнього є незаперечним пріоритетом розвитку сектору безпеки і оборони України. Зрозуміло, що основну роль у таких механізмах відіграють фахівці, здатні формулювати висновки, що можуть братися за основу загальнодержавних документів зі стратегічного планування й документів, що стосуються окремих складників сектору безпеки та оборони.

Однією з основних тенденцій сучасного розвитку світу є його динамічне ускладнення та зростання рівня непередбачуваності, у т. ч. у сфері національної безпеки та оборони. Зростають кількість, рівень та масштаби традиційних загроз особі та громадянину, суспільству та державі, їх комплексне застосування. Це актуалізує проблему своєчасного виявлення й оцінювання цих загроз, адекватного та оперативного реагування на них із боку сектору безпеки і оборони, застосування сучасних методів публічного управління системою забезпечення національної безпеки та оборони,

насамперед методами стратегічного управління та планування, підготовки системних аналітиків у цій сфері.

Підготовка аналітиків повинна здійснюватись для різних сфер життєдіяльності суспільства й держави на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях з чітким визначенням функцій та завдань аналітиків для кожного із вказаних вище рівнів, методів, інструментів та засобів застосування, вимог щодо потрібних знань, умінь та навичок аналітичної діяльності з урахуванням кращого досвіду провідних країн світу в цій сфері.

У той же час в Україні відсутнє необхідне інституційне, законодавче, ресурсне, методичне забезпечення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації аналітиків, більше того – така система поки що перебуває в стадії свого активного формування.

В Україні аналітична діяльність в основному здійснюється самими органами публічної влади, на які покладено завдання та функції щодо формування й реалізації публічної політики без залучення інших суб'єктів такої діяльності (громадських організацій, міжнародних експертів, наукових установ, бізнес-структур), що, з одного боку, впливає на рівень обґрунтованості, неупередженості, комплексності та системності рішень, а з іншого – на рівень вимог до підготовки відповідних фахівців органів влади.

Головними обмеженнями при цьому, як правило, є відсутність необхідних бюджетних ресурсів для залучення експертів та застосування сучасного аналітичного інструментарію, недовіра до результатів їхньої діяльності з боку органів влади, а для сектору безпеки і оборони додатково ще й обмеження доступу до таємної і службової інформації. Тому, незважаючи на те, що в Україні, за даними [2], діють 117 аналітичних центрів, а 14 із них увійшли згідно з відповідними рейтингами до кола *Global Go To Think Tank Index Report* [3], лише чотири із цих центрів активно залучаються для аналізу та формування державної політики у сфері національної безпеки і оборони, а саме: Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), Міжнародний центр політичних досліджень, Інститут світової політики, Український центр економічних та політичних досліджень імені О. Разумкова. Проте й для цих установ гостро стоїть кадрове питання.

Проблема кадрового забезпечення аналітичної діяльності в інтересах формування й реалізації публічної політики досліджувалася багатьма науковцями, у т. ч. [4–6], але при цьому не враховувалася специфіка саме сектору безпеки та оборони.

Метою статті є аналіз проблем стосовно кадрового забезпечення формування й реалізації державної політики розвитку сектору безпеки і оборони України, насамперед на стратегічному рівні, а також обґрунтування пріоритетних напрямів їх ефективного розв'язання шляхом започаткування підготовки фахівців зі спеціалізації «Стратегічний аналіз і прогнозування в секторі безпеки і оборони», визначення потреб у стратегічних аналітиках, формування кваліфікаційних вимог до цих фахівців, ліцензування відповідної магістерської програми та забезпечення належної якості вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У Стратегії реформування державного управління України [7] серед основних проблем аналітичного забезпечення державної політики, зокрема, зазначені: «...відсутність попереднього аналізу, визначення проблем та розроблення альтернативних варіантів їх розв'язання у різних сферах державної політики». Також ідеться про те, що Регламент Кабінету Міністрів України [8] «визначає базові концептуальні засади нормотворчої роботи (зокрема, аналіз стану справ у галузі, прогнозування результатів реалізації політики, визначення критеріїв ефективності, фінансово-економічне обґрунтування), але на практиці ці положення, як правило, майже не застосовуються; відсутність чіткої класифікації та взаємозв'язку програмних і стратегічних документів державної політики та нормативно-правових актів; низький рівень аналітичної роботи ...» Розв'язання цих проблем запропоновано здійснити, зокрема, шляхом «удосконалення системи стратегічного планування, проведення його моніторингу та оцінки».

Для сектору безпеки і оборони зазначена проблема на стратегічному рівні зумовлена необхідністю здійснення відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» [9] деяких процедур. Насамперед це комплексний огляд сектору безпеки і оборони; оборонний огляд; огляд громадської безпеки та цивільного захисту; огляд оборонно-промислового комплексу; огляд стану кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації.

Ефективне й результативне інформаційно-аналітичне забезпечення з організації, планування, мотивації та контролю вищевказаних оглядів, а також здійснення в цілому планування у сферах національної безпеки і оборони передбачає наявність високопрофесійних, компетентних і неупереджених аналітиків та експертів, результатом діяльності яких повинно стати, серед іншого, формування комплексу стратегічних документів. Це, наприклад, Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України, Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегія кібербезпеки України, Національна розвідувальна програма, Стратегічний оборонний бюлетень та ін.

Під час розроблення цих документів чи не найважливішим етапом є формування опису майбутнього середовища безпеки з фокусуванням на відповідних його аспектах. На наступних етапах цей опис береться за основу планування розвитку та застосування сектору безпеки і оборони та окремих його складових частин, крім того, одночасно визначається бажаний результат (*aims, desired end state*) цих процесів. Якість аналізу та прогнозування середовища безпеки з цієї точки зору є критично важливою, оскільки вона стає підґрунтям стратегічних рішень щодо інвестування ресурсів держави на багато років уперед.

Отже, управління сектором безпеки і оборони України базується на аналітично-прогностичних вихідних даних і, безперечно, постійно вимагає значно більших обсягів інформації, що належить до різних сфер. Такі обсяги різноманітної інформації потребують її попередньої обробки і підготовки для надання особам, які приймають рішення, у вигляді стислих висновків, що придатні для використання в процесі управління. Робота з великими базами даних вочевидь вимагає значних коштів.

Тому найбільшою загрозою для держави, зумовленою неякісним аналітичним забезпеченням процесу прийняття стратегічних рішень, є потенційна можливість багаторічних обтяжливих витрат на розвиток і утримання сектору безпеки і оборони, який виявиться неспроможним до адекватного реагування на майбутні кризи, що, у свою чергу, призведе до катастрофічних наслідків для країни та громадян. Принагідно зауважимо, що якість стратегічного аналізу та доцільність витрачених на нього

коштів де-факто може бути перевірена лише через певний проміжок часу.

Інформаційно-аналітичне забезпечення процесу прийняття стратегічних рішень забезпечення (ІАЗ), про яке йшлося вище, включає комплекс заходів, що організовуються і проводяться керівниками органів управління сектору безпеки і оборони, інформаційно-аналітичними підрозділами стратегічного рівня з метою збирання та обробки відомостей з політичних, військових, військово-технічних, економічних, наукових та інших галузей у світі, регіоні і всередині держави. Відтак на підставі проведеної роботи здійснюється розроблення інформаційних (інформаційно-аналітичних) документів для надання їх вищому державному та військовому керівництву, інформування інших зацікавлених інстанцій на відповідному рівні, а також підготовка інших документів, необхідних для правильного планування заходів в інтересах розвитку і застосування сектору безпеки і оборони України.

Зважаючи на важливість та обсяги завдань, що покладаються на ІАЗ, очевидно, що проведення цієї діяльності потребує висококваліфікованих фахівців. При цьому суміщення, тимчасове відрядження, включення до складу робочої групи чи будь-яка інша форма залучення на тимчасовій основі високопрофесійних у певній галузі фахівців без їхньої відповідної підготовки у сфері інформаційно-аналітичної діяльності не дозволить досягнути належної якості стратегічного аналізу.

Сьогодні серед основних проблем підготовки аналітиків можна виокремити такі: неможливість залучити найкращих кваліфікованих фахівців, вузьковідомчий підхід до розв'язання проблем, а також ресурсні обмеження на інформаційно-аналітичне забезпечення. Тому об'єктивним є необхідність пошуку шляхів організації фахової підготовки та освіти аналітиків стратегічного рівня.

У зв'язку з цим постає питання щодо формулювання *кваліфікаційних вимог до аналітика стратегічного рівня*. Аналіз публікацій західних фахівців у сфері бізнесу та публічного адміністрування уможлиблює виокремити такі групи очікуваних характеристик аналітика:

- **розвинуті комунікативні навички.** Саме їх переважна більшість дослідників відносить до найвищого пріоритету, обґрунтову-

ючи тим, що аналітик має трансформувати надзвичайно великий обсяг різномірної інформації в певний концентрований «згусток» аргументів, переконливий не лише для замовника аналізу чи особи, що приймає стратегічне рішення, а й для цільової аудиторії зазначеного рішення;

- **дослідницькі та аналітичні навички.** Очевидно, що на стратегічному рівні виникає необхідність опрацювання дуже великих обсягів інформації, при цьому не можна втрачати уваги до дрібних деталей, що в майбутньому можуть перетворитись на домінуючий тренд. Без наукового підходу до визначення тенденцій та закономірностей у сфері національної безпеки та оборони сформувані обґрунтовані аналітичні висновки практично неможливо;
- **навички проектного, інформаційного та організаційного менеджменту.** Інформація, яка обробляється під час інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття стратегічних рішень у сфері національної безпеки та оборони, надходить від надзвичайно широкого спектру різномірних джерел, тому якісний аналіз вимагає залучення значної кількості фахівців та відповідної організації їхньої роботи;
- **глибоке розуміння процесів, що відбуваються у сфері національної безпеки та оборони, спроможність орієнтуватись у всіх сферах національної безпеки.** Скажімо, для аналітика стратегічного рівня важливе не знання технічних подробиць зразків техніки, а розуміння взаємозв'язків і кореляцій між різногалузевими процесами. Стратегічний аналіз більше концентрується на системних спроможностях і ресурсах, аніж на тактичних завданнях і тактико-технічних характеристиках. Безумовно, аналітик має знати, як отримати детальну інформацію, яка необхідна для заповнення прогалу в «широкій картині».

Доцільно також звернути увагу на важливість набуття аналітиком стратегічного рівня «м'яких» навичок (*soft skills*), необхідних для виконання поставлених перед ним завдань. Це, зокрема: *критичне мислення, лідерські навички, навички командної роботи, орієнтування на результат*.

На думку авторів цієї публікації, для аналітика стратегічного рівня в системі інформаційно-

аналітичного забезпечення сектору безпеки і оборони України критично важливими є дві характеристики:

- 1) системне розуміння процесів, що відбуваються у царині національної безпеки та оборони та її ресурсного забезпечення. До наведеного вище необхідно додати, що питання визначення пріоритетності тих чи інших напрямів розвитку досить тісно пов'язані з ресурсуванням певних складових сектору безпеки і оборони, а тому критично важливою є незаангажованість фахівців ІАЗ;
- 2) розвинуті навички системного аналізу, володіння методами статистики та іншими загальнонауковими методами досліджень.

Отже, урахувавши викладене вище, можна визначити шляхи підготовки зазначених фахівців. Аналітиками у галузі інформаційно-аналітичного забезпечення процесів прийняття стратегічних рішень (стратегічними аналітиками) можуть бути фахівці, які мають досвід роботи в різних сферах сектору безпеки і оборони та отримали підготовку в галузі аналітики й методики проведення наукових досліджень, або фахівці, які мають високий рівень освіти в галузі системного аналізу чи проведення досліджень та отримали підготовку як фахівці з управління сектором безпеки і оборони в цілому та набули досвіду в управлінні складовими цього сектору.

На переконання авторів, найбільш оптимальним шляхом вирішення проблеми підготовки фахівців інформаційно-аналітичного забезпечення процесів прийняття стратегічних рішень є запровадження магістерської програми для фахівців управління складовими сектору безпеки і оборони, яка буде фокусуватися на розвитку компетентностей, пов'язаних із стратегічним аналізом та прогнозуванням. Першим етапом цього процесу має бути розроблення й ліцензування в галузі знань 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» спеціальності 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» магістерської програми зі спеціалізації «Стратегічний аналіз і прогнозування в секторі безпеки і оборони». Навчатися за цією програмою можуть фахівці, дібрані кадровими органами відповідних складових сектору безпеки і оборони, що мають значний досвід роботи у цих структурах і виявили здібності до аналітичної роботи.

Разом із тим запровадження магістерської програми неможливе без визначення реальної потреби в зазначених фахівцях, формування кваліфікаційних вимог до них та замовлення на підготовку. На відміну від галузевих аналітиків, тобто тих, які здійснюють інформаційно-аналітичне забезпечення складових сектору безпеки і оборони, відповідальність за підготовку аналітиків в інтересах сектору безпеки і оборони в цілому (до речі, як і фахівців з управління) не віднесена до повноважень жодного органу державної влади. На думку авторів, замовником для підготовки фахівців програми зі спеціалізації «Стратегічний аналіз і прогнозування в секторі безпеки і оборони» може бути Апарат Ради національної безпеки і оборони України, яка відповідно до статті 107 Конституції України та Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» здійснює координацію у сферах національної безпеки та оборони.

Підготовка стратегічних аналітиків може бути організована на базі одного з провідних навчальних закладів вищої освіти (ЗВО) складових сектору безпеки і оборони, а аналітиків оперативного та тактичного рівня – у відомчих ЗВО відповідних складових цього сектору. Започаткування системної освіти аналітиків уможливить налагодження співробітництва з міжнародними партнерами та надасть змогу узагальнити кращий міжнародний досвід з підготовки аналітиків для сектору безпеки і оборони й упровадити його в навчальний процес

з урахуванням особливостей розвитку України. Крім того, заклади вищої освіти зможуть забезпечити стратегічні комунікації з провідними національними та міжнародними аналітичними центрами, у т. ч. шляхом залучення кращих фахівців-практиків з питань інформаційно-аналітичного забезпечення сектору безпеки і оборони, а також організувати ефективну взаємодію з Національним інститутом стратегічних досліджень та Національною академією наук України щодо застосування інструментів аналітичного забезпечення.

Висновки

Отже, у статті обґрунтовується думка про те, що пріоритетним шляхом щодо вдосконалення кадрового забезпечення сектору безпеки і оборони можливо визначити започаткування підготовки фахівців зі спеціалізації «Стратегічний аналіз і прогнозування в секторі безпеки і оборони». Вирішення цього завдання потребує визначення потреби в стратегічних аналітиках, формування кваліфікаційних вимог до них, ліцензування відповідної магістерської програми та забезпечення належної якості вищої освіти. У сукупності це дозволить забезпечити не лише зростання якості стратегічного аналізу та прогнозування, а й підвищить якість процесів стратегічного планування і, як наслідок, ефективність інвестування національних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» [Електронний ресурс] / Офіц. інтернет-представництво Президента України П. Порошенка. – 2018. – 20 верес. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radi-ukrayini-pr-49726>
2. Мережа аналітичних центрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.intellect.org.ua/>
3. 2017 Global Go To Think Tank Index Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gazumkov.org.ua/uploads/article/2018_GGTI_Pre-releaseGotoReport_1/28/18/pdf
4. Герасимчук С. Аналітичні центри: проблеми визначення та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.prostir.ua/?library=analitichni-tsentry-problemy-vyznachennya-ta-shlyahy-jih-vyrishennya>
5. Дубова С. Окремі питання наскрізної професійної соціалізації студентів напряму підготовки «Інформаційний аналітик» протягом навчання у ВНЗ // Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі : матер. Міжнар. наук. конф. (Київ, 15 травня 2018 р.). – К. : КНУКіМ, 2018. – С. 198–200.
6. Пугач А. Шляхи удосконалення інформаційно-аналітичної діяльності в системі державного управління України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2010-4-14.pdf>
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання реформування державного управління України» від 24 червня 2016 р. № 474-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80>

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України» від 18 липня 2007 р. № 950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF>
9. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

References

1. Poslannia Prezidenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2018 rotsi» [The Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Internal and External Situation of Ukraine in 2018»]. (2018, Sept. 20). *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezidenta Ukrainy P. Poroshenka – Official Internet representation of the President of Ukraine P. Poroshenko*. www.president.gov.ua. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radi-ukrayini-pr-49726> [in Ukrainian].
2. Merezha analitychnykh tsentriv Ukrainy [Network of analytical centers of Ukraine]. www.intellect.org.ua. (n.d.). Retrieved from <http://www.intellect.org.ua/> [in Ukrainian].
3. 2017 Global Go To Think Tank Index Report. (2018). www.razumkov.org.ua. Retrieved from http://www.razumkov.org.ua/uploads/article/2018_GGTI_Pre-releaseGotoReport_1/28/18/pdf [in English].
4. Herasymchuk, S. Analitychni tsentry: problemy vyznachennia ta shliakhy yikh vyrishennia [Analytical Centers: Problems of Definition and Solutions]. (n.d.). www.prostir.ua. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?library=analitichni-tsentry-problemy-vyznachennya-ta-shlyahy-jih-vyrishennya> [in Ukrainian].
5. Dubova, S. (2018). Okremi pytannia naskriznoi profesiinoi sotsializatsii studentiv napriamu pidhotovky «Informatsiyni analityk» protiahom navchannia u VNZ [Some issues of cross-cutting professional socialization of students in the direction of «Information Analyst» training during studies in higher education institutions]. In: *Informatsiia, komunikatsiia ta upravlinnia znanniamy v hlobalizovanomu sviti: mater. Mizhnar. nauk. konf. (Kyiv, 15 travnia 2018 r.) – Information, Communication and Knowledge Management in a Globalized World: International sciences conference materials (Kyiv, May 15, 2018)*. Kyiv, KNUCim, (pp. 198–200) [in Ukrainian].
6. Puhach, A. (2013). Shliakhy udoskonalennia informatsiino-analitychnoi diialnosti v systemi derzhavnoho upravlinnia Ukrainy [Ways of improvement of information and analytical activity in the system of public administration of Ukraine]. visnyk.academy.gov.ua. Retrieved from <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2010-4-14.pdf> [in Ukrainian].
7. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytannia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy» vid 24 chervnia 2016 r. № 474-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Some issues of reforming the state administration of Ukraine” of June 24, 2016, No. 474-r]. (2016). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80> [in Ukrainian].
8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Rehlamentu Kabinetu Ministriv Ukrainy» vid 18 lypnia 2007 r. № 950 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Regulation of the Cabinet of Ministers of Ukraine” dated July 18, 2007 No. 950]. (2007). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF> [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» vid 21 chervnia 2018 r. № 2469-VIII [The Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» dated June 21, 2018, No. 2469-VIII]. (2018). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> [in Ukrainian].

Протидія російській агресії

УДК 327(470):(1-651.1):321.011

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ РОСІЇ ЩОДО КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ «НОВОЇ ДОКТРИНИ ОБМЕЖЕНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ»

І. Є. Лоссовський

У статті зроблено аналіз принципових положень і практичних наслідків реалізації сучасної зовнішньої політики Російської Федерації (РФ) щодо країн пострадянського простору, насамперед України, від початку збройної агресії Росії проти нашої держави. На основі аналізу фундаментальних внутрішніх військово-політичних, правових та нормативних документів РФ, ухвалених останніми роками, а також публічних заяв російського керівництва зроблено висновок про наявність сформованої кремлівським режимом зовнішньополітичної стратегії та відповідної їй зовнішньополітичної доктрини, що може бути названа «новою доктриною обмеженого суверенітету», або «доктриною Путіна». Її основоположним елементом є відновлення концепції «обмеженого суверенітету», яка в роки холодної війни була основним складником т. зв. «доктрини Брежнева» – зовнішньополітичної доктрини СРСР щодо країн «народної демократії». Проаналізовано передумови виникнення, сформульовано основні положення та характеристики «доктрини Путіна». На основі наявних документів міжнародного права доведено, що політико-військова діяльність Росії останніх чотирьох з половиною років на території України є агресією проти нашої держави, а сама РФ є країною-агресором та підпадає під визначення відомої західної концепції «країн-ізгоїв», яка широко використовується в сучасній міжнародній політиці та політології. Також розглядаються питання щодо змін світопорядку, зокрема Вестфальська система міжнародних відносин 1648 р. та наступні її сім модифікацій, які відбулися за період часу, що минув. Значущою невід'ємною характеристикою цих модифікацій є поняття «державний суверенітет», яке також відповідно модифікується залежно від змін світопорядку.

Ключові слова: зовнішня політика, воєнно-політична агресія, «доктрина Путіна», Вестфальська система міжнародних відносин, реальний суверенітет, обмежений суверенітет, «доктрина Брежнева», концепція «країн-ізгоїв».

**Лоссовський
Ігор Євгенович** –
кандидат фізико-матема-
тичних наук, Надзвичайний
і Повноважний Посланник
України, Заступник
Постійного представника
України при міжнародних
організаціях у Відні

Ihor Lossovskiyi

FOREIGN POLICY STRATEGY OF RUSSIA WITH RESPECT TO POST SOVIET COUNTRIES AS IMPLEMENTATION OF THE "NEW DOCTRINE OF LIMITED SOVEREIGNTY"

The article analyzes the principles and practical implications of the implementation of the current foreign policy of the Russian Federation (RF) regarding the post-Soviet countries, first of all in relation to Ukraine, since the beginning of armed aggression against our state. On the basis of the analysis of the fundamental domestic military-political legal and regulatory documents of the RF, adopted in recent years, as well as the public statements of the Russian leadership, it was concluded that the new foreign policy strategy has been established by the Kremlin regime as well as corresponding to it its foreign policy doctrine. This doctrine could be called "the new doctrine of limited sovereignty", or "the doctrine of Putin," the main element of which is the restoration of the concept of "limited sovereignty", which, during the Cold War, was a major component of the so-called "Brezhnev Doctrine" – the Soviet Union foreign policy doctrine regarding the countries of the «peoples' democracy». The preconditions are analyzed and the main provisions and characteristics of «Putin's doctrine» are formulated. On the basis of existing documents of international law it is proved that Russia's political and military activity in the last four and a half years on the territory of Ukraine is aggression against the latter, and the Russian Federation itself is an aggressor country and falls under the definition of the well-known western concept of «rogue states», which is widely used in contemporary international politics and political science. Issues of changes in the world order from the Westphalia system of international relations of 1648 and the successive seven its modifications that have taken place to date have also been considered. An important characteristic of the modifications of the Westphalia system mentioned in the article is the notion of «state sovereignty», which is also modified accordingly, depending on changes in the world order.

Key words: foreign policy, military-political aggression, "Putin's doctrine", Westphalian system of international relations, real sovereignty, limited sovereignty, "Brezhnev's doctrine", the concept of "rogue states".

Воєнно-політична агресія Росії щодо Грузії 2008 р., а також проти України впродовж останніх чотирьох з половиною років, починаючи з лютого 2014 р. й донині, насамперед спроби анексії АР Крим та військова інтервенція на Донбасі, безпрецедентний політичний, військовий, економічний та інформаційний тиск на нашу державу, а також відверта конфронтація РФ із Заходом, насамперед із США, – усе це свідчить про реалізацію Росією нової зовнішньополітичної стратегії. Вона була сформульована в низці публічних програмних виступів президента В. Путіна ще в 2014 р., а пізніше деталізована у фундаментальних програмних політико-безпекових документах Російської Федерації.

За підсумками першого року російської агресії проти України автором цієї статті проведено детальний політико-безпековий аналіз нової російської агресивної зовнішньої політики, насамперед щодо країн-сусідів на пострадянському просторі. Це дало підстави говорити про «реінкарнацію» зовнішньої політики «обмеженого суверенітету» («доктрина Брежнева»), що активно застосовувалася Радянським Союзом з кінця 1960-х до середини 1980-х років щодо т. зв. «країн народної демократії» – держав Центрально-Східної Європи та деяких інших країн – сателітів СРСР [1–4].

Політичний аналіз змісту згаданих звернень російського президента, деяких програмних документів Російської Федерації і процесів, що продовжують відбуватися в контексті зовнішньополітичної та військової активності Росії, принаймні з 2014 р., дає підстави стверджувати про *формування нової сучасної зовнішньополітичної доктрини РФ*, принциповою складовою частиною якої є агресивна стратегія зовнішньої та безпекової політики цієї держави щодо України.

Визначення та критерії воєнно-політичної агресії

Зазначена регіональна активність Росії згідно з положеннями міжнародного права цілком відповідає визначенню поняття міжнародної політичної та воєнної агресії [5; 6]. Свого часу за ініціативою та наполяганням СРСР, наступницею якого вважається РФ, у рамках ООН досить тривалий час проводилася робота з підготовки резолюції Генеральної Асамблеї з визначення поняття «агресія». Цей документ було ухвалено 14 грудня 1974 р. (Резолюція ГА ООН № 3314 (XXIX)) [6]. У статті 1 Резолюції зазначено: «Агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, тери-

торіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави...» Далі у статті 3 йдеться про таке: «Будь-яка з наступних дій, незалежно від оголошення війни... кваліфікуватиметься як акт агресії: а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави, ... анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини; б) бомбардування ... або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави; в) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави; г) напад збройними силами держави на суходільні, морські або повітряні сили іншої держави; е) застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави, за угодою з приймаючою державою, в порушення умов, передбачених в угоді ...; г) засилання державою або від імені держави збройних банд ... або найманців ... проти іншої держави...» [6]. Ситуація, що склалася навколо російської військової присутності в Україні, починаючи зі спроб анексії Кримського півострова (лютий 2014 р.), цілком відповідає наведеному визначенню та критеріям, і, таким чином, є агресією, а Росія, відповідно, є державою-агресором.

Юридичною особливістю наведеного міжнародно-правового визначення агресії є те, що воно ухвалене Резолюцією ГА ООН, а не в результаті підписання багатостороннього міжнародного договору. Цього «недоліку» позбавлене визначення агресії, сформульоване в хронологічно більш ранньому міжнародно-правовому документі – Лондонській конвенції, ухваленій 3–5 липня 1933 р. під егідою Ліги Націй 12 державами, у т. ч. СРСР, який виступив ініціатором і автором проекту тексту документа. Конвенція є міжнародним договором, що накладає на його підписантів конкретні міжнародно-правові зобов'язання, а текст містить п'ять критеріїв агресії. Передбачено, що нападником/агресором у міжнародному конфлікті буде визнана держава, яка «першою здійснить одну з таких дій: (1) оголосить війну іншій державі; (2) вторгнеться своїми ЗС, навіть без оголошення війни, на територію іншої держави; (3) нападе своїми сухопутними, морськими або повітряними силами, навіть без оголошення війни, на територію, на судна чи на повітряні судна іншої держави; (4) піддасть морській блокаді береги або порти іншої держави; (5) надасть підтримку збройним бандам, які, будучи сформованими на її території, вторгнуться на територію іншої держави, або відмовиться, незважаючи на вимогу держави,

проти якої здійснено вторгнення, вжити на своїй власній території всі залежні від неї заходи для позбавлення згаданих банд всілякої допомоги або заступництва». При цьому, «жодне міркування політичного, військового, економічного або іншого порядку не може слугувати вибаченням чи виправданням агресії».

Конвенція 1933 р. має безтерміновий характер і є чинною на сьогодні для держав, котрі її підписали, та їхніх правонаступників/продовжувачів, у т. ч. й для РФ. Важливою особливістю цього документа є те, що він мав конкретне практичне правове застосування ще в грудні 1939 р., коли Генеральна Асамблея Ліги Націй, ідентифікувавши на його основі акт агресії СРСР проти Фінляндії (Радянсько-фінська війна 1939–1940 рр., т. зв. «Зимова війна»), виключила Радянський Союз із Ліги Націй. Таким чином, Конвенція 1933 р. є не лише документом міжнародно-правової теорії, а й чинним міжнародним договором, застосування якого мало суттєві практичні правові наслідки.

Зазначені воєнно-політичні дії Росії проти України міжнародними експертами та політиками прийнято називати *гібридною війною* [7]. Її прояви принципово відрізняються від війни класичної, основні принципи якої були сформульовані видатним пруським військовим теоретиком і класиком військового мистецтва К. фон Клаузевіцем ще в 1832 р. [8]. На це визначення орієнтувалися автори як Лондонської конвенції 1933 р., так і Резолюції ГА ООН 1974 р. Проте, навіть ураховуючи фактори гібридної війни, вказані дії РФ цілком відповідають критеріям воєнно-політичної агресії, що визначені в обох згаданих вище міжнародних документах.

Зміни світопорядку та реальний суверенітет держав

Агресія Росії проти України фактично руйнує чи не останні елементи Вестфальської системи міжнародних відносин, що формувалася з 1648 р. за підсумками кривавої Тридцятирічної війни, яка за масштабами була світовою війною свого часу. Головними принципами Вестфальського світопорядку, який після численних модифікацій діє і донині, є: формування та пріоритет «держав-націй», «національних інтересів» і «національного/державного суверенітету»; формування балансу сил та

коаліцій; обов'язковість виконання міжнародних договорів.

Ялтинсько-Потсдамською системою міжнародних відносин по завершенні Другої світової війни було сформовано біполярний світ та блокове протистояння, розгорнуто холодну війну між двома основними «центрами сили». Ця система стала шостою модифікацією Вестфальського світопорядку. Другою його модифікацією був Віденський конгрес 1815 р., який зафіксував черговий переділ світу за підсумками кровопролитних наполеонівських воєн. Після цього модифікації Вестфальської системи також були пов'язані з масштабними воєнними потрясіннями свого часу: третя модифікація – з Паризьким конгресом 1856 р. за підсумками Кримської війни 1854–1856 рр.; четверта – із Франкфуртським миром за підсумками Франко-прусської війни 1870–1871 рр.; п'ята – із Версальським миром за підсумками Першої світової війни 1914–1918 рр. [9; 10].

Модифікуючи попередній світопорядок – багатополарний світ, що склався за підсумками Першої світової війни та укладення Версальського миру (Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин), Ялтинсько-Потсдамська система санкціонувала формування біполярного світу, у рамках якого було відроджено концепцію «обмеженого суверенітету» держав, що перебувають під контролем «великих держав». Повний, або реальний, суверенітет [11] у такій системі мали лише дві супердержави блокового протистояння – США та СРСР. «Обмеженим суверенітетом» наділялися їхні сателіти – країни, що належали до двох ворогуючих блоків: з одного боку, «капіталістичні країни» Західної Європи та Північної Америки, відповідні країни Азії та Південної Америки, а з іншого – «соціалістичні країни» Східної Європи, окремі країни Азії та Латинської Америки. Оскільки ці країни не були цілком суверенними й самостійними у своїй зовнішній і внутрішній політиці, вони діяли відповідно до національних інтересів і настанов, вироблених двома наддержавами – лідерами блоків. При цьому обмеження суверенітету в рамках Західного блоку було значно м'якшим, ніж Східного. Щодо політики країн «комуністичного блоку», то така ідеологія отримала серед політологів і політиків Західного світу назву «доктрина Брежнева». Основні положення цієї доктрини були сформульовані в статті «Суверенітет і інтернаціональні обов'язки соціалістичних країн», надрукованої 26 вересня 1968 р.

в газеті «Правда» відразу після розгрому «Празької весни»¹.

Розпад СРСР і країн «комуністичного блоку», припинення блокового протистояння та руйнація біполярного світопорядку на початку 1990-х років активізували процеси глобалізації та формування однополярної світової політичної системи на чолі з єдиним лідером – США. Глобалізація стає міжнародною системою, яка прийшла на зміну холодній війні та біполярній (Ялтинсько-Потсдамській) системі, і, таким чином, її можна вважати сьомою модифікацією Вестфальської системи міжнародних відносин.

США як світовий лідер в економічному, військовому, науково-технічному, культурно-гуманітарному й технологічному вимірах суспільної діяльності сьогодні, а також у короткостроковій і середньостроковій перспективах, значно переважатимуть не лише інші держави, а й наявні у світі «центри сили», якими можна вважати Європейський Союз, Китай, Індію, Бразилію, Японію та Росію, а також досить успішні й авторитетні міжнародні політико-економічні структури: БРІКС, ASEAN, ШОС, MERCOSUR та ін.

Трагічні події в США 11 вересня 2001 р., що засвідчили вразливість єдиної наддержави перед викликами нових нетрадиційних загроз, якими є міжнародний тероризм, змінили світовий тренд, що полягав у зміцненні американського домінування та системи однополярного світу. Нова тенденція, яка спостерігається на тлі зростання та зміцнення інших згаданих «центрів сили», може свідчити про поступове формування нового світопорядку – «нової багатополарної системи», або її краще назвати «однополярною багаточентричною системою», оскільки згадані нові «центри сили» навіть у середньостроковому майбутньому навряд чи будуть вважатися самостійними полюсами нової міжнародної системи, що формується. Принциповою особливістю такої системи світопорядку є наявність: повного реального суверенітету хіба що у єдиній державі світу – США; низки держав, які, хоча й беруть активну участь у діяльності широкої мережі міжнародних організацій, але прагнуть набуття реального суверенітету (Китай, Індія, Росія, Бразилія, Іран, а також ЄС і ASEAN); більшість

¹ Окунев Дмитрий. Социализм в опасности: как появилась «доктрина Брежнева» [Електронний ресурс] // Газета.RU. – 2018. – 26 верес. – Режим доступу : https://www.gazeta.ru/science/2018/09/26_a_11997739.shtml

інших держав світу, що беруть участь у широкій мережі міжнародних організацій і добровільно відмовляються від частини свого суверенітету. При цьому реальний суверенітет країн – членів зазначених міждержавних утворень обмежується формуванням спільних інтересів і спільних дій з принципових питань зовнішньої та безпекової політики.

Російська агресія проти України є відвертим викликом цій світовій системі міжнародних відносин і домінуванню в ній США, незважаючи на те, що сама РФ, навіть якщо вважати її регіональним «центром сили», значно поступається в усіх компонентах міжнародного впливу (економічна, військова, наукова і технологічна потуги, «м'яка» сила та культурно-гуманітарна привабливість) як світовому «гегемону», так і більшості інших світових «центрів сили». Єдиним компонентом російського силового потенціалу, порівняно конкурентним до американського, є наявність другого у світі ядерного арсеналу, а також конвенціональних збройних сил регіонального масштабу.

Таким чином, російська агресія, цей нахабний виклик світовому демократичному співтовариству, жодним чином не відповідає реальним економічним та іншим можливостям Росії та нагадує політику шантажу, яку вже понад десятиліття здійснює Північна Корея, продовжуючи розвиток своєї ракетно-ядерної програми та періодично проводячи випробування ядерних пристроїв та балістичних ракет. КНДР проводить політику шантажу з метою стримування США та гарантування тривалого існування свого тоталітарного режиму. Така політика вже має відчутні успіхи, враховуючи історичну зустріч Президента США Дональда Трампа з північнокорейським диктатором Ким Чен Ином 12 червня 2018 р. в Сінгапурі. Росія ж, брязкаючи конвенціональною зброєю та загрожуючи зброєю ядерною, намагається залякати сусідів, позиціонуючи себе великою регіональною державою і намагаючись повернути собі статус окремого «полюсу» чи бодай «центру сили» світової політики. Якщо цей виклик спрямований на США, то він є блефом, оскільки силові можливості цих двох країн є непорівнянними, не кажучи вже про кумулятивні сили їхніх союзників, серед яких у Росії немає надійних потужних партнерів. У США є значно більше ресурсів і можливостей, щоб суттєво послабити рівень національної безпеки РФ та посилити її вразливість до локальних конфліктів.

«Нова доктрина обмеженого суверенітету» – «доктрина Путіна»

Сьогоднішня зовнішня політика РФ щодо країн пострадянського простору, насамперед України, є агресивною і, за аналогією зі згаданою зовнішньополітичною доктриною «обмеженого суверенітету» («доктриною Брежнєва»), реалізує «нову доктрину обмеженого суверенітету» («доктрину Путіна»), змістовне концептуальне наповнення якої активно формувалося впродовж 2014 р. на тлі анексії Криму та воєнної агресії на Донбасі, що призвело до численних людських жертв серед військових і мирного населення. Лише за офіційними даними, російсько-українська війна на Донбасі забрала близько 11 000 людських життів, понад 26 000 людей було скалічено та поранено. Кількість втрат серед російських військових та найманців є засекреченою інформацією, оскільки ще в травні 2015 р. В. Путін підписав указ, який відносить до державної таємниці відомості, що розкривають втрати Збройних Сил РФ (ЗС РФ) «у мирний час в період проведення спеціальних операцій». Раніше згідно із законом РФ «Про державну таємницю» охоронялися лише відомості про втрати у воєнний час. Розголошення таких відомостей карається за статтею 283 Кримінального кодексу РФ, максимальне покарання – до семи років позбавлення волі².

Елементи концепції «обмеженого суверенітету» містилися ще у відомій з 1823 р. «доктрині Монро», розробленій держсекретарем і майбутнім президентом США Дж. Адамсом, яка стала основою тодішньої експансії США в Західній півкулі. «Доктрина Монро» була покликана легітимізувати численні факти прямого та опосередкованого втручання Вашингтона у внутрішні справи країн Латинської Америки під приводом сприяння вирішенню їхніх внутрішніх конфліктів. Керуючись «доктриною Монро», США докладали чималих зусиль для підкорення континенту своїм інтересам, а декларативний захист регіону від потенційних агресій з боку європейських держав сприяв закріпленню там американської гегемонії.

Симптоматично, що в листопаді 2013 р., беручи участь у саміті Організації Американських Держав, держсекретар Джон Керрі демонстра-

² Горяшко Сергей. Военные потери в мирное время засекречены окончательно [Електронний ресурс] // Коммерсантъ. – 2015. – 10 листоп. – Режим доступу : <https://www.kommersant.ru/doc/2850904>

тивно заявив, що США офіційно відмовляються від «доктрини Монро». Цьому сприяв як реальний розвиток міжнародних відносин у Південній Америці, так і активне розгортання з кінця 1980-х років регіональних інтеграційних процесів та створення ще в 1985 р. Регіонального об'єднання *MERCOSUR*.

Головні ідеї та основні елементи т. зв. «доктрини Путіна» були сформульовані в публічних виступах її натхненника – російського президента, зокрема у зверненні до обох палат Федеральних зборів країни у зв'язку з пропозицією «Державної ради Республіки Крим про прийняття республіки до складу РФ» (т. зв. «Кримська промова», виголошена В. Путіним 18 березня 2014 р.); «Валдайській промові» від 24 жовтня 2014 р.; зверненні до Федеральних зборів РФ 4 грудня 2014 року. Трохи пізніше, 26 грудня 2014 р., Путіним ухвалено нову Військову доктрину РФ³, у якій, порівняно з попередньою редакцією 2010 р., до головних зовнішніх небезпек Росії включено «встановлення в суміжних з РФ державах режимів, ... політика яких загрожує інтересам Росії». Цим документом РФ прагнула «легітимізувати» вірогідні майбутні розширення своєї території за рахунок сусідів. Так, серед головних завдань ЗС РФ у мирний час є «захист громадян РФ за межами РФ від збройного нападу на них». Навіть у далеких країнах російськомовні громадяни, що там проживають, мають право на військовий захист російської армії.

На думку одного з головних ідеологів сучасної зовнішньої політики Росії та особистого радника В. Путіна С. Караганова, «головною помилкою зовнішньої політики країни в минулому була відсутність будь-якої виразної політики щодо країн пострадянського простору. Єдине, що робила Росія, – це субвенціювання та купування/корупціонування еліт, що виявилось не ефективним. Як показав конфлікт в Україні, таким способом неможливо позбутися глобальної кризи»⁴.

Для правильного розуміння еволюції зовнішньої політики сучасної Росії важливим є аналіз

³ Див. такий електронний ресурс: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102135800&rdk=&backlink=1>

⁴ Стратегия для России. Российская внешняя политика: конец 2010-х – начало 2020-х годов [Електронний ресурс] / Тезисы раб. группы Совета по внешней и оборонной политике. – 24 с. – Режим доступу: http://svop.ru/wp-content/uploads/2016/05/%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D1%81%D1%8B_23%D0%BC%D0%B0%D1%8F_sm.pdf

останньої її Концепції⁵, затвердженої резидентом В. Путіним наприкінці 2016 р., до того ж у порівнянні з попередніми версіями 2008 і 2013 рр. Так, у 2016 р. російськими ідеологами світ уперше концептуально був поділений на Азійсько-Тихоокеанський, Євроатлантичний і Євразійський регіони, безпека в яких є запорукою стабільності міжнародних відносин. При цьому останній регіон розглядається як зона виключних інтересів Росії. У новій редакції Концепції з'явилося положення про «м'яку» силу як невід'ємну складову сучасної міжнародної політики, що використовується для вирішення зовнішньополітичних завдань на додаток до традиційних дипломатичних та «енергетичних» методів. Значну увагу приділено питанням «зіткнення цивілізацій». При цьому Росію було виключено з Європейської цивілізації, тобто в тексті Концепції 2016 р. відсутні слова про «Росію як невід'ємну, органічну частину Європейської цивілізації», проте з'явилися серйозні звинувачення на адресу геополітичної експансії ЄС і НАТО.

З тексту Концепції 2016 р. зникли заяви про необхідність відмови від гонки озброєнь. Йдеться про необхідність забезпечення «до-тримання балансу інтересів» держав, а також про «активізацію процесу оформлення кордонів РФ». З'явилася досить агресивна для такого програмного документа, яким є Концепція, заява про те, що Росія не потерпить ніякого тиску з боку США та буде відповідати на будь-які недружні акції.

Виступаючи на щорічній нараді послів РФ в зарубіжних країнах, що проходила в Москві 19 липня 2018 р., В. Путін жорстко наголосив на неприпустимості наближення військової інфраструктури НАТО до кордонів Росії, включення України та Грузії до орбіти Альянсу, на безвідповідальності таких «агресивних кроків» Альянсу, що становлять загрозу для РФ, а також на неминучості російських кроків у відповідь. Тим самим наголошувалось, що Україна та Грузія продовжують розглядатися як частини «орбіти» національних інтересів Росії. Путін відверто погрожує: якщо Захід продовжить політику стримування Росії, локальні військові конфлікти можуть перерости в одну глобальну катастрофу.

⁵ Концепция внешней политики Российской Федерации (утв. 30 нояб. 2016 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248

Державний Департамент США 25 липня 2018 р. оприлюднив Кримську декларацію Державного секретаря Майка Помпео, в якій однозначно засуджується російська політика інтервенції в Україну та спроби анексії Криму, що підриває основи міжнародного світопорядку та фундаментальні принципи міжнародних відносин, зафіксовані, зокрема, в Статуті ООН та Гельсінському заключному акті, стосовно яких Росія взяла на себе чіткі зобов'язання щодо неухильного дотримання цих міжнародних документів. У зазначеній Декларації американська сторона підтверджує свою сталу політику невизнання претензій Кремля на суверенітет над територіями, захопленими силою всупереч міжнародному праву. При цьому згадується аналогічна в політичному сенсі Декларація Самнера Веллеса (*Welles Declaration*) від 23 липня 1940 р. щодо невизнання США входження Естонії, Латвії та Литви до Радянського Союзу. Цим фактично сьогоднішня агресивна зовнішня політика РФ щодо своїх сусідів порівнюється з аналогічною «добро-сусідською» політикою СРСР.

Таким чином, починаючи з 2014 р., на офіційному нормативному та законодавчому рівні в Росії фактично закріплюється легітимізація поглиблення та продовження війни на сході України, а також можлива подальша російська експансія на інші суміжні території в майбутньому.

Можна виокремити принаймні п'ять внутрішніх чинників, що є основою сучасного політичного режиму в Росії та внутрішньою основою зовнішньополітичної «доктрини Путіна», а саме: консолідація авторитарного режиму всередині країни, що значно обмежує місце й роль політичної опозиції; великомасштабна корупція на всіх рівнях, у т. ч. на вищому; використання величезних енергетичних та інших природних ресурсів країни як для підтримки внутрішньої політичної та економічної стабільності, так і в якості «зброї» [12] для гарантування зовнішньополітичного впливу; потужна всеосяжна пропагандистська машина, що активно використовує гібридні методи інформаційної війни (блеф, дезінформація, маніпуляція та відверта брехня), які мають внутрішнє та зовнішнє спрямування; концепція легітимності використання військової сили РФ за кордоном «для захисту російськомовних».

На думку деяких дослідників, такі чинники, як-от: націоналізм, що часто переходить у вели-

кодержавний шовінізм; захист «цивілізаційної» ідентичності (культурні й релігійні православні цінності, «скрепи», заперечення гомосексуалізму тощо); пропаганда переваг «суверенної», «контрольованої» демократії (на протигагу цінностям ліберальної демократії), не є глибокими та фундаментальними категоріями, а лише служать прикриттям клептократичної сутності режиму Путіна.

Принципові складові компоненти «доктрини Путіна» офіційно не проголошувалися російським керівництвом. Однак те, що застосовується в практичній міжнародній діяльності, передусім на пострадянському просторі, можна окреслити так:

- РФ не розглядає колективний Захід як партнера, що заслуговує на довіру, оскільки попри попередження, які озвучувалися ще у відомій «Мюнхенській промові» Путіна 2007 р., США, НАТО і ЄС продовжують ігнорувати життєві, історичні, регіональні інтереси Росії на пострадянському просторі, поширюючи свій вплив і «затягуючи» країни регіону у свої структури, проводячи політику «стримування Росії»;
- РФ не розглядає себе частиною євроатлантичної спільноти, вона є країною «суверенної», «контрольованої» демократії, понад 80 % населення якої підтримують агресивну політику Путіна щодо України, антиамериканізм і конфронтацію із Заходом. Наголошується на тому, що Росія має свою ідентичність і належить до окремої цивілізації, яка сповідує власну систему цінностей. Знову набуває популярності ідеологія «третього шляху», «третього типу цивілізації», «третього світу» (відродження горезвісної концепції «Москва – Третій Рим» [13]);
- у нинішніх умовах розпаду/послаблення однополярного світопорядку, коли новий «багатополярний» («багатоцентричний») світ тільки формується, наявними та вкрай бажаними для Росії є «некерований хаос» і «відсутність правил гри», що значно розширює кордони допустимої поведінки у світі для сильних держав. Звідси й намагання Росії здійснювати гібридне втручання у внутрішні справи, виборчі процеси та референдуми, як у країнах своєї традиційної «сфери впливу», так і в країнах Заходу (США, Велика Британія, Німеччина, Італія, Іспанія, Португалія, Греція, Сербія, Боснія

і Герцеговина, Чорногорія та ін.). Провідним завданням такого втручання є: розбалансування та руйнування міжнародних інтеграційних структур Заходу (насамперед ЄС та НАТО); ерозія та руйнація світового порядку, заснованого на міжнародному праві, загальнолюдських цінностях та зобов'язаннях; руйнування Євроатлантичної єдності; нав'язування широким масам європейської спільноти та країн-аспірантів відчуття розчарування та сумнівів у дієздатності ліберально-демократичних (європейських) цінностей;

- система міжнародних договорів і міжнародне право в цілому для РФ не є системою правил/координат міжнародних відносин, це, скоріше, «ресторанне меню», з якого обирається те, що вигідно Росії в конкретний історичний момент. Роль міжнародних організацій суттєво скорочується, оскільки співпраця з ними для сильних держав втрачає сенс, як тільки це починає заважати їхнім національним інтересам. Росія діє за принципом «Для нас – усе, що нам вигідно, а нашим опонентам – міжнародне право»;
- поняття «національний/державний суверенітет» для більшості держав є відносним. Реальний суверенітет [11] є атрибутом виключно сильних держав. Інші так чи інакше віддають частину свого суверенітету або сильнішим партнерам/союзникам, або міжнародним безпековим організаціям. Права на реальний суверенітет фактично позбавляються пострадянські країни, оскільки вони наділяються лише «обмеженим суверенітетом», який не суперечить життєво важливим інтересам Росії. Такими «концептуальними аргументами» виправдовується «легітимність» агресії РФ в Україні та спроби анексії Криму, інтервенція 2008 р. в Грузії.

Серед пострадянських країн під «обмеженим» Росією суверенітет формально вже не підпадають три країни Балтії (Естонія, Латвія, Литва), які є членами Євросоюзу і НАТО, але й це не є доведеним фактом, з огляду на зростаючі амбіції російського авторитарного режиму, що не отримує реального спротиву своїм агресивним діям, та фактичну безкарність з боку світового демократичного співтовариства. Новий світовий і європейський порядок, який намагається нав'язати В. Путін, крім іншого, передбачає поширення впливу Росії на всю Балтію (окрім Німеччини), а не лише на пострадянську.

Оскільки згадана вище «нова доктрина обмеженого суверенітету» («доктрина Путіна») стосується принципів категорій Вестфальської системи міжнародних відносин, як-от: національний інтерес, державний суверенітет, територіальна цілісність, обов'язковість виконання міжнародних договорів, то можна вважати, що на фоні суміжного процесу зростання згаданих нових «центрів сили» ця доктрина є спробою чергової модифікації Вестфальського світопорядку. Якщо однополярний світопорядок із глобальним домінуванням США, встановлений після завершення холодної війни, вважати сьомою модифікацією Вестфала, то зазначені потуги путінського режиму є намаганням утвердити його восьмою модифікацією.

Незважаючи на той факт, що країни Балтії є повноправними членами найпотужнішої у світі системи колективної безпеки, РФ продовжує здійснювати на них провокаційний тиск, який свідчить про те, що Росія перевіряє на міцність єдність у рамках НАТО і не залишає сподівання поширити дію «доктрини Путіна» на балтійські країни.

На переконання деяких аналітиків і західних політиків, наступною ціллю російської агресії після України можуть стати країни Балтії, оскільки існує реальна загроза того, що РФ розпочне кампанію з дестабілізації цих країн. Путін може випробувати реакцію НАТО за сценарієм, який він застосував у Криму та на сході України. Підризна діяльність, проникнення військових, пропаганда в ЗМІ, кібератаки, інформаційні маніпуляції та спекуляції щодо «проблем російськомовного населення», що використовувалися на ранніх етапах конфлікту в Україні, можуть бути застосовані для розпалювання міжетнічної напруженості насамперед у Латвії та Естонії з огляду на значну частку російськомовного населення в цих країнах. Останні чотири роки шляхом провокацій Путін активно перевіряв реакцію Альянсу. На думку низки західних політиків, Європі слід побоюватися Росії більше, ніж «Ісламської держави». Стурбованість викликає також різке збільшення витрат на оборону РФ, активна модернізація її збройних сил та ядерного арсеналу.

Як вважає колишній заступник командувача об'єднаними силами НАТО у Європі Едріан Бредшоу ⁶, Альянс повинен бути готовий на

⁶ Див. такий електронний ресурс: <https://ua.korrespondent.net/world/3482347-u-nato-poradyly-pidhotuvatysia-domashtabnoi-ataky-rosii-na-yevropu>

випадок повноцінної атаки Росії на країни-члени: «Росія може повірити в те, що велику кількість регулярних військ, які вона здатна зосередити в короткий термін, що ми бачили при захопленні Криму, можна використовувати в майбутньому не тільки для залякування і стримування, а й для захоплення території Альянсу. НАТО повинна адаптуватися до методів гібридної війни, які застосовує РФ в Україні». Генерал порівняв поведінку Росії з ескалаційним домінуванням СРСР, заявивши, що РФ може вдаватися до подальшої ескалації конфлікту, щоб уникнути повернення вже захопленої території. Спільна позиція військового керівництва Альянсу щодо Росії, очевидно, сьогодні має бути такою: Росія діє всупереч міжнародним правилам і нормам; упродовж останніх років РФ суттєво збільшила фінансування оборонної галузі, включно і ядерне озброєння; дезінформаційна кампанія російського режиму є активною та наступально-деструктивною.

Наступною мішенню російської зовнішньої агресії з метою «захисту» «руського мира», окрім згаданих трьох країн Балтії, можуть також стати інші пострадянські країни зі значною кількістю російськомовного населення, серед яких Білорусь і Казахстан. Ще восени 2014 р. Путін зробив спробу перевірити реакцію керівництва цих країн, але отримав адекватну й досить різку відповідь їхніх очільників, які акцентували на незалежності та суверенітеті цих держав у відносинах з Росією⁷.

Концепція «держав-ізгоїв» у міжнародній політиці та військово-політична діяльність Росії

У наш час однією з основних загроз безпеці світового демократичного співтовариства є небезпека існування т. зв. «держав-ізгоїв». Це поняття, не набувши визнання як термін міжнародного права, увійшло в лексикон міжнародної політики та політологічної науки. В політологічній літературі та міжнародних документах «держави-ізгої» розглядаються як самостійний клас суб'єктів міжнародної системи поряд із «розвинутими державами», «демократіями, що розвиваються», «державами, які не відбулися». У текстах міжнародних

політичних і безпекових документів паралельно вживаються ще й такі назви: «держав-парій», «вісь зла», «злочинний режим», «спонсор тероризму», «мракобісна держава» (*rogue state, pariah, outlaw state, backlash, renegade regimes*).

Отже, «держави-ізгої» – це такі держави, що не визнають правил цивілізованих міждержавних відносин, є загрозою безпеці та стабільності насамперед для країн-сусідів на регіональному рівні, а також можуть загрожувати глобальній безпеці. У розпорядженні деяких із цих держав є зброя масового враження – ядерна, хімічна, бактеріологічна, або існує висока вірогідність того, що вони можуть отримати цю зброю, відтак виникає реально висока небезпека її застосування або погрози її застосування.

Концепцію «держав-ізгоїв» уперше сформульовано в 1979 р., коли адміністрацією президента США Джиммі Картера було оприлюднено список «держав – спонсорів тероризму». Відтоді фігурантами у ньому ставали Ірак, Іран, Куба, Лівія, Судан, Сирія, Південний Ємен, Північна Корея, а також СРСР – як «імперія зла».

Науковці виокремлюють такі характерні риси «держав-ізгоїв»: наявність авторитарних режимів правління; систематичні порушення прав людини як стосовно своїх громадян, так і громадян інших держав; вороже/недружнє ставлення до країн ліберальної демократії; агресивна зовнішня політика; систематичне порушення норм міжнародного права; використання сили або погрози її застосування; спонсорування тероризму; намагання заволодіти зброєю масового знищення, погрози щодо її застосування [14].

Сучасна зовнішня та безпекова політика РФ, зокрема щодо країн пострадянського простору та України, відповідає визначеним критеріям віднесення до «держав-ізгоїв». На підтвердження цієї тези можуть свідчити юридично доведені факти воєнної агресії РФ проти України, збиття 17 липня 2014 р. з території, підконтрольної проросійським бойовикам, малайзійського пасажирського лайнера *Boeing-777* рейсу МН-17, інші доведені випадки сприяння Росії міжнародному тероризмові, загадкові жорстокі вбивства російських політиків-опозиціонерів і громадських діячів (А. Політковської, Б. Немцова та ін.), фатальне отруєння

⁷ Див.: Лоссовський Ігор. Росія – «держава-ізгой» // День. – 2015. – 7 квіт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/svitovi-dyskusiyi/rosiyaderzhava-izgoy>

в Лондоні радіоактивним полонієм колишнього офіцера ФСБ РФ О. Литвиненка (2006 р.), отруєння російського опозиційного політика В. Кара-Мурзи (2015 і 2017 рр.), отруєння високотоксичним газом «Новичок» російського виробництва російського экс-розвідника С. Скрипаля та його доньки в англійському місті Солсбері у березні 2018 р.

Світова історія свідчить про велику небезпеку політики «умиротворення» агресора. Чимало світових лідерів останніми роками висловлювалися щодо необхідності посилення тиску на агресора в особі РФ, оскільки політика «умиротворення» спонукає його до більшого насильства.

Справді, поступки агресорові лише примножують кількість жертв, спонукають до ще більшої кількості нових поступок. Демократичному світові не можна сподіватися лише на дипломатію, оскільки він має справу з легалізованими путінським режимом бандитами і насильниками, кримінальними авторитетами, що тримають ніж на горлі України. Росія – це добре озброєний нахабний терорист, який шантажує світ застосуванням ядерної зброї, підгодовує та корумпує представників західної еліти, витрачаючи величезні суми нафтодоларів [15].

Путінська загроза вільному світові є значно більшою, ніж загроза з боку «Ісламської держави» (подібну оцінку висловив колишній американський президент Барак Обама), оскільки перемога над останньою залежатиме лише від обсягів ресурсів, які на це спрямовуються. Росія ж має ядерний арсенал, а її стратегія полягає в продовженні імперської експансіоністської політики на пострадянському просторі за рахунок військової сили та потужної пропаганди; спробах руйнування міжнародної системи безпеки шляхом розхитування єдності в рамках НАТО та ЄС, яке відбувається завдяки відвертому підкупуванню еліт окремих країн, фінансовій підтримці радикальних і маргінальних європейських партій. Фактичною формою правління в Росії є особиста диктатура. Симптоматичними в цьому зв'язку є висловлювання колишнього заступника глави путінської адміністрації В. Володіна, а нині – Голови Державної думи, який зазначив, що допоки є Путін – є і Росія, немає Путіна – немає Росії. Російська система влади є нестабільною, тому потребує постійного особистого втручання В. Путіна. Вона може зруй-

нуватися будь-коли, у чому сьогодні Захід не зацікавлений, оскільки побоюється стосовно можливої долі російського ядерного арсеналу.

Отже, численні факти підтримки та спонсорування терористів дають серйозні підстави розглядати РФ як «державу-ізгой». Така оцінка підтверджується заявами відомих світових політиків і впливових міжнародних організацій. Так, президент Литви Даля Грибаускайте неодноразово відкрито називала Росію терористичною державою, діяльність якої загрожує Європі: «Україна сьогодні б'ється за мир у всій Європі, за всіх нас. Якщо терористичну державу, яка здійснює агресію проти свого сусіда, не зупинити, агресія може поширитися на всю Європу». Литовський лідер заявляла, що всі вже ситі брехнею, яку чують щодня від кремлівських лідерів, і ніхто вже не вірить жодному їхньому слову. Американський меценат-мільярдер Джордж Сорос, виступаючи на Всесвітньому економічному форумі в Давосі 2015 р., заявляв, що Росія перетворилася на «мафіозну державу», у якій правителі використовують ресурси країни для свого збагачення й утримання при владі, вона намагається стати «стратегічним суперником ЄС, який, на противагу владі закону, пропонує владу сили».

Верховна Рада України 27 січня 2015 р. ухвалила постанову про звернення до ООН, Європарламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ), ПА НАТО, ПА ОБСЄ, ПА ГУАМ, парламентів держав світу, у якому «визнає РФ державою-агресором та закликає міжнародних партнерів України не допустити безкарності винних за злочини проти людяності, вчинені від початку російської агресії проти України, визнати РФ державою-агресором, що всебічно підтримує терористів та блокує діяльність РБ ООН, чим ставить під загрозу міжнародний мир і безпеку, а так звані “ДНР” і “ЛНР” визнати терористичними організаціями»⁸. Того ж дня ПАРЄ закликала Росію утриматися від фінансування та військової підтримки незаконних збройних груп і дестабілізації в Україні. З початку 2017 р. Міжнародним судом ООН в Гаазі розглядається позов України проти Росії із звинуваченнями щодо порушення Міжнародної Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму. Відтак 12 червня 2018 р. згідно з Наказом Президента цього Суду Україна подала Меморандум, який

⁸ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iportal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/102554.html>

документально, з численними доказами доводити серйозні порушення Росією міжнародного права, зокрема вказаної вище Конвенції. Розгляд справи триває.

На думку відомого російського опозиційного політика, науковця-історика, колишнього професора МДІМО Андрія Зубова, який втратив свою роботу за регулярну аргументовану критику правлячого в Росії режиму, «Путін буде безпрецедентну фашистську державу муссалінівського типу»⁹.

У публічній діяльності та інформаційній сфері офіційна Москва активно використовує широку практику триваючих інформаційних маніпуляцій, дезінформації та відвертої брехні у багатьох сферах сучасних міжнародних відносин: військовій, політичній, економічній, інформаційній тощо. Відверта дезінформація, у т. ч. й з боку самих очільників Росії, спрямована переважно на внутрішню, зомбовану російську аудиторію і є примітивною технологією гібридної інформаційної війни, в якій

Росія намагається сьогодні тримати першість. За твердженням провідного європейського політолога, фахівця з питань зовнішньої політики та світової безпеки І. Крастева, «обман та шахрайство є сутністю путінської Росії» [16].

Висновки

Ураховуючи викладені вище аргументи та факти й наведені авторитетні оцінки, цілком аргументовано можна стверджувати, що агресивна міжнародна військово-політична активність Росії, насамперед щодо України та інших країн пострадянського простору, доведене сприяння та спонсорування нею міжнародного тероризму, інші події та оцінки внутрішньої і зовнішньої політики РФ, принаймні останні чотири з половиною роки, свідчать про відповідність її дій визначеним у цій статті критеріям реалізації в сучасній зовнішній політиці Росії «нової доктрини обмеженого суверенітету» – «доктрини Путіна».

Список літератури

1. Лоссовський І. Є. Зовнішньополітична стратегія Путіна як нова доктрина обмеженого суверенітету [Електронний ресурс] // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – УІМО, 2015. – № 5. – Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2514
2. Лоссовський І. Сучасна зовнішньополітична стратегія Росії як реалізація «нової доктрини обмеженого суверенітету» («Доктрини Путіна») [Електронний ресурс] // Центр дослідження Росії. – 2015. – 16 квіт. – Режим доступу : <http://www.r-studies.org/>
3. Лоссовський І. Є. Зовнішньополітична стратегія Росії щодо України як реалізація «Нової доктрини обмеженого суверенітету» («Доктрини Путіна») // Зовнішні справи. – 2015. – № 5–6. – С. 12–15.
4. Лоссовський І. Є. До 20-ї річниці будапештських «гарантій»: Агресія Росії проти України як фактор ерозії міжнародно-правових режимів нерозповсюдження // Зовнішні справи. – 2014. – № 11. – С. 6–11.
5. Лоссовський І. Міжнародно-правовий статус Будапештського Меморандуму. – К. : УАЗП, 2015. – 124 с.
6. Резолюція № 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml
7. Світова гібридна війна: український фронт : монографія ; за ред. В. Горбуліна. – Х. : «Фоліо», 2017. – 495 с.
8. Clausewits C. von. On War. – Oxford University Press, 2008. – 284 p.
9. Кортунів С. В. Крушение Вестфальской системы и становление нового мирового порядка [Електронний ресурс] // Мировая политика. – М. : ИД ГУ-ВШЭ, 2007. – С. 75–117. – Режим доступу : www.hse.ru/sci/publications/4505123.html
10. Хижняк І. А. Системы международных отношений в истории Нового времени. – К. : «Освіта України», 2011. – 356 с.
11. Кокошин А. Реальный суверенитет в современной мирополитической системе. – М. : Изд-во «Европа», 2006. – 175 с.
12. Панюшкин В., Зыгарь М., Резник И. Газпром. Новое русское оружие. – М. : «OZON.RU», 2008. – 256 с.
13. Сурков В. Одиночество полукровки // Россия в глобальной политике. – 2018. – № 4.
14. Бартенев В. Концепция «государств-изгоев» во внешней политике США // Международные процессы. – Т. 7. – 2009. – № 1 (19).

⁹ Васильев Виктор. Андрей Зубов: Путин строит беспрецедентное государство [Електронний ресурс]. – 2015. – Січ. – Режим доступу : <https://www.golos-ameriki.ru/a/russia-zubov/2611952.html>

15. Lucas Ed. Russia is a revisionist power; greater dangers lie ahead [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.edwardlucas.com/>
16. Krastev I. How the West should prepare for a post-Putin Russia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.defensenews.com/opinion/commentary/2017/11/13/how-the-west-should-prepare-for-a-post-putin-russia-commentary/>

References

1. Lossovskiy, I. Ye. (2015). Zovnishnopolitychna stratehiia Putina yak nova doktryna obmezhenoho suverenitetu [Putin's Foreign Policy Strategy as a New Doctrine of Limited Sovereignty]. *Mizhnarodni vidnosyny – International Relations*, 5. *journals.iir.kiev.ua*. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2514 [in Ukrainian].
2. Lossovskiy, I. (2015, 15 Apr.). Suchasna zovnishnopolitychna stratehiia Rosii yak realizatsiia «novoi doktryny obmezhenoho suverenitetu» («Doktryny Putina») [Modern foreign policy strategy of Russia as the implementation of the «new doctrine of limited sovereignty» («Putin's Doctrine»)]. *Tsentr doslidzhennia Rosii – Center for Research of Russia*. *www.r-studies.org*. Retrieved from <http://www.r-studies.org/> [in Ukrainian].
3. Lossovskiy, I. Ye. (2015). Zovnishnopolitychna stratehiia Rosii shchodo Ukrainy yak realizatsiia «Novoi doktryny obmezhenoho suverenitetu» («Doktryny Putina») [Russia's Foreign Policy Strategy for Ukraine as Implementation of the «New Doctrine of Limited Sovereignty» («Putin's Doctrine»)]. *Zovnishni spravy – External Affairs*, 5–6, 12–15 [in Ukrainian].
4. Lossovskiy, I. Ye. (2014). Do 20-i richnytsi budapeshtskykh «harantii»: Ahresiiia Rosii proty Ukrainy yak faktor erozii mizhnarodno-pravovykh rezhymiv nerozpovsiudzhennia [By the 20th anniversary of the Budapest “guarantees”: Russia's aggression against Ukraine as a factor in erosion of international legal regimes of non-proliferation]. *Zovnishni spravy – External Affairs*, 11, 6–11 [in Ukrainian].
5. Lossovskiy, I. (2015). *Mizhnarodno-pravovi status Budapeshtskoho Memorandumu [The international legal status of the Budapest Memorandum]*. Kyiv: UAZP [in Ukrainian].
6. Rezoliutsiia № 3314 (XXIX) Heneralnoi Asamblei OON vid 14 hrudnia 1974 r. [Resolution No. 3314 (XXIX) of the General Assembly of the United Nations of December 14, 1974]. (n.d.). *www.un.org*. Retrieved from www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml [in Russian].
7. Horbulin, V. (Ed.). (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front [World Hybrid War: Ukrainian Farefront]*. Kharkiv: “Folio”, 495 p. [in Ukrainian].
8. Clausewits, C. von. (2008). *On War*. N.Y.: Oxford University Press [in English].
9. Kortunov, S. V. (2007). Krusheniie Vestfalskoi sistemy i stanovlenie novogo mirovogo poriadka [The collapse of the Westphalian system and the formation of a new world order]. *Mirovaia politika – World Politics*. *www.hse.ru*. Retrieved from www.hse.ru/sci/publications/4505123.html [in Russian].
10. Khyzhniak, Y. A. (2011). *Systemy mezhdunarodnykh otnoshenii v istorii Novogo vremeni [Systems of international relations in the history of the New time]*. Kyiv: «Osvita Ukrainy» [in Russian].
11. Kokoshyn, A. (2006). *Realnyi suverenitet v sovremennoi miropoliticheskoi systeme [Real sovereignty in the modern world-political system]*. Moscow: Yzd-vo «Evropa» [in Russian].
12. Paniushkin, V., Zyhar, M., & Reznik, Y. (2008). *Gazprom. Novoe russkoe oruzhie [Gazprom. New Russian Weapons]*. Moscow: «OZON.RU» [in Russian].
13. Surkov, V. (2018). Odinochestvo polukrovki [The half-breed loneliness]. *Rossia v globalnoi politike – Russia in Global Politics*, 4 [in Russian].
14. Bartenev, V. (2009). Kontseptsiiia «gosudarstv-izghoev» vo vneshnei politike SShA [The concept of «rogue states» in US foreign policy]. *Mezhdunarodnye protsessy – International Processes*, Vol. 7, No. 1 (19) [in Russian].
15. Lucas, Ed. Russia is a revisionist power; greater dangers lie ahead. (n.d.). *www.edwardlucas.com*. Retrieved from <http://www.edwardlucas.com/> [in English].
16. Krastev, I. (2017, Nov. 13). How the West should prepare for a post-Putin Russia. *www.defensenews.com*. Retrieved from <https://www.defensenews.com/opinion/commentary/2017/11/13/how-the-west-should-prepare-for-a-post-putin-russia-commentary/> [in English].

ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРОПАГАНДИ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

П. І. Коновальчук

У статті проаналізовано особливості пропаганди Російської православної церкви (РПЦ) як одного з дієвих інструментів ведення гібридної війни Росії в Україні. Висвітлено умови відносин церкви з державою в реалізації імперської внутрішньої та зовнішньої політики російської влади. Представлено обґрунтування ідеологічного змісту зовнішньої політики Російської Федерації (РФ) у контексті релігійної діяльності. Проведено аналіз сутності методів пропаганди РПЦ на інформаційний простір України під час гібридної війни через популяризацію ідей «русского мира». Виокремлено методи, до яких вдається Кремль для взаємодії з церквою та контролю за релігійною пропагандою, яка здійснюється на зовнішньодержавному рівні. Обґрунтовано

ефективність використання РПЦ псевдофакторів релігійної ідентичності, єдності й нерозривності історичного розвитку росіян та українців у просуванні ідей концепції «русского мира». Розкрито напрями, завдання та зміст ідеологічного, політичного й релігійного впливу РПЦ на суспільну свідомість населення України. Проілюстровано парадигму ведення кремлівськими ідеологами довгострокової інформаційно-пропагандистської політики нівелювання державності українського народу. Виокремлено основні способи ведення РПЦ інформаційно-пропагандистської діяльності на теренах України. Продемонстровано цілеспрямовану діяльність РПЦ щодо загострення міжрелігійних суперечностей в Україні через деструктивну критику християнських конфесій, які підтримують патріотичні та євроінтеграційні прагнення українців. Означено намагання РПЦ уникати публічного обговорення питання щодо захоплення Криму та активної участі російських найманців і спецпризначенців у диверсійних акціях на сході України. Надано оцінку загрозам пропаганди РПЦ у взаємодії з Українською православною церквою Московського патріархату (УПЦ МП) у маніпулюванні суспільною свідомістю вірян та поширенні сепаратистських настроїв.

Ключові слова: гібридна війна, інформаційний вплив, «русский мир», пропаганда, Російська православна церква.

**Коновальчук
Павло Іванович** –
аспірант Національного
інституту стратегічних
досліджень¹

Pavlo Konovalchuk

CONTENTS AND MAIN PROSPECTS OF RUSSIAN ORTHODOX CHURCH PROPAGANDA
IN THE CONTEXT OF THE HYBRID WAR BETWEEN RUSSIA AND UKRAINE

In the article analyzed the peculiarities of the Russian Orthodox Church (ROC) the propaganda as one of the most effective instruments of conducting the hybrid war between Russia and Ukraine.

The conditions of church and state relations in realization of the imperial internal and foreign policy of the Russian authority are highlighted. Substantiation of the ideological content of the foreign policy of the Russian Federation (RF) in the context of religious activity is presented. The analysis of the essence of the ROC propaganda methods on the informational space of Ukraine during the hybrid war was carried out due to the popularization of the ideas of “russkiy mir”. The methods to which Russian political power resorts for interaction and control of religious propaganda at the foreign state is singled out. The efficiency of using

¹ Науковий керівник – С. І. Здіорук, кандидат філософських наук, доцент.

pseudofactors of religious identity, unity and continuity of historical development of Russians and Ukrainians in advancing ideas of the concept of “russkiy mir” is substantiated. The directions, tasks and content of the ideological, political and religious influence of the Russian Orthodox Church on the public consciousness of the Ukrainian population are revealed. The Kremlin’s ideologists’ paradigm of long-term information-propaganda policy in leveling the statehood of the Ukrainian people is illustrated.

The basic ways of conducting the ROC of informational and propagandistic activity on the territory of Ukraine are highlighted. The purposeful activity of intensifying interreligious controversy in Ukraine through the destructive criticism of Christian confession which support the patriotic and European integration aspirations of Ukrainians by the ROC has been shown. The ROCs attempt to avoid public discussion of the Crimean capture and the active participation of Russian mercenaries and special forces in sabotage actions in the East of Ukraine is indicated. The assessment of the threats of propaganda of the Russian Orthodox Church in cooperation with the UOC-MP in the manipulation of public consciousness and the spread of separatist sentiment is given.

Keywords: hybrid war, informational influence, “russkiy mir”, propaganda, Russian Orthodox Church.

Постановка проблеми та аналіз наукових досліджень. Порушення Російською Федерацією умов Будапештського договору й анексія нею частини території України створили серйозні виклики для національної безпеки нашої держави. Активній фазі військової агресії передувала потужна інформаційна війна, спрямована на створення сприятливого суспільного ґрунту для прийняття населенням ідеологічних норм «русского мира». Росія в гібридній війні потужно задіяла інформаційні ресурси як російських, так і українських релігійних інституцій, зокрема Російської православної церкви та її сателіта – Української православної церкви Московського патріархату.

Гуманітарні та релігійні аспекти гібридної війни висвітлені в дослідженнях В. П. Горбуліна, В. А. Войналовича, В. Є. Єленського, С. І. Здіорука, Н. І. Кочан, О. Н. Сагана, М. Т. Степика, В. М. Яблонського, В. Д. Яремчука та інших науковців.

Значущість впливу антиукраїнської пропаганди Російської православної церкви та Української православної церкви Московського патріархату в гібридній війні потребує аналізу основних напрямів та змісту їхньої інформаційної політики, що є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Агресія Росії проти України має форму гібридної війни, у якій поряд з активними воєнними діями тотально застосовується інформаційна зброя. У цій війні Кремль активно використовує для маніпулювання суспільною свідомістю інформаційні ресурси різних соціальних інститутів, як російських, так і українських. Одним із найбільш потужних та витончених способів ведення гіб-

ридної війни офіційним Кремлем є використання інформаційно-пропагандистських ресурсів РПЦ. Фактично для Кремля РПЦ займає одну з основних ніш формування та поширення сучасної російської державної ідеології і виступає своєрідним посередником між владою та народом. Певний час РПЦ і Московська патріархія намагалися демонструвати, що церква стоїть осторонь війни, але врешті стали відверто обслуговувати ідеологічні цілі цієї війни [1].

Відносини РПЦ з державою визначаються не тільки її канонами, а й ставленням влади до церкви та будуються на взаємовигідних умовах. У період президенства Б. Єльцина держава звертається за ідеологічною та духовною підтримкою до РПЦ для легітимізації історичної наступності авторитарних російських традицій державної влади. З часів президентства В. Путіна в РФ виникає необхідність ідеологічного обґрунтування політики, що проводиться, з опорою на історичний, культурний і релігійний базис. У відповідь на такі запити влади РПЦ активно стала пропонувати свою ідеологічну доктрину [2, с. 14]. Взаємовідносини РПЦ з державою на сучасному етапі визначені в «Основах соціальної концепції Русской православної церкви» як «сотрудничество государства и церкви», де церква позиціонувала себе рівноправним партнером держави та актором політичних відносин [3].

Вирішальним чинником успішності пропаганди РПЦ є те, що вона фактично набула статусу «державної церкви», послідовного сателіта державної влади, потужного соціального інституту, який став відігравати важливу роль у внутрішній та зовнішній політиці РФ. У цьому

контексті РПЦ трактується як один із факторів глобальної потужності Росії нарівні з ядерною зброєю та природними ресурсами [4, с. 75]. На основі такої взаємодії церкви та держави стало можливим формування сучасної моделі режиму правління В. Путіна, а спроба сакралізації російської національної ідентичності стала одним із факторів, що посилив авторитарні тенденції та забезпечив владі суспільну підтримку. Наслідком такого політично-релігійного союзу, ідеологічно заснованого передусім на придуманій кремлівськими істориками винятковості Росії та її історичній місії домінування в Євразії, стала агресивна поведінка РФ на світовій арені, у т. ч. й в Україні. Натомість РПЦ, яка сприймається російським суспільством здебільшого як символ національної ідентичності, а не як духовно-релігійний інститут, стала потужним інструментом впливу на культурно-ідеологічну сферу ведення політики РФ [5].

Однією з провідних ідеологічних доктрин, на якій Кремль будує свою зовнішню та внутрішню інформаційну політику, є концепція «руського мира», ідея якої за останні двадцять років еволюціонувала від поетичної метафори до ідеологічного концепту й політтехнології [6, с. 5]. Для офіційної влади РФ залучення інформаційних ресурсів РПЦ у пропаганді ідей «руського мира» продуктивно тим, що для реалізації своїх імперських амбіцій провладні кола використовують православ'я як псевдооб'єднавчий фактор, оснований на релігійній ідентичності людей.

Ідеологи РПЦ сформулювали та постійно вдосконалюють концепцію «руського мира». В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) [6] зазначається, що протягом останніх п'яти років сам термін «руський мир» де-факто став прерогативою РПЦ і більшою мірою асоціюється з її позицією та діяльністю, аніж із першими офіційними особами РФ.

Відзначається, що ідеї концепції у сучасній інтерпретації РПЦ найбільш повно визначені патріархом Кирилом. У програмі «Слово пастира» в 2014 р. він прямо озвучив цивілізаційні та духовні претензії РФ: «Росія належить до цивілізації більш широкої, ніж Російська Федерація. “Русский мир” – це і є цивілізація, до якої належать люди, які сьогодні називають себе різними іменами – і росіяни, й українці, й білоруси» [7, с. 138–139].

Патріарх Кирило виклав власне бачення «руського мира», що відрізняється від офіційного світського чітким акцентом на православ'ї як основоположному факторі об'єднання народів колишніх слов'янських республік СРСР. Зокрема, він зазначив: «Ядром Русского мира сегодня являются Россия, Украина, Белоруссия. Это и есть святая Русь. Именно это понимание Русского мира заложено в современном самоназвании нашей Церкви. <...> В основе Русского мира лежит православная вера, которую мы обрели в общей Киевской купели крещения» [6, с. 13–14].

Одночасне вживання РПЦ термінів «російськомовне населення» та «православні» суттєво розширює діапазон інформаційного впливу концепції «руського мира», оскільки його аудиторія включає не тільки росіян, що проживають в Україні, а й людей інших національностей, парафіян УПЦ МП. Також юрисдикційний статус підпорядкованості Української православної церкви Московському патріархату уможливорює широке використання офіційною владою РФ церковно-політичних технологій пропаганди серед численної кількості парафіян УПЦ МП в Україні. У свідомість цих людей ненав'язливо вкладається думка про нібито їхню духовну й територіальну спільність із Росією через історичну єдність Російської та Української православних церков. Використання священників УПЦ МП як медіаторів проросійських ідей є досить ефективним з огляду на їхній ще досить високий авторитет серед значної частини вірян.

У пропагандистській діяльності РПЦ можна виокремити певні напрями ідеологічного, політичного та релігійного впливу на суспільну свідомість населення України.

Громадяни України є об'єктом державної пропаганди РФ, яка здійснюється через інформаційні ресурси РПЦ з метою зміни ціннісних установок національної ідентичності українців. Зважаючи на це, українців розглядають крізь призму «руського мира» як «малоросів», тобто «руських», що стає активним інструментом антиукраїнської суспільної організації та об'єднання з Росією. Таке нівелювання державності українського народу, ігнорування ідентичності української нації через заміну назви «Україна» різними термінами, як-от: «Новоросія», «Малоросія», «Слобожанщина», «Донбасс», «південні й західні руські землі» тощо, та навіювання суспільного

сприйняття територіальної цілісності через фактори релігійно-православної єдності території переважаючого проживання вірян конфесії УПЦ МП уможлиблює ведення агресором активних дій на цих територіях [8, с. 262]. Часто пропаганда РПЦ зводиться до намагання показати, що українці неправильно розуміють свої історичні корені та не мають підстав для самобутнього розвитку. При цьому заперечується існування українців як самостійної політичної нації через уникнення вживання понять «українці», «український народ», натомість використовуються термінологічні словосполучення та евфемізми, а саме: «народи, що живуть на теренах сучасної України», «єдиний слов'янський народ», «наші брати», «православні» та ін. [8, с. 251].

Виправдовуючи війну Росії в Україні необхідністю збереження та відродження «цілісності простору Святої Русі», керівництво РПЦ постійно виголошує тезу про миротворчу місію російських воїнів на території України для захисту свободи й прав її православних жителів та зміцнення відносин з «братньою» Росією. Замаскована миротворча функція такої місії – спотворення реальних обставин війни на Донбасі та висвітлення її як внутрішнього громадянського протистояння в Україні, яке почалося з хаосу на Євромайдані й перекинулося на схід України. У проросійських засобах масової інформації (ЗМІ) для РПЦ та УПЦ МП активно створюється імідж «миротворців», найбільш дієвих серед усіх суспільно-політичних інституцій. При цьому справжня роль Росії в ескаляції війни вперто приховується, а для досягнення миру пропонується вести перемовини з маріонетками Кремля – ватажками сампроголошених «ДНР» і «ЛНР».

Варто зазначити, що РПЦ часто уникає публічного обговорення питання захоплення Криму, натомість вдаючись до спотворення збройного нападу РФ, який в інтерпретації Синодального Відділу Московського патріархату висвітлюється як «миротворча місія» російських воїнів в АР Крим з підтримки права возз'єднання поділеної російської нації на своїй історичній території.

Результати аналітичних досліджень НІСД свідчать про те, що в контексті військової окупації Криму РФ, активної участі російських найманців і спецпризначенців у диверсійних акціях на сході України в риторичі Московського патріархату підсилюються акценти стосовно наяв-

ності «потенційного ворога», який прагне відсепарувати українські землі від східно-православної цивілізації [9].

Також РПЦ здійснює безпосередню ідеологічну підтримку сепаратизму, у т. ч. військових сепаратистських формувань на Донбасі, російських добровольців, яких священники церков Московського патріархату відкрито благословляли на війну проти «київської хунти», «бандерівців», «фашистів». «Крім використання псевдоправославної риторики, слід також виокремити непоодинокі факти участі служителів культу (УПЦ МП та РПЦ) у злочинній діяльності російських військ й окупаційної адміністрації в ОРДЛО та Криму. З огляду на конфесійні уподобання місцевого населення, релігійна складова в заявленому РФ меседжі боротьби з «фашизмом» та «хунтою» в Україні продовжує залишатися серйозним фактором, який досить ефективно використовує окупаційна влада, шукаючи для себе шляхи додаткової легітимації в очах населення на підконтрольній території» [7, с. 83]. В «Основах соціальної концепції Російської православної церкви» декларується: «Існування християнських (православних) політичних організацій, а також християнських (православних) складових частин більш широких політичних об'єднань сприймається Церквою як позитивне явище, що допомагає мир'янам спільно здійснювати політичну і державну діяльність на основі християнських духовно-моральних принципів» [10]. Однак на суспільній карті України діяльність квазіцерковних громадських утворень, як-от: «Російська православна армія», «Православний вибір», «Народний собор», «Союз православних братств України», котрі одержують фінансову підтримку РПЦ та уряду РФ, вирізняється деструктивною спрямованістю [7, с. 394]. При цьому мережа УПЦ МП веде активну діяльність і в явно проукраїнських областях, підтримуючи московського агресора [11, с. 63].

Сьогодні РПЦ провадить цілеспрямовану діяльність щодо загострення міжрелігійних протиріч в Україні через деструктивну критику інших християнських конфесій, у першу чергу Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП), Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), Української греко-католицької церкви (УГКЦ), які повсякчасно підтримують патріотичні та євроінтеграційні прагнення українців, реалізують різні проекти допомоги нашій армії, пересе-

ленцям та учасникам бойових дій. Також РПЦ агресивно виступає проти створення Української помісної православної церкви, конституювання якої призведе до дискредитації однієї з основних ідеологем «русского мира» щодо релігійної та духовної нерозривної цілісності братніх народів. У різних інформаційних каналах РПЦ постійно висуває невиправдані претензії щодо утисків парафіян УПЦ МП, підбурює людей на провокації, проводячи різноманітні акції, церковні ходи. Крім того, УПЦ МП протидіє переходу вірян в інші конфесії, не визнає волі громад на вибір права визнання належності власності церковних споруд певним конфесіям.

Кремлівські ідеологи руками церкви реалізують стратегію «м'якої» сили – довгострокової інформаційно-пропагандистської програми створення позитивного сприйняття всього російського й одночасно тотальної дискредитації всього українського: політики, влади, мови, культури, стилю та рівня життя. Такі засоби гібридної війни спрямовані на те, щоб поступово збільшувати в українському суспільстві прошарок людей з негативним ставленням до інтеграції у Євросоюз і позитивно налаштованих на відновлення відносин з Росією.

Основними способами ведення РПЦ інформаційної війни на теренах України є організація та підтримка діяльності різноманітних громадських, релігійних об'єднань, проведення масових акцій та заходів, під час яких ненав'язливо виправдовується агресивна політика Росії, а також завуальовано очорнюються дії української влади, патріотичні прагнення та євроінтеграційний поступ нашого народу. Також часто здійснюється безпосередній, але латентний вплив на свідомість парафіян під час богослужінь через проповіді священнослужителів УПЦ МП. Цинічне спекулювання РПЦ релігійними, культурними, історичними цінностями заради втілення ідей «русского мира» насправді є впливовим інструментом ведення

гібридної війни, оскільки віряни емоційно налаштовані до сприйняття/маніпулювання їхньою свідомістю.

Висновки

Сутність пропаганди РПЦ полягає в популяризації ідей «русского мира». При цьому використовуються ідеологеми єдності православ'я, історичної, культурної та релігійної ідентичності російського й українського народів. Відтак на цій основі створюється сприятливий ґрунт для посилення сепаратистських настроїв серед населення.

Основними напрямками інформаційного впливу РПЦ у гібридній війні Росії проти України є такі: вплив на ціннісно-ментальні установки національної ідентичності українців; легітимізація війни Росії в Україні та анексії Криму як «миротворчої місії» з підтримки права на возз'єднання православних «братніх» народів, поділеної російської нації; розповсюдження проросійських українофобських ідей; нівелювання державності українського народу та самоідентичності української нації; безпосередня ідеологічна підтримка сепаратизму, у т. ч. військових сепаратистських формувань на Донбасі, російських добровольців, злочинної діяльності російських військ та окупаційної адміністрації в ОРДЛО та Криму; загострення міжрелігійних суперечностей в Україні й агресивна протидія конституюванню Української помісної православної церкви; організація та підтримка діяльності різноманітних громадських, релігійних об'єднань з прихованою антиукраїнською спрямованістю.

Ефективність дезінформаційного впливу пропаганди РПЦ у гібридній війні зумовлює необхідність розробки комплексу засобів системної протидії, що є перспективами наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Єленський В. Московська патріархія стала на сторону агресора [Електронний ресурс] / Радіо свобода. – 2015. – 16 січ. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26797860.html>
2. Безбородов М. И. Русская православная церковь и государство: проблемы взаимодействия и приоритеты [Електронний ресурс] // Отечественная история. – 2009. – Режим доступу : <https://cyberleninka.ru/article/v/russkaya-pravoslavnaya-tserkov-i-gosudarstvo-problemy-vzaimodeystviya-i-prioritety>

3. Основы социальной концепции Русской православной церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [vhttps://mospat.ru/ru/documents/social-concepts/](https://mospat.ru/ru/documents/social-concepts/)
4. Zdioruk S., Haran O. The Russian Orthodox Church as an Instrument of Russia's Foreign Policy towards Ukraine // Religion as the Instrument of Russian Foreign Policy towards Neighboring Countries Georgia, Latvia, Ukraine, Mtatsmindeli Publishing House. – Tbilisi, 2012. – P. 54–100
5. (Un) Holy Alliance: Vladimir Putin, The Russian Orthodox Church and Russian Exceptionalism [Електронний ресурс] // Forbes. – 2015. – 25 трав. – Режим доступу : <https://www.forbes.com/sites/paulcoyer/2015/05/21/unholy-alliance-vladimir-putin-and-the-russian-orthodox-church/#6b3df81f27d5>
6. Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. / С. І. Здіорук, В. М. Яблонський, В. В. Токман [та ін.] ; за ред. В. М. Яблонського та С. І. Здіорука. – К. : НІСД, 2014. – 80 с.
7. Сфери гібридної війни / за заг. ред. В.М. Яблонського // Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.
8. Яремчук В. Д. Російська Православна Церква в інформаційно-пропагандистському конструкті політики РФ щодо України на сучасному етапі // Наук. записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2015. – № 3 (77). – С. 247–273.
9. Слово Святішого Патріарха Кирила після Літургії Передосвячених Дарів у 38-му річницю архієрейської хіротонії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/3588258.html>
10. Церков и политика: основы социальной концепции Русской православной церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mospat.ru/ru/documents/social-concepts>
11. Колодний А. М. Релігійна мережа України на початку 2017 р. // Релігійна свобода: релігійне життя України і світу за умов свободи релігії і віросповідань. – 2017. – № 20. – С. 62–79.

References

1. Yelenskyi, V. (2016). Moskovska patriarkhiia stala na storonu ahresora [Moscow patriarchate went over the aggressor's side]. *www.radiosvoboda.org*. Retrieved from <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26797860.html> [in Ukrainian].
2. Bezborodov, M. I. (2009). Russkaia pravoslavnaia tserkov i hosudarstvo: problemy vzaimodeistviia i priorityty [Russian Orthodox Church and State: Problems of Interaction and Priorities]. *cyberleninka.ru*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/v/russkaya-pravoslavnaya-tserkov-i-gosudarstvo-problemy-vzaimodeystviya-i-priorityty> [in Russian].
3. Osnovu sotsialnoi kontseptsyi Russkoi pravoslavnoi tserkvi [Fundamentals of the social concept of the Russian Orthodox Church]. (n.d.). *mospat.ru*. Retrieved from [vhttps://mospat.ru/ru/documents/social-concepts/](https://mospat.ru/ru/documents/social-concepts/) [in Russian].
4. Zdioruk, S., & Haran, O. (2012). The Russian Orthodox Church as an Instrument of Russia's Foreign Policy towards Ukraine. In: *Religion as the Instrument of Russian Foreign Policy towards Neighboring Countries Georgia, Latvia, Ukraine, Mtatsmindeli Publishing House*. Tbilisi, pp. 54–100 [in English].
5. (Un) Holy Alliance: Vladimir Putin, The Russian Orthodox Church And Russian Exceptionalism. (2015). *www.forbes.com*. Retrieved from <https://www.forbes.com/sites/paulcoyer/2015/05/21/unholy-alliance-vladimir-putin-and-the-russian-orthodox-church/#6b3df81f27d5> [in English].
6. Zdioruk, S. I., Yablonskyi, V. M. (Eds.), & Tokman, V. V. (2014). *Ukraina ta proekt «russkoho mira» [Ukraine and the Project of the «Russian World»]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].
7. Sferu hibrydnoi viynu (V. M. Yablonskyi, Ed.). (2017). In: *Svitova hibrydna viina: ukraiynskiy front – Hybrid World War: the Ukrainian Farefront* (V. P. Horbulin, Ed.). Kyiv: NISD, 496 p. [in Ukrainian].
8. Yaremchuk, V. (2015). Rosiiska Pravoslavna Tserkva v informatsiino-propahandyskomu konstrukti polityky RF shchodo Ukrainy na suchasnomu etapi [Russian Orthodox Church in the informational and propaganda construct of RF policy towards Ukraine at the present stage]. *Naukovi zapysky IPIEND – Scientific Notes of IPIEND*, 3 (77), 247–273 [in Ukrainian].
9. Slovo Sviatiishoho Patriarkha Kyryla pislia Liturhii Peredosviachenukh Dariv u 38-u richnutsiu arhiereiskoi hirotonii [The Word of His Holiness Patriarch Kirill after the Liturgy of the Pre-Consecrated Gifts to the 38th Anniversary of the Bishop's Priesthood]. (n.d.). *www.patriarchia.ru*. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/3588258.html> [in Ukrainian].
10. Tserkov i politika: osnovy sotsialnoi kontseptsii Russkoi pravoslavnoi tserkvi [Church and politics: the basis of the social concept of the Russian Orthodox Church]. (n.d.). *mospat.ru*. Retrieved from <https://mospat.ru/ru/documents/social-concepts> [in Russian].
11. Kolodnyi, A. (2017). Relihiina merezha Ukrainy na pochatku 2017 r. [Religious network of Ukraine at the beginning of 2017]. *Relihiina svoboda – Religious Freedom*, 20, 62–79 [in Ukrainian].

КОНСОЛІДАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

М. Т. Степико

Метою статті є аналіз феномену та можливостей консолідації української нації задля згуртування навколо вирішення проблем, що назріли, та ефективної відповіді на виклики історії. Очевидно, що консолідація – центральний чинник ефективності будь-якої соціальної дії, котра потребує колективного розуму чи колективної наснаги, не кажучи вже про ту або іншу стратегічну мету, досягнення якої просто неможливе без задіяння цього феномену. Консолідація суспільства може бути сильною і слабкою, організованою та стихійною, довгостроковою і тимчасовою, загальнонаціональною та регіональною, конструктивною та деструктивною (радикальною). Під конструктивною консолідацією можна розуміти передусім єдність соціуму на основі спільних цінностей і спільної мети. У сучасних умовах головною метою консолідації українського суспільства є об'єднання зусиль усіх його громадян для надання відсічі російській агресії, захисту суверенітету та незалежності держави, її інтеграції до європейських та євроатлантичних структур, досягнення гідного людини добробуту всіх громадян України.

Сучасний український соціум має значний консолідаційний потенціал, незважаючи на амбівалентність прагнень політичних еліт, диференціацію суспільства не тільки за економічним статусом, а й за світоглядними, геополітичними та ціннісними установками, пріоритет для багатьох громадян регіональної ідентичності над ідентичністю загальнонаціональною, низьку довіру громадян до владних, економічних і правових інститутів, мовні та культурні суперечності тощо. Потенціал консолідації українського суспільства має три основні контексти: ідентифікаційний, державотворчий, людиноцентричний. Ідентифікаційний контекст консолідації виявляється насамперед як позитивне ставлення до своєї нації-держави, відторгнення ідеї федералізації країни та практик регіонального сепаратизму, який особливо активізувався в Україні наприкінці 2013 – на початку 2014 років.

Упродовж періоду, що минув з часу Революції гідності та початку неоголошеної війни РФ проти України, консолідаційні процеси в українському суспільстві зумовили радикальне зміцнення української національної ідентичності. За останні роки в країні значно зріс рівень патріотизму, підтримка європейського курсу держави. Прозахідний та проукраїнський вектори є сьогодні однозначно домінуючими в суспільстві. Проте потенціал формування української ідентичності ще не вичерпано.

Ключові слова: консолідація, види та контексти консолідації (ідентифікаційний, державотворчий, людиноцентричний), конфліктогенність та толерантність суспільства, соціальний оптимізм, зміст та цілі консолідації.

Степико Михайло Тимофійович – доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Mykhailo Stepko

THE CONSOLIDATION POTENTIAL OF THE UKRAINIAN NATION

The purpose of the article is to analyze the phenomenon and the possibilities of consolidation of the Ukrainian nation for the sake of rallying around solving urgent problems and effectively responding to the challenges of history. It is obvious that consolidation is the central factor of the effectiveness of any social action, requiring collective intelligence and collective aspiration, not to mention a strategic goal, the achievement of which is impossible without activating this phenomenon. Consolidation of society can be strong and weak, organized and spontaneous, long-term and temporary, nationwide and regional, and constructive or destructive (radical). Constructive consolidation can be understood primarily as the unity of society based on common values and a common goal. In modern conditions, the main aim of consolidating Ukrainian society is to unite the efforts of all the citizens to rebuff Russian aggression, protect the sovereignty and independence of the state, to integrate Ukraine into European and Euro-Atlantic structures, and achieve a decent human well-being for all Ukrainian citizens.

Modern Ukrainian society has a significant consolidation potential despite the ambivalence of aspirations of political elites, the differentiation of society not only by economic status, but also by ideological, geopolitical and value orientations, priority for many citizens of regional identity over national identity, a low level of people's trust in government, economic and legal institutions, linguistic and cultural contradictions, and the like. The potential of consolidation of the Ukrainian society has three main contexts: identification, state, person-centered. The identification context of consolidation reveals primarily as a positive attitude towards its nation-state, rejection of the idea of federalization of the country and the practices of regional separatism, which was particularly active in Ukraine in late 2013 and early 2014.

In the years that have passed since the Revolution of Dignity and the start of the undeclared war of the Russian Federation against Ukraine, the consolidation processes in Ukrainian society led to a radical strengthening of Ukrainian national identity. In recent years, the level of patriotism in the country has significantly increased, and the support of the European course of the state has increased too. Pro-Western and pro-Ukrainian vectors are now uniquely dominant in Ukrainian society. At the same time, the potential for the formation of Ukrainian identity has not yet been exhausted.

Keywords: consolidation, types and contexts of consolidation: identification, state building, person-centered; conflict potential and tolerance of society, social optimism, content and goals of consolidation.

Визначальною передумовою цивілізаційного поступу будь-якої нації є її консолідація задля ефективною відповіді на виклики історії та згуртування навколо вирішення назрілих проблем у тих або інших сферах суспільного буття. Національну консолідацію можна розглядати передусім як єдність соціуму на основі спільних цінностей і спільної мети. Свого часу саме консолідація нації дозволила США у XIX ст. завершити громадянську війну, а в XX ст. – подолати Велику депресію, Франції – відстояти свою ідентичність і досягти економічного й соціального процвітання, Німеччині та Японії – відродитися після поразки в Другій світовій війні і стати на шлях світового лідерства у низці інноваційних галузей науки й техніки. У політиці Європейського Союзу соціальна консолідація розглядається як пріоритетна мета, мірило політики, засіб економічного розвитку, спосіб подолання маргіналізації населення [1].

Осмилення феномену консолідації, його впливу на демократичний та інноваційний розвиток України потребує відповідної мето-

дології. На думку С. Пирожкова, такою методологією може бути *потенціалізм*. Основний його принцип – оцінювання можливостей, закладених у тій чи іншій системі, що за відповідних умов можуть бути реалізовані [2].

Консолідація – центральний чинник ефективності будь-якої соціальної дії, що потребує колективного розуму чи колективної насаги, не кажучи вже про ту або іншу стратегічну мету, досягнення якої просто неможливе без задіяння цього феномену.

Консолідація суспільства є одночасно і чинником і ознакою суспільного прогресу. Очевидно, що кожне суспільство як певна соціокультурна цілісність має той або інший рівень консолідованості. Розділення суспільства ще не означає катастрофи. Сьогодні важко знайти країну, в якій суспільство не було б поділене за соціальними, етнічними, політичними, релігійними та іншими ознаками. Але в багатьох із таких країн завдяки політичним, державним і культурним компромісам зберігається національна єдність. Прикладами таких суспільств

є Канада, Мексика, Бельгія, Велика Британія включно з Північною Ірландією, Індія з її мусульманською частиною, Іспанія з країною Басків, Італія з її Півднем і Північчю та інші країни.

Консолідація суспільства може бути сильною і слабкою, організованою і стихійною (футбольні фанати), довгостроковою і тимчасовою, загальнонаціональною та регіональною. Крім того, консолідація може бути конструктивною та деструктивною (радикальною). Консолідація суспільства може також розглядатись і використовуватись як суто політична технологія, тобто інструмент для маніпулювання ситуацією, настроями населення, особливо під час виборчих кампаній. Найвищий рівень консолідованості нації – це революція. В Україні так було й під час Помаранчевої революції, те саме ми спостерігали й при перебігу подій Революції гідності.

Як свідчить практика, сучасний український соціум має значний консолідаційний потенціал попри амбівалентність прагнень політичних еліт, диференціацію суспільства не тільки за економічним статусом, а й за світоглядними, геополітичними та ціннісними установками, пріоритет для багатьох громадян регіональної ідентичності над ідентичністю загальнонаціональною, низьку довіру громадян до владних, економічних і правових інститутів, мовні та культурні суперечності тощо.

Однак до російської агресії 2014 р., як засвідчують деякі експерти, консолідація українського суспільства, за оцінками громадян України, була на доволі низькому рівні (1,5 бала). Зауважимо: переважна більшість експертів (81 %) вважають, що інноваційний розвиток суспільства (ІРС) без його консолідації взагалі неможливий [3].

Гібридна війна – фактична агресія проти України з боку Росії – кардинально змінила ситуацію. Сьогодні в країні загалом 83 % громадян вважають себе патріотами Вітчизни і тільки 10 % – ні. Причому патріотичні почуття переважають у респондентів з усіх регіонів: про це засвідчили 88 % опитаних у Західній Україні, 84 % – у центральних областях, 83 % – у Східній і 77 % – у Південній Україні [4].

Проте війна не лише посприяла політичній консолідації української нації, а й загострила та унаочнила глибокі цивілізаційні, ідентичнісні й ціннісні поділи, які в Україні завжди існу-

вали та які, власне, й уможливили для Росії порівняно легку анексію Криму, окупацію частини Донбасу й інфікування значної частини громадян України антиукраїнською пропагандою. Навіть в умовах неоголошеної Росією війни, котру 70 % опитаних українців усвідомлюють саме як війну, російська держава залишається «близькою» для 54 % наших співвітчизників (у т. ч. для 20 % з них – «дуже близькою»); російська культура – «близькою» або «дуже близькою» для 66 % опитаних [5].

Це – свідчення того, що в українському суспільстві практично немає потужної системи культурного розпізнавання «свій – чужий», чимало українців не бачать демаркаційної лінії між українським і російським, на що й робив ставку Кремль у період намагань створити т. зв. «Новоросію». Ця особливість уможлилювала продукування пропагандистсько-політичних проектів на кшталт «одного народу», «братського союзу», «єдиного простору» тощо. Задля недопущення усвідомлення об'єктивного існування міжкультурної демаркаційної лінії сьогодні, як і вчора, в Україні працює потужний московський і промосковський «культурний фронт». У його авангарді перебувають телеканали «NewsOne» та «Інтер», друковані видання, FM-радіостанції та інтернет-ресурси. Адже Кремль розуміє, що культурне панування є запорукою панування політичного, економічного та ідеологічного. Культурно колонізовані народи легко сприймають усі інші різновиди колонізації, не вбачаючи в них великої шкоди, оцінюючи це як природний і загалом позитивний процес. Та оскільки міф «єдності культур» в Україні поки що не зазнав остаточної поразки, він і надалі впливає на суспільство.

Розглянемо основні контексти консолідації українського суспільства, а саме: ідентифікаційний, державотворчий та людиноцентричний.

Ідентифікаційний контекст консолідації виявляється насамперед як позитивне ставлення до своєї нації-держави, відторгнення ідеї федералізації країни та практик регіонального сепаратизму, який особливо активізувався в Україні наприкінці 2013 – на початку 2014 років.

Сепаратизм – потенційно присутнє в будь-якому державному утворенні явище, що активізується в певних умовах під впливом різних груп факторів, пов'язаних з політичною та соціокультурною трансформацією суспільства, істотним ослабленням або посиленням цен-

тральної влади. Проте аналіз сепаратистських практик в Україні за роки незалежності (навіть у Криму та на Донбасі) дає підстави стверджувати, що вони не є наслідком діяльності потужних регіональних рухів чи організацій, які спираються на суттєву підтримку населення. Натомість їх можна охарактеризувати як гібридні операції, що мають на меті продемонструвати слабкість Української держави, або як засіб тиску на позицію центральної влади з боку суміжних держав та частини регіонального політичного істеблішменту.

Треба зазначити, що протягом років, які минули з часу Революції гідності та початку неоголошеної війни РФ проти України, консолідаційні процеси в українському суспільстві привели до радикального зміцнення української національної ідентичності. За результатами спільного дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), Соціологічної групи «Рейтинг», Центру соціальних і маркетингових досліджень (СОЦІС) та Центру Разумкова, що проходило в березні 2017 р., частка громадян України, які декларують свою українську національну ідентичність, становила 90,6 % [6].

За останні роки в Україні значно зріс рівень патріотизму, підтримка європейського курсу держави. Прозахідний та проукраїнський вектори є сьогодні однозначно домінуючими в суспільстві. Так, не менше половини опитаних відповіли, що хочуть, аби їхні діти жили в Україні, ще третина обрала б для місця їхнього проживання Європейський Союз, 7 % – США і лише 2 % – Росію. Ця тенденція (з невеликими відмінностями) притаманна мешканцям усіх областей України.

Постійно зростає також кількість прихильників української мови як єдиної державної. Сьогодні у цьому впевнені вже 61 % опитаних (у 2014 р. таких було 47 %). Ще 20 % респондентів стверджують, що російській мові можна надати статус офіційної в окремих регіонах, 15 % висловилися за надання російській мові статусу державної. З усіх опитаних 47 % заявили, що використовують вдома для спілкування українську мову, 29 % – як українську, так і російську, 24 % – російську, 1 % – іншу мову [7].

Проте потенціал формування української ідентичності ще не вичерпано. Так, згідно із соціологічними опитуваннями Центру Разумкова за 2016 р., в ієрархії ідентичностей найбільш важ-

ливим для громадян України і нині залишається їхня позиція в сім'ї. Друге–четверте місця посідають такі показники ідентичності людини, як-от її нинішня чи попередня професія, вікова група (а значить, і стан здоров'я, працездатність), гендерна належність (що теж впливає на характер зайнятості). І лише п'яту позицію в ієрархії цінностей посідає ідентифікація себе як громадянина України. Шосту та сьому позиції посідають ознаки «національність» і «належність до України як країни, у якій я живу». Останні три місця в ієрархії цінностей посідають: класова належність; релігійна належність чи ставлення до релігії; політичні симпатії до певної партії, групи чи руху [8].

Окрім того, ще й сьогодні близько 7 % опитаних респондентів мають радянсько-пострадянську, європейську, космополітичну (громадянин світу) ідентичність. Ще 30 % учасників опитування ідентифікували себе з місцем проживання – містом або районом (малою батьківщиною) [9].

Для багатьох мешканців Криму та Донбасу українська ідентичність виявилася взагалі неприйнятною. А зараз кремлівськими політтехнологами ОРДЛО використовуються як майданчик для нівеляції загальнонаціональної ідентичності громадян України, пропаганди ідей, спрямованих на поглиблення існуючих регіональних, культурно-історичних, ідейно-світоглядних «ліній розколу» в українському суспільстві. При цьому активно пропагується «мова ненависті», тиражуються негативні етнічні, мовні, расові, гендерні, конфесійні стереотипи, які перешкоджають налагодженню діалогу та порозумінню між мешканцями різних областей України. На думку Е. Джапарової, громадянами «ЛНР» чи «ДНР» на окупованих територіях вважають себе 18 %. Більшість людей на цих територіях (78 %) кожного дня живуть в атмосфері небезпеки [10].

Можна сказати, що за час існування України у складі СРСР та за відсутності цілеспрямованої політики українізації за часів незалежності в країні виникли далекі від української ідентичності цілі *регіональні анклав* громадян із власними характерними рисами: російською або іншою мовою та культурою, символікою, героями та антигероями, ціннісними орієнтаціями, звичаями, традиціями тощо.

Як свідчать соціологічні опитування, третина респондентів продовжують жалкувати про

розпад у 1991 р. Радянського Союзу, проте 55 % – не мають ностальгії за СРСР. Найбільше тих, хто сумує за минулим, – у південних та східних областях, найменше – у західних областях України. Ностальгія за СРСР корелюється в регіональному розрізі з кількістю тих, хто не підтримує вступ до НАТО [7].

Така ж різниця поглядів виявляється й у ставленні до проголошення незалежності України. Найбільше тих, хто підтримує проголошення незалежності України, на Заході (93 %), у Центрі серед опитаних таких 76 %, на Півдні – 66 %, на Сході – 64 %. Водночас в останніх двох макрорегіонах кількість тих, хто має протилежну думку, становить 21–22 %. Причому, чим молодші респонденти та чим вищий рівень їхньої освіти, тим вищий серед них рівень підтримки проголошення незалежності України [11].

Те саме простежується й у ставленні учасників опитування до інших подій історії України. Так, під час опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у вересні 2017 р., на запитання про необхідність визнання Голодомору актом геноциду українців у Західному регіоні «за» висловилися 91 % респондентів, у Центрі – 84 %, на Півдні та Сході відповідно 65 та 56 % [12].

Половина респондентів у Центрі підтримують визнання ОУН та УПА стороною, що воювала під час Другої світової війни за свободу України. Водночас майже половина мешканців Сходу та Півдня України не підтримують ідею визнання національно-повстанського руху. Молодші за віком чоловіки, мешканці сіл, особи з вищою освітою та україномовні більше схильні до підтримки визнання ОУН та УПА, аніж інші категорії громадян [13].

На Заході спостерігається позитивне ставлення, особливо серед респондентів з високим рівнем освіти, до відомих українців – М. Грушевського, І. Мазепи, С. Бандери та С. Петлюри, тоді як на Сході констатується позитивне ставлення до історичних постатей дорадянських та радянських часів: Петра І, В. Леніна та Й. Сталіна. Причому, що нижчий рівень освіти респондентів, то більш виражене їхнє позитивне ставлення до В. Леніна та Й. Сталіна [14].

Очевидно, що у найбільш загальному вимірі нація має консолідуватися навколо цінностей українства або національної ідеї. Так, напри-

клад, вважали чотири п'ятих (81 %) учасників спеціального дослідження, проведеного в 2016 р. Центром Разумкова. З тим, що така ідея потрібна, згодні більшість опитаних у кожному регіоні (від 67 % – на Півдні до 91 % – на Заході країни) [8].

Проте треба визнати, що реалізація національної ідеї може мати різний зміст і значення. Реалізація національної ідеї як ідеологічного та політичного гасла, що може зробити Україну незалежною та суверенною, була здійснена в серпні 1991 р. Відтак розмови про цей зміст національної ідеї на 27-му році незалежності, тим паче твердження про те, що ця ідея «не спрацювала», видаються принаймні чимось штучним, відділеним від реальних потреб розвитку суспільства. Сьогодні доцільніше говорити про соціально-економічний зміст національної ідеї. Тому визначальною засадою української мрії сьогодні повинен стати її соціально-економічний зміст – заможність та благополуччя всіх громадян України, а також шляхи їх досягнення.

Разом з тим, треба пам'ятати й слова С. Бандера: «Коли поміж хлібом і свободою народ обирає хліб, він зрештою втрачає все, в тому числі хліб. Якщо народ обирає свободу, він матиме хліб, вирощений ним самим і ніким не відібраний».

Важливим чинником національної консолідації є проблема формування спільної історичної пам'яті (символів, міфів тощо), подолання стану «травмованої історичної пам'яті» [15], що має значний дезінтегративний потенціал.

Розвиток і зміцнення історичної пам'яті, яка є першоосновою громадянської самоідентифікації, національної ідентичності та єдності – багатогранний безперервний процес. У суспільстві, як уже йшлося, неоднаково трактуються основні віхи української історії – наприклад, різняться оцінки Переяславської ради, діяльності ОУН та УПА, Голодомору, тоталітарних репресій тощо. Не вирішений у загальнонаціональному форматі конфлікт інтерпретацій минулого й далі перешкоджає громадянській єдності. На часі – очищення підручників від негативних нашарувань імперської та радянської доби. Подолання наслідків багатовікового зросійщення українців не відбудеться «саме по собі», цей процес потребує цілеспрямованої політики з боку центральної та регіональної влади.

Державотворчий контекст суспільної консолідації опосередковує існуючу модель комунікації суспільства та держави на основі взаємодовіри. Цілком очевидно, що проблеми довіри до влади, єдності держави та суспільства, забезпечення його злагодності та стабільності були актуальними у всі часи, є вони актуальними й сьогодні. Про те, що належної комунікації між громадянським суспільством і владою в Україні не існувало всі 27 років незалежності, свідчить надзвичайно низький рівень інституційної довіри, тобто довіри до органів влади, офіційних осіб, установ, політичних партій і рухів, громадських об'єднань, соціальних програм, заходів тощо, яка є і філософією життя, і визначальним критерієм цієї консолідації.

Наприклад, за п'ятибальною шкалою середній бал довіри до президента був 2,1, Верховної Ради – 1,9, Уряду України – 1,9, місцевих органів влади – 2,5, прокуратури – 2,0, судів – 2,0 [16].

Консолідація суспільства та держави неможлива без ідеології національного державотворення, зрозумілої для більшості громадян країни, яка не тотожна політичним проектам чисельних партій, котрі часто незрозуміло що відстоюють. Означене повністю узгоджується із частиною 2 статті 15 Конституції України, що якраз і заперечує засадничу роль будь-якої партійної ідеології в державному будівництві. Внутрішньополітичний та зовнішньополітичний контекст ідеології національного державотворення визначатиме, з одного боку, роль і місце нації та української культури у державному будівництві, з іншого – гарантії реалізації прав та свобод громадян безвідносно до їхньої етнічної належності, ціннісних орієнтацій та віросповідань.

Відсутність національного самовизначення держави має сьогодні своїм наслідком, окрім усього іншого, те, що російські окупанти для більшості українців і досі залишаються, якщо не братами, то ворогами «через непорозуміння». Як писав В. Липинський у своєму 16-му листі до братів-хліборобів, «коли відродження націй відбувається без національного ідеалізму, без любові до цілої нації в усіх її клясах і групах, то внаслідок того з самого поняття нації викидається весь його живий творчий зміст. Остається тільки форма – мертва шкарлупина без зерна» [17].

Загалом на нинішньому етапі розвитку української нації найважливішою проблемою є поєднання розуміння «хто ми є?» та відповідь на запитання: «Що нас поєднує і як ми вирішуємо загальні політичні та соціально-економічні проблеми?» Хоча засадою цього є органічне поєднання досконалих механізмів соціокультурного відтворення та своєчасного, в інтересах усіх громадян країни, вирішення життєвих проблем на основі перевірених часом ефективних стратегій. Це означає, що проблематика соціальної політики (соціальної держави) в умовах посилення демократизації суспільно-державного життя повинна посідати одне із центральних місць у діяльності держави, оскільки саме від її ефективного здійснення чи не найбільшою мірою залежить соціальний спокій, а відтак і цивілізаційний поступ суспільства.

Онтологічною передумовою всякої консолідації є *співбуття*. У своєму існуванні людина виявляється суцільно оточеною речами й знаками – продуктами діяльності інших людей, а її буття виявляється суцільно опосередкованим, але саме тому воно є суцільним співбуттям з іншими людьми – близькими й далекими, живими й померлими, жаданими й чужими, сучасниками й нащадками. Тому визначальним чинником всякої суспільної консолідації, у т. ч. національної, є *людиноцентризм* як теорія й практика гуманістичного суспільства та бажана мета всіх розвинених країн.

Методологія дослідження людиноцентризму має ґрунтовну концептуальну розробку як у вітчизняному, так і в зарубіжному теоретичному дискурсі. Сюди перш за все слід віднести концепцію «сродної праці» Г. Сковороди та його ж «філософію серця», яку в подальшому розробляли П. Юркевич, П. Куліш, Д. Чижевський, Б. Вишеславцев та ін. У зарубіжному суспільствознавстві це насамперед концепція основоположника онтологічної герменевтики та екзистенціалізму німецького філософа М. Гайдеггера про тотожність буття-у-світі співбуття (в іншого німецького герменевта Г.-Г. Гадамера – «співжиття»). Людина «сутнісно сама по собі є співбуттям», оскільки екзистує як буття «з іншими», «до інших», «буття-одне-з-одним», «заради-інших» тощо, що виявляється у модусах роботи, неробства, самотності, байдужості, чужості, розлуки та ін. При цьому співбуття можливе навіть із мертвими (як «уже-не-присутніми»).

Центральним поняттям учення італійського філософа Н. Аббаньяно є не екзистенція, а ко-екзистенція (дослівно – співіснування), яка витлумачується як сукупність відносин між людьми, що править за основу людських цінностей.

Осмислення людського буття як співбуття в контексті поняття «зустріч» («філософія зустрічі») пов'язують з іменами М. Бубера, Ф. Ебнера, С. Франка. «Філософія зустрічі» зосереджується на єдиній, але винятково змістовній комунікації – відношенні «Я і Ти».

Отже, «бути» для людини означає «бути-у-світі», а значить уміти «співбути» з іншими людьми та спільнотами, зокрема й людьми іншої національності, етнічності чи субетнічності. У тоталітарному суспільстві така консолідація зумовлена «згори», завжди обґрунтована ідеологією «єдино правильних» цінностей і жорсткою конфронтацією з тими, хто їх не поділяє. Консолідаційні процеси в демократичному суспільстві зумовлені ціннісним плюралізмом і спільністю мети, яка не передбачає антагоністичного ставлення до опонента. Тому людиноцентрична консолідація нації передбачає толерантність до позиції «іншого» та відстоювання своєї позиції не за допомогою прихованих чи явних маніпуляцій, а в публічних діалогах, де поважаються гідність опонента, його право на світоглядну позицію та істину.

Такий потенціал консолідації нації в Україні ще далеко не вичерпаний. Так, згідно із результатами моніторингу в 2016 р. за семибальною шкалою середній індекс національної дистанційованості (ІНД) громадян України стосовно різних етносів (за винятком українців, білорусів та української діаспори) був досить суттєвим – більше 4 балів. Це означає, що громадяни не готові допустити представників іншої національності до сфери міжособистісного спілкування як членів родини, близьких друзів, сусідів. Та згодні їх допустити до сфери соціального спілкування як колег: «нехай живуть в Україні, але контакти з ними є небажаними». До таких етносів належать чеченці (середній ІНД становить 6,2), роми (середній ІНД – 5,9), турки (середній ІНД – 5,3), румуни (середній ІНД – 5,1), молдавани (середній ІНД – 4,9), угорці (середній ІНД – 4,9), євреї (середній ІНД – 4,7), грузини (середній ІНД – 4,6), кримські татари (середній ІНД – 4,5), росіяни (середній ІНД – 4,6), поляки (середній ІНД – 4,4) [16].

Усе вищевикладене дозволяє зробити висновок: у масовій міжнаціональній свідомості українців продовжує зберігатися значний рівень дистанційованості, національної ізоляваності та ксенофобії, що можна пояснити наявними у масовій свідомості асоціаціями з воєнними конфліктами, терористичними актами.

Людиноцентричний вимір національної консолідації похідний від зниження потенціалу конфліктованості суспільства. Як «напружену» ситуацію в країні в 2016 р. оцінювали 52,5 % опитаних та як «критичну, вибухонебезпечну» – 38,5 % респондентів. Разом з тим, готових особисто взяти участь у несанкціонованих мітингах і демонстраціях виявилось тільки 4,8 % опитаних, незаконних страйках – 2,9 % [16]. Отже, загальним трендом є зменшення потенціалу конфліктності. Але це зовсім не дає підстав для загальної характеристики ситуації як потенційно безпечної, хоча від критичної фази протистоянь суспільство поступово повертається до стану «тривалого напруження».

Вагомим чинником національної консолідації є утвердження в суспільстві соціального оптимізму. На сьогодні специфіка української історичної пам'яті, та й взагалі українського соціуму, полягає в тому, що в ньому домінує соціальний песимізм. Його діапазон широкий: від історії військових поразок далекого минулого до негараздів в економіці, політиці сучасності [18].

Але пафос перемог чи, навпаки, поразок, їхніх передумов – це та стартова позиція, яка визначає налаштованість нації на пошук причин невдач «своїх» або ж, навпаки, – з'ясування запоруки перемог і звершень. У цьому контексті тривала бездержавність негативно позначилася на домінантних тенденціях концептуалізації історії України. Одна з важливих рис останньої, як вважають деякі вітчизняні дослідники, – це пафос трагізму. З цього приводу О. Слоньовська, наприклад, стверджує: на сучасному етапі домени української нації (Наука, Історія, Мова, Армія, Сім'я, Любов) функціонують в історії на тлі мазохістського підходу до її досягнення. Він проявляється в зосередженні уваги не на перемогах, а, навпаки, – на зазнаних у різний час поразках [19].

Оптимістичне сприйняття дійсності є не тільки причиною того, що щасливі люди довше живуть, продуктивніше працюють і більше

заробляють, є добропорядними громадянами, а слугують певною матрицею оцінювання стану й тенденцій розвитку культури, бо, як би ми не ставилися до суб'єктивності світовідчуття людини, саме тут формуються смисли та мотивації її діяльності та буття. На жаль, за «індексом щастя» Україна обіймає 138-ме місце між Суданом і Того. Порівняно з минулим роком (132-ге місце) цей показник нижчий на 6 пунктів. Відповідно в 2016 р. це було 123-ге, у 2015 р. – 111-ге, у 2013 р. – 87-ме місця [20].

Очевидно, що консолідація суспільства не може відбуватися заради самого процесу консолідації (від *латин.* consolidation) – об'єднання, зміцнення, згуртування окремих осіб, груп, організацій для досягнення певних загальних цілей. Загалом неможливо чітко визначити початок консолідації. Цей процес може бути порівняно короткостроковим, а може тривати досить довго, розтягнувшись на десятиліття. Коли йдеться про консолідацію суспільства, нації, певної країни, передусім треба усвідомлювати її сенс і цілі, які в кожного суспільства різні, ураховуючи його історичний досвід та виклики сучасності.

У сучасних умовах основними цілями консолідації українського суспільства є об'єднання зусиль усіх його громадян для надання відсічі російській агресії, захисту суверенітету та незалежності держави; її інтеграції до європейських та євроатлантичних структур; досягнення гідного людини добробуту для всіх громадян України.

Важливою метою консолідації українського суспільства є його цивілізаційна модернізація на основі балансу традицій та інновацій, причому перевага традицій не є показником нормального стану суспільства, оскільки традиції не будуть зберігатися без відновлення. Досвід країн Південно-Східної Азії засвідчив, що вони (особливо Японія і Таїланд) відмовились від двох традиційних моделей модернізації (вестернізації і «наздоганяючої» моделі) і зро-

били економічний та соціальний стрибок, використовуючи західні технології (та досягнувши їх рівня) і спираючись на власні соціокультурні основи, які донедавна вважалися перешкодою для модернізації. Внаслідок цього було здійснено не просто перехід до західної сучасності, а досягнуто конкурентоспроможності із західним світом, що зумовило зближення антагоністичних рис традиційного та сучасного суспільств. Очевидно, цей досвід може бути використаний Україною.

Надзвичайно позитивну роль в об'єднанні суспільства уже для країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) відіграв проект «спільного майбутнього», ґрунтований на позапрагматичних цінностях та інтересах. Привабливість ідеї «повернення до Європейської цивілізації» дозволила консолідувати політичні еліти і населення навколо певної програми перетворень і витримати болісну «шокову терапію». Підвищення інноваційної культури суспільства, готовність суспільної й індивідуальної свідомості до інноваційної діяльності в усіх сферах життя суспільства (соціальної, економічної, політичної, наукової й техніко-технологічної), участі в них і прийняття нового як цінності є умовою прогресу.

В цілому перед державною владою, політичним та економічним істеблшментом України, перед усією інтелектуальною частиною суспільства стоїть невідкладне завдання – запобігання негативній консолідації у її протестних і руйнівних формах і досягнення конструктивної консолідації як згуртованості навколо спільних цінностей та спільної мети на демократичних та гуманістичних засадах. Основу для єднання жителів України респонденти найчастіше вбачають у спільному розумінні майбутнього держави (62 %), розв'язанні спільних проблем сьогодення (59 %), ставленні до історичного минулого (43 %). Ще 22 % опитаних вважають, що основою національного єднання можуть виступати спільна державна мова та спільний ворог [21].

Список використаних джерел

1. Вітте Л. Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / Фонд імені Фрідріха Еберта, Регіон. Представництво в Україні та Білорусі. – К., 2006. – С. 37–42.
2. Пирожков С. Трудовой потенциал в демографическом измерении. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 9.
3. Петрушина Т. Соціокультурний потенціал інноваційного розвитку українського суспільства // Українське суспільство 1992–2013 : соц. моніторинг. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2013. – 72 с. – С. 357–359.

4. В случае вторжения России каждый седьмой украинец уйдет добровольцем в армию, каждый десятый – в партизаны, – опрос [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://atn.ua/obshchestvo/v-sluchae-vtorzheniya-rossiikazhdyy-sedmoj-ukrainec-uydet-dobrovolcem-v-armiyu-kazhdyy>
5. Kulyk V. National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War // *Europe-Asia Studies*. – 2016. – Vol. 68. – No. 4.
6. Гринів І., Чех М. Національне питання: Україна як Європа [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. Україна. – 2017. – 17 черв. – Режим доступу : https://dt.ua/internal/nacionalne-pitannyaукраїна-як-європа-245832_.html
7. Настрої та очікування українців: регіональні особливості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_i_ozhidaniya_ukraincev_regionalnye_osobennosti.html
8. Особливості ідентичності громадян України: проблеми та перспективи консолідації суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>
9. Вважають себе громадянами ЄСРБ близько 3 % українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/vvazhayut-sebe-gromadyanami-єсрб-близко-3-українців-231941_.html
10. «Заглушки» і дотації ТБ: у МІП розглядають три стратегії щодо окупованого Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.5.ua/suspilstvo/zahlushky-i-dotatsii-tb-u-mip-rozghliadaiut-try-strategii-shchodo-okupovanoho-donbasu-151379.html>
11. Патріотичні настрої українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/patrioticheskie_nastroeniya_ukraincev.html
12. Динаміка ставлення до Голодомору: листопад 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_noyabr_2017.html
13. До Дня захисника України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ko_dnyu_zaschitnika_ukrainy.html
14. Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizacii_v_ukraine.html
15. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – К., 2011. – С. 11.
16. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2016 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2016.pdf>
17. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму, писані в 1919–1926 р. [Електронний ресурс]. – Відень, 1926. – 627 с. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf>
18. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 498.
19. Слоновьовська О. Слід невліовимого Протея : (міф України в літературі української діаспори 20-х – 50-х років ХХ століття) : [монографія] / Ольга Слоновьовська ; наук. ред. М. М. Ільницький. – Вид. 2-ге. – Івано-Франківськ : Плай ; Коломия : Вік, 2007. – 684 с. – С. 441.
20. Україна опинилася на 138-му місці зі 156 країн за рівнем щастя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zik.ua/news/2018/03/16/ukraina_opynylasya_na_138mu_mistsi_zi_156_krain_za_rivnem_shchastyu_1285943
21. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи : інформ.-аналіт. матер. до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р. – К., 2016. – С. 11.

References

1. Vitte, Lotar. (2006). *Yevropeiska sotsialna model i sotsialna zghurtovanist: yaku rol vidihraie Yes? [The European Social Model and Social Cohesion: What Role Does the EU Play?]*. Kyiv: Fond imeni Fridrikha Eberta, Rehion. Predstavnytstvo v Ukraini ta Bilorusi (pp. 37–42) [in Ukrainian].
2. Pyrozhekov, S. (1992). *Trudovoi potentsyal v demograficheskoy izmerenii [Labor potential in the demographic dimension]*. Kyiv: Naukova dumka (p. 9) [in Russian].
3. Petrushyna, T. (2013). Sotsiokulturnyi potentsial innovatsiinoho rozvytku ukrainskoho suspilstva [Socio-cultural potential of innovation in the development of Ukrainian society]. In: *Ukrainske suspilstvo 1992–2013: sots monitoringh*. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy (pp. 357–359) [in Ukrainian].
4. V sluchae vtorzheniya Rossii kazhdyy sedmoi ukrainets uidet dobrovolcem v armiiu, kazhdyy desiatyi – v partizany, – opros [In the event of Russia's invasion, every seventh Ukrainian will volunteer to join the army, every tenth will become partisan, – poll]. (n.d.). *atn.ua*. Retrieved from <http://atn.ua/obshchestvo/v-sluchae-vtorzheniya-rossiikazhdyy-sedmoj-ukrainec-uydet-dobrovolcem-v-armiyu-kazhdyy> [in Russian].
5. Kulyk, V. (2016). National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War. *Europe-Asia Studies*, Vol. 68, No. 4 [in English].

6. Hryniv, I., Chekh, M. (2017, June 17). Natsionalne pyttannya: Ukraina yak Yevropa [National Issue: Ukraine as Europe]. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina. dt.ua*. Retrieved from https://dt.ua/internal/nacionalne-pitannyaукраїна-як-європа-245832_.html [in Ukrainian].
7. Nastroi ta ochikuvannya ukraintsiiv: rehionalni osoblyvosti [Public mood and expectations of Ukrainians: regional peculiarities]. (n.d.). *ratinggroup.ua*. Retrieved from http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_i_ozhidaniya_ukraintsiiv_rehionalnye_osobennosti.html [in Ukrainian].
8. Osoblyvosti identychnosti hromadian Ukrainy: problemy ta perspektyvy konsolidatsii suspilstva [Features of the identity of Ukrainian citizens: problems and perspectives of consolidation of society]. (n.d.). *razumkov.org.ua*. Retrieved from <http://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf> [in Ukrainian].
9. Vvazhaiut sebe hromadianamy SRSR blyzko 3 % ukraintsiiv [Some 3 % of Ukrainians consider themselves as citizens of the USSR]. (n.d.). *dt.ua*. Retrieved from https://dt.ua/UKRAINE/vvazhayut-sebe-gromadyanami-srsr-blizko-3-ukrayinciv-231941_.html [in Ukrainian].
10. «Zahlushky» i dotatsii TB: u MIP rozghliadaiut try stratehii shchodo okupovanoho Donbasu. [“Closures” and TV donations: IDPs consider three strategies for the occupied Donbas]. (n.d.). *www.5.ua*. Retrieved from <https://www.5.ua/suspilstvo/zahlushky-i-dotatsii-tb-u-mip-rozghliadaiut-try-stratehii-shchodo-okupovanoho-donbasu-151379.html> [in Ukrainian].
11. Patriotychni nastoi ukraintsiiv [Patriotic moods of Ukrainians]. (n.d.). *ratinggroup.ua*. Retrieved from http://ratinggroup.ua/research/ukraine/patrioticheskie_nastroeniya_ukraintsiiv.html [in Ukrainian].
12. Dynamika stavlennia do Holodomoru: lystopad 2017 [The trends in public attitudes to Holodomor: November 2017]. (n.d.). *ratinggroup.ua*. Retrieved from http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dynamika_otnosheniya_k_golodomoru_noyabr_2017.html [in Ukrainian].
13. Do Dnia zakhysnyka Ukrainy [To the Day of the Defender of Ukraine]. (n.d.). *ratinggroup.ua*. Retrieved from http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ko_dnyu_zaschitnika_ukrainy.html [in Ukrainian].
14. Stavlennia do okremykh istorychnykh postatei ta protsesu dekomunizatsii v Ukraini [Attitudes to certain historical figures and the process of de-communism in Ukraine]. (n.d.). *ratinggroup.ua*. Retrieved from http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizatsii_v_ukraine.html [in Ukrainian].
15. Nahorna, L. (2011). *Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan [Socio-cultural identity: traps of value differences]*. Kyiv (p. 11) [in Ukrainian].
16. Rezultaty natsionalnykh shchorichnykh monitorynhovykh opytuvan 1992–2016 rokiv [Results of national annual monitoring surveys 1992–2016]. (n.d.). *i-soc.com.ua*. Retrieved from <http://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2016.pdf> [in Ukrainian].
17. Lypynskiy, V. (1926). Lysty do brativ-khliborobiv pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu, pysani v 1919–1926 r. [Letters to brothers-farmers on the idea and organization of the Ukrainian monarchy, written in 1919–1926]. Vienna (627 p.). *diasporiana.org.ua*. Retrieved from <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf> [in Ukrainian].
18. Kozlovets, M. A. (2009). *Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii [The phenomenon of national identity: the challenges of globalization]*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka (p. 498) [in Ukrainian].
19. Slonovska, O. (2007). *Slid nevlovymoho Proteia (mif Ukrainy v literaturi ukrainskoi diaspory 20-kh – 50-kh rokiv XX stolittia) [The elusive Proteus follows: (myth of Ukraine in the literature of the Ukrainian diaspora of the 20's and 50's of the XX century)]*. Ivano-Frankivsk, Play; Kolomyia, Vik (p. 441) [in Ukrainian].
20. Ukraina opynylasia na 138-mu misti zi 156 krain za rivnem shchastia [Ukraine was at 138th place in 156 countries in terms of happiness]. (n.d.). *zik.ua*. Retrieved from https://zik.ua/news/2018/03/16/ukraina_opynylasya_na_138mu_misti_zi_156_krain_za_rivnem_shchastia_1285943 [in Ukrainian].
21. Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva: shliakhy, vyklyky, perspektyvy. Informatsiino-analitychni materialy do Fakhovoi diskusii 16 hrudna 2016 r. [Consolidation of Ukrainian society: ways, challenges, perspectives. Information and analytical materials for the Professional Discussion. December 16, 2016]. (2016). Kyiv (p. 11) [in Ukrainian].

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ: МОЖЛИВОСТІ КОПРОДУКЦІЇ

В. О. Бакальчук

У статті розглядаються актуальні тенденції розвитку національної кіноіндустрії як у контексті її євроінтеграції, так і в контексті вироблення ефективних важелів нейтралізації ворожого впливу Росії на ідентифікаційні процеси в Україні.

Здійснено аналіз загроз та можливостей української копродукції, що створюється у співпраці з РФ або може бути створена з європейськими фондами спільного кінематографічного виробництва. Обґрунтовано необхідність відокремлення українського кіноринку від російського на користь інтеграції у європейський культурний простір шляхом налагодження повноцінної участі України у Європейському фонді підтримки спільного виробництва і прокату кінематографічних та аудіовізуальних робіт, рамковій програмі «Креативна Європа» та одній із її підпрограм, що має назву «MEDIA».

Попри позитивні зрушення у розвитку вітчизняної кіногалузі, зростання обсягів кіновиробництва та бюджетного фінансування галузь залишається збитковою і не відповідає потребам націєтворчого та євроінтеграційного процесів в Україні. Констатується нагальна потреба української кіноіндустрії у виході на європейський кіноринок, передусім у форматі копродукції. У статті звертається увага на бюрократичні зволікання української сторони щодо здійснення необхідних заходів (насамперед законодавчого характеру) щодо повноцінної участі в програмах спільного європейського кіновиробництва.

Зазначено, що розвиток європейської копродукції сприятиме доступу до альтернативних джерел фінансування вітчизняного кіновиробництва, а також можливості виходу на європейський кінопрокатний ринок, що матиме позитивний вплив на його економічну рентабельність. Залучення української сторони до участі в програмах популяризації європейської кінематографічної продукції сприятиме подальшому становленню національної ідентичності в українському суспільстві як складової загальноєвропейського культурного простору.

Ключові слова: кіновиробництво, кіноринок, копродукція, національна ідентичність, європейська ідентичність.

Vladyslava Bakalchuk

DEVELOPMENT OF NATIONAL IDENTITY AS A COMPLEX EUROPEAN CULTURAL SPACE:
OPPORTUNITIES OF CO-PRODUCTION

The article considers the actual trends of the development of the national film industry both in the context of its European integration and in the context of developing effective instruments for neutralizing the hostile influence of the Russia on identification processes in Ukraine.

An analysis of the threats and opportunities of co-production of the Ukrainian side on the part of cooperation with the Russian Federation and with European funds for joint cinematographic production has been analyzed. The necessity of separating the Ukrainian film market from Russian in favor of integration into European

Бакальчук

Владислава Олегівна – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень

cultural space by substantiating Ukraine's full participation in European Common Cinematographic Production Fund (EURIMAGES) and the MEDIA Creative Europe program are substantiated.

Despite the positive developments in the domestic film industry, the growth of cinema production and budget financing, the industry remains unprofitable and does not meet the needs of the national and euro integration processes in Ukraine. There is an urgent need of the Ukrainian film industry to enter the European film market, in the form of coproduction, first of all. The article draws attention to the bureaucratic delay of the Ukrainian side in implementing the necessary measures (legislative in the first place) regarding full participation in the programs of the joint European film production.

It is noted that the development of European co-production will promote access to alternative sources of financing for domestic film production, as well as the possibility of access to the European film distribution market, which will have a positive impact on its economic profitability. At the same time, the involvement of the Ukrainian side in the programs of popularization of European cinematographic products will contribute to the further development of national identity in Ukrainian society as part of the European cultural space.

Key words: film production, film market, co-production, national identity, European identity.

Постановка проблеми. В умовах протистояння гібридній агресії Російської Федерації (РФ) проти Української держави важливе значення має нейтралізація російського впливу на динаміку національних ідентифікаційних процесів, у яких кінематограф відіграє особливу роль. Повноцінна інтеграція у європейський простір може сприяти вирішенню як внутрішніх (підвищення конкурентоспроможності вітчизняної кіноіндустрії), так і зовнішніх (передусім євроінтеграційних) пріоритетів розвитку України.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Останнім часом спостерігається посилення ролі кінематографа в процесах національної ідентифікації та репрезентації, у міждержавній взаємодії, зростає його економічний потенціал. Усе це сприяло широкому спектру спеціалізованих досліджень щодо чинників домінування голівудського кіновиробництва, викликів європейському кіно та ідентичності (А. Могран, Т. Ельзасера), ролі історичних фільмів у становленні сучасної європейської ідентичності (М. Ловаскіо, Д. Кларк, М. Самуель, Венді Еверет). Вітчизняними дослідниками започатковано визначення ролі кінематографа в процесах становлення національної ідентичності (О. Кузьменко), мистецтвознавчі студії аналізу національної ідентичності в українському кінематографі (О. Волошенюк, Г. Циба). Водночас залишаються мало досліджуваними виклики копродукції для національного кіновиробництва з огляду на її зростаюче значення у сучасному світі.

Метою статті є аналіз впливу копродукції на ідентифікаційні та євроінтеграційні процеси в Україні.

Виклад основного матеріалу. Кінематографічна продукція відіграє значущу роль у процесах ідентифікації населення в Україні, оскільки є одним із наймасовіших форм дозвілля. Так, відповідно до соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України [1], практично лише 4,2 % опитаної української аудиторії не дивиться кіно. Натомість частка саме національних фільмів, як у кінотеатрах, так і на телебаченні, залишається дуже малою, що негативно впливає на ідентифікаційні процеси в українському суспільстві. Потреби подальшого становлення та зміцнення національної ідентичності зумовлює необхідність зростання частки саме національних фільмів, здатних презентувати національну ідентичність та утверджувати її в контексті євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні.

Наскільки взаємовигідними та взаємозумовленими можуть бути ці процеси, розглянемо нижче.

Стан кіноіндустрії в Україні. Позитивним імпульсом для активізації вітчизняного кіновиробництва стало впровадження низки нормативно-правових ініціатив щодо розвитку галузі. Зокрема, це прийняття в 2017 р. Закону України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» (№ 3081-Д) та внесення відповідних змін до Податкового та Митного кодексів України щодо державної підтримки кінематографії через прийняття відповідних законопроектів № 3238-Д та № 3239-Д.

Відбувається подальше зростання бюджетного фінансування національного кіновиробництва. Так, у 2017 р. його показники порівняно з 2016 р.

зросли майже вдвічі. Позитивна динаміка державної фінансової підтримки кінематографічної галузі заявлена й у 2018 р. [2] – нині це більше 1 млрд грн. Це дало змогу збільшити обсяги вітчизняного кіновиробництва і в 2017 р. профінансувати виробництво 76 кінофільмів за державним замовленням, 46 – за договорами фінансової підтримки [3]. Однак галузь усе ще залишається збитковою, що зумовлено, зокрема, малими інфраструктурними обсягами вітчизняного кінопрокатного ринку.

Попри те, що відвідування кінотеатрів в Україні поступово зростає (у 2017 р. – 13,6 %, тоді як у 2013 р. – 12,8 %), перегляд телепередач залишається наймасовішою формою дозвілля – 71,6 % [2]. Ця обставина значною мірою посприяла становленню низки вітчизняних медіагруп як окремих суб'єктів кіновиробничого процесу.

З часу агресії РФ проти нашої держави вкрай важливе значення набуло відмежування українського кіноринку від російської кінематографічної продукції, яка починає усвідомлюватись як засіб «м'якого» впливу на ідентифікаційні процеси в Україні. Натомість набуває дедалі більшого поширення виробництво фільмів у форматі російсько-української копродукції.

Російський сектор копродукції: український сегмент. Згідно з даними Європейської аудіовізуальної обсерваторії [4] у РФ, за умов стабільного зростання обсягу виробництва російських фільмів, частка проектів міжнародної копродукції значно скоротилась (у 2015 р. – до 10 % на протигагу періоду 2011–2014 рр., коли вона становила 27 %). Це зумовлено, як зазначають експерти, культурним і ментальним спрямуванням російського кіновиробництва, яке все більше орієнтується лише на внутрішню, «свою» аудиторію, тоді як для іноземної аудиторії теми російських фільмів залишаються «чужими». Дві третини міжнародного ринку російських фільмів припадає на країни СНД. Близько 12 % російського кіноринку припадає на Україну, яка є одним з основних джерел експортного прибутку російських продюсерів. Відтак, ураховуючи нав'язані в радянські часи уявлення про «спільні історію, менталітет та мову», країни СНД, й Україна зокрема, залишаються для Росії ключовими територіями експорту фільмів.

Запровадження Україною в 2008 р. вимоги щодо обов'язковості дублювання/субтитру-

вання українською мовою фільмів іноземного виробництва значною мірою сприяло відокремленню вітчизняного кіноринку від російського. Однак ця норма все ж містила можливості демонструвати фільми україно-російської копродукції мовою оригіналу – російською.

Після розпочатої РФ гібридної агресії проти нашої держави стрімко скорочуються можливості для російської кінопродукції потрапити на український ринок. Цьому сприяло й прийняття у 2016 р. проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про кінематографію» щодо фільмів держави-агресора (№ 3359). Проте нові законодавчі обмеження не стосуються російсько-української копродукції. Досі чинною залишається Угода про співробітництво в області кінематографії, що набрала чинності в 1995 р., яку підписали 12 пострадянських країн, у т. ч. Україна та Росія. Низка суб'єктів вітчизняного кіновиробництва у своїй діяльності також орієнтуються на кіноринок колишнього пострадянського простору за фактично тими самими ментальними та мовними критеріями.

У січні 2018 р. керівниками телегруп *StarLightMedia*, «1 + 1 медіа», «Медіа Група Україна», «Інтер медіа груп» і великих медіакомпаній *Star Media* та *Film.ua Group* було підписано Меморандум про копродукцію з РФ [5], яким визначаються критерії російсько-української копродукції фільмів та серіалів для отримання ними прокатних посвідчень в Україні. Документом здійснюється спроба лобіювання подальшої присутності російських фільмів у телевізійному й інформаційному просторі України, що, зважаючи на широку споживчу аудиторію телепростору, матиме й у подальшому значний вплив на процеси національної ідентифікації в українському суспільстві.

Натомість подальшому розмежуванню українського та російського кіноринків може сприяти прийняття законопроектів (реєстр. № 6623 від 22.06.2017 р. та реєстр. № 8263 від 11.04.2018 р.) щодо подальшого обмеження поширення аудіовізуальної продукції, створеної за участю держави-агресора. Однак такі заходи не компенсують наявні потреби вітчизняного кіноринку. Попри зростання обсягів бюджетного фінансування український кіноринок є дуже зацікавленим в іноземних інвестиціях та можливості виходу на міжнародні кіноринки виробництва та дистрибуції. Європейська копродукція за цих обставин є однією з найперспективніших для вітчизняної кіногалузі.

Європейська копродукція: українські перспективи. Стимулювання спільного європейського кіновиробництва значною мірою відбувалось у відповідь на засилля американської кінопродукції на європейському кіноринку. Відтак розвиток кіногалузі в рамках спільного європейського кіновиробництва, окрім економічних важелів, має за мету становлення та популяризацію європейської ідентичності.

У 2017 р. валовий бокс-офіс у ЄС [6] становив понад 7 млрд євро, а європейські компанії зняли 1676 фільмів. При цьому в кінопрокаті частка європейських фільмів зросла до 27,5 %, завдяки чому частка американських кінострічок зменшилася. На телеканалах [7] європейські фільми займають подібний сегмент, що загалом становить 28 % (14 % – національні фільми та 14 % – європейські). Європейський кіноринок надає для національних виробників значні можливості в рамках програм спільного європейського виробництва з метою утвердження, популяризації та творення спільної європейської ідентичності.

Процес інтеграції України до європейського кіноринку започатковано ратифікацією в 2009 р. Європейської конвенції про спільне кінематографічне виробництво (Закон України від 18 березня 2009 р. № 1140-VI). Однак повноцінне партнерство із європейськими структурами, що опікуються промоцією спільного європейського виробництва, незважаючи на його значущість для України, залишається обмеженим. Це стосується як фінансування кінопроектів, так і кінопрокату.

Важливими для України в аспекті євроінтеграції українського кіно є переговори щодо приєднання нашої держави до Європейського фонду підтримки спільного виробництва і прокату кінематографічних та аудіовізуальних робіт (*EURIMAGES*) [8]. Нині цей міжнародний фонд, створений при Раді Європи, нараховує 37 держав-членів, до нього також входить і Канада як асоційований член. Основною метою *EURIMAGES* є сприяння розвитку кіноіндустрії країн – членів фонду шляхом заохочення спільного виробництва й розповсюдження фільмів. Загальний річний бюджет фонду становить 26 млн євро. Та, окрім кіновиробництва, *EURIMAGES* здійснює активні заходи щодо підтримки розповсюдження європейських фільмів та збільшення їхньої аудиторії.

Необхідність вирішення питання щодо можливості приєднання до *EURIMAGES* входить до Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію. Однак питання щодо вступу України до цього міжнародного фонду досі перебуває на процесуальному рівні. Нині з боку української сторони важливо розробити й затвердити законопроект про ратифікацію Резолюції ЄС № 88(15) та встановлення бюджетної програми фінансування членського внеску.

Неабияке значення для розвитку євроінтеграції вітчизняної кіногалузі має підпрограма «МЕДІА» рамкової програми «Креативна Європа», метою якої є: зміцнення європейського аудіовізуального сектору (забезпечує вихід повнометражних художніх, анімаційних, документальних фільмів, телесеріалів та нових медіа), що відображає європейську культурну ідентичність та спадщину; збільшення обігу європейських аудіовізуальних робіт усередині Євросоюзу і поза його межами; посилення конкурентоспроможності європейського аудіовізуального сектору через пільгове фінансування.

Підпрограма «МЕДІА» включає в себе 14 напрямів [9]: 1) навчання; 2) формування аудиторії; 3) фестивалі; 4) доступ до ринків; зустрічей і форумів, присвячених питанням спільного виробництва; 5) підтримка «торгових агентів»; 6) «дистрибуція: автоматична схема»; 7) «дистрибуція: схема відбору»; 8) телевізійні проекти; 9) реалізація одного проекту; 10) виробництво аудіовізуальної продукції; 12) розробка європейських відеоігор; 13) міжнародні фонди спільного виробництва; 14) кіномережі.

Однак, незважаючи на підписання в 2015 р. угоди про приєднання до програми «Креативна Європа», участь України у її підпрограмі «МЕДІА» є вкрай обмеженою – українській стороні доступні лише перші 4 напрями. Значною мірою це зумовлено необхідністю приведення національного законодавства в аудіовізуальній сфері у відповідність до законодавства ЄС. Йдеться про прийняття законопроектів «Про аудіовізуальні послуги», що покликаний гармонізувати вітчизняне законодавство з європейським.

Україна зацікавлена також у доступі до європейського кінопрокатного ринку, зокрема через кіномережу «*Europa Cinemas*» [10]. Це мережа, що налічує 1100 кінотеатрів у 43 країнах

світу для обігу європейських фільмів. Доступ до прокату в цій кімережі мають фільми спільного виробництва країн – учасниць *EURIMAGES*. Основними завданнями кімережі «*Europa Cinemas*» є надання технічної та фінансової підтримки кінотеатрам, які зобов'язуються дотримуватися певної квоти демонстрації європейських фільмів.

Зазначимо, що лише два українські кінотеатри (Культурний центр «Кінотеатр «Київ» та кінотеатр «Жовтень») з 2007 р. входять до мережі «*Europa Cinemas*», однак формат цієї участі не передбачає фінансово-технічної підтримки. Натомість повноцінна співпраця України з європейськими фондами спільного європейського кіновиробництва розширила б і можливості української сторони в рамках «*Europa Cinemas*» як щодо просування європейських фільмів через розвиток вітчизняної кінопрокатної мережі, так і просування вітчизняних фільмів на європейському кінопрокатному ринку.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Європейська копродукція розкриває широкі можливості для культурної дипломатії України на європейській кінематографічній арені, водночас це можливість брати повно-

цінну участь у програмах поширення європейської ідентичності на території України. Механізми, які сприяють просуванню європейської кінематографічної продукції, можуть стати ефективними й для захисту вітчизняного простору в протистоянні впливу та експансії російської кіноіндустрії.

Попри зростання бюджетного фінансування, покращення нормативно-правового регулювання кінематографічною сферою вітчизняна кіноіндустрія залишається збитковою та не відповідає наявним потребам націєтворчого поступу України. Повноцінна співпраця з європейськими структурами підтримки європейської копродукції не лише дасть змогу посилити економічну рентабельність вітчизняної кіногалузі, а й створить передумови для становлення власної національної ідентичності в рамках європейського культурного проекту.

У контексті євроінтеграції національної кіноіндустрії важливе значення має подальше вивчення можливостей кінопродукції у становленні спільної європейської ідентичності, ролі історичних фільмів у презентації національного наративу, а також ризики, пов'язані з поширенням міжетнічних та расових стереотипів у сучасному кінематографі.

Список використаних джерел

1. Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін / Ін-т соціології НАН України. – Вип. 4 (18). – К., 2017. – С. 588.
2. Про Державний бюджет України на 2018 рік. Додаток № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2246-19/page2>
3. Державне агентство з питань кіно. Результати діяльності за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dergkino.gov.ua/media/text/presentation.pdf>
4. Film production and co-production in Russia, and the export of Russian film abroad [Електронний ресурс] // A publication by the European Audiovisual Observatory. September 2016. Режим доступу : <https://rm.coe.int/090000168078353d>
5. Меморандум про копродукцію з Росією: про що домовилися медіагрупи та продакшни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://detector.media/rinok/article/134926/2018-02-21-memorandum-pro-koproduktsiyu-z-rosieyu-pro-shcho-domovilisy-mediagrupi-ta-prodakshni/>
6. EU gross box office topped EUR 7 billion in 2017 for third year running [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.obs.coe.int/en/web/observatoire/home>
7. Films on TV: Origin, age and circulation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2018/02/ЕАО-filmu-2017.pdf>
8. Eurimages [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Режим доступу : <https://www.coe.int/en/web/eurimages>
9. Креативна Європа. Медіа [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Режим доступу : <http://creativeeurope.in.ua/uk/content/media>
10. Europa-cinemas [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Режим доступу : <https://www.europa-cinemas.org/en/Presentation>

References

1. Ukrainske suspilstvo. Monitorynh sotsialnykh zmin [Ukrainian Society of Social Change Monitoring]. (2017). *Instytut Sotsiologii NAN Ukrainy – Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4 (18), (p. 588) [in Ukrainian].
2. Pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2018 rik. Dodatok № 3 [About the State Budget of Ukraine for 2018. Annex No. 3]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2246-19/page2> [in Ukrainian].
3. Derzhavne ahentstvo z pytan kino. Rezultaty diialnosti za 2017 rik [State Cinema Agency. Results of 2017 activity]. (n.d.). *dergkino.gov.ua*. Retrieved from <http://dergkino.gov.ua/media/text/presentation.pdf> [in Ukrainian].
4. Film production and co-production in Russia, and the export of Russian film abroad. (2016, September). *European Audiovisual Observatory*. *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/090000168078353d> [in English].
5. Memorandum pro koproduktsiiu z Rosiieiu: pro shcho domovylysia mediahropy ta prodakshny [A memorandum of co-production with Russia: as agreed by the media groups and production]. (n.d.). *detector.media*. Retrieved from <http://detector.media/rinok/article/134926/2018-02-21-memorandum-pro-koproduktsiyu-z-rosieyu-pro-shcho-domovylisya-mediagrupi-ta-prodakshni/> [in Ukrainian].
6. EU gross box office topped EUR 7 billion in 2017 for third year running. (n.d.). *www.obs.coe.int*. Retrieved from <https://www.obs.coe.int/en/web/observatoire/home> [in English].
7. Films on TV: Origin, age and circulation. (n.d.). *www.nrada.gov.ua*. Retrieved from <https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2018/02/EAO-filmy-2017.pdf> [in English].
8. Eurimages. (The official site). (n.d.). *www.coe.int*. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/eurimages> [in English].
9. Kreatyvna Yevropa. Media [Creative Europe. Media]. (The official site). (n.d.). *creativeeurope.in.ua*. Retrieved from <http://creativeeurope.in.ua/uk/content/media> [in English].
10. Europa-cinemas. (The official site). (n.d.). *www.europa-cinemas.org*. Retrieved from <https://www.europa-cinemas.org/en/Presentation> [in English].

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НЕОСОБИСТОГО ГОЛОСУВАННЯ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ

О. О. Даниляк

У статті розглянуто виклики, що постануть перед Президентом України та Верховною Радою України після прецедентних рішень Верховного Суду та Конституційного Суду України, прийнятих у лютому 2018 р.

Аналізується судова та парламентська практика реагування на випадки неперсонального голосування народними депутатами України у попередні періоди та оцінюються ризики для законодавчого процесу з конституційно-правової та політичної точок зору.

Зазначається, що з наближенням чергових президентських та парламентських виборів у Верховній Раді України поглиблюватиметься орієнтація як депутатських фракцій і груп, так і окремих народних депутатів на позиції конкуруючих між собою кандидатів на пост Президента України та очільників майбутніх партійних списків. Усе це призведе до ще більших проблем із пошуком голосів для прийняття парламентом навіть політично нейтральних рішень та додатково свідчатиме про існування коаліції меншості, яка не може приймати законопроекти, внесені Президентом та коаліційним Урядом. На цьому фоні збільшуватиметься вірогідність використання для голосування карток тих народних депутатів, які відсутні в сесійній залі.

Звертається увага на те, що регулярні порушення провладними депутатами вимог Конституції та законів України щодо особистого голосування та відсутність реакції на це з боку Комітету з питань Регламенту та організації роботи Верховної Ради України, Голови Верховної Ради України та Президента України як гаранта додержання Конституції України засвідчать перед західними країнами-партнерами, міжнародними організаціями-донорами та суспільством неспроможність чинної влади забезпечити принцип верховенства права.

На основі аналізу профільного законодавства України, відповідних рішень Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини запропоновано шляхи вдосконалення Конституції України, Кримінального кодексу України та Регламенту Верховної Ради України в частині унеможливлення порушення народними депутатами України вимог Конституції та законів України щодо особистого голосування та встановлення відповідальності в разі їх порушення.

Ключові слова: неособисте голосування, Конституція України, Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Європейський суд з прав людини.

Даниляк Олександр Олександрович – кандидат наук з державного управління, заступник завідувача відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень

Alexander Danyliak

POLITICAL AND LEGAL ASPECTS OF NON-PERSONAL VOTING
IN THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE

The author looks at the challenges that will arise before the President of Ukraine and the Verkhovna Rada of Ukraine after the precedent decisions of the Supreme Court and the Constitutional Court of Ukraine, adopted in February 2018.

The author analyzes the previous judicial and parliamentary practice of responding to cases of non-personal voting by people's deputies of Ukraine and assesses the risks for the legislative process from the constitutional legal and political points of view.

It is noted that with the approach of the next presidential and parliamentary elections in the Verkhovna Rada of Ukraine, the orientation of both deputy factions and groups and individual deputies to the position of competing candidates for the post of President of Ukraine and heads of future party lists will deepen. All this will lead to even greater problems with the search for votes for parliament to make even politically neutral decisions. It will also testify to the existence of a minority coalition that cannot pass bills introduced by the President and the coalition government. Against this background, the probability of using the cards of the absent deputies of Ukraine will increase.

Attention is drawn to the fact that the pro-government deputies regularly violate the requirements of the Constitution and laws of Ukraine regarding personal voting and the lack of response from the Committee on Regulations and the organization of work of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine and the President of Ukraine as a guarantor of compliance with the Constitution of Ukraine. Western partners, international donor organizations and society, the failure of the current government to ensure the rule of law.

The author proposes ways to improve the Constitution of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine and the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine in terms of preventing the deputies of Ukraine from violating the requirements of the Constitution and laws of Ukraine regarding personal voting and establishing responsibility in case of their violation. The propositions were made based on the analysis of the relevant legislation of Ukraine, the relevant decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights.

Keywords: non-personal voting, Constitution of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Constitutional Court of Ukraine, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. В останні роки розвиток інформаційних технологій суттєво сприяє прозорості різноманітних аспектів роботи українського парламенту. Це, зокрема, і зростаюча інформаційна наповненість офіційного порталу Верховної Ради України, що дозволяє в режимі реального часу відслідковувати дії депутатських фракцій та народних депутатів на багатьох етапах законодавчого процесу, і прямі трансляції пленарних засідань парламентським телеканалом «Рада», і фото- й відеофіксація, що здійснюються іншими засобами масової інформації (ЗМІ) і профільними громадськими організаціями.

Разом із тим така відкритість парламенту дає змогу фіксувати факти порушення процедури розгляду та ухвалення законів та інших законодавчих актів, що приймаються Верховною Радою України.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Питанням парламентаризму, зокрема реалізації

законодавчої функції парламентом, присвячені наукові праці таких дослідників у галузі конституціоналізму, державного управління, політології та інших сферах наукових досліджень, як-от: О. Богачової, В. Журавського, О. Зайчука, О. Копиленка, А. Ришелюка, С. Сороки, В. Шаповала, Т. Черпак.

Окремі аспекти конституційно-правової та політичної відповідальності народних депутатів, наприклад стосовно порушення ними вимог Конституції та законів України щодо особистого голосування, знайшли теоретичне осмислення в низці наукових робіт, серед яких праці В. Гецько, С. Кампа, П. Романюка, О. Сахань, І. Снігур, В. Ярошенко.

Метою статті є аналіз вітчизняної практики реагування на випадки неперсонального голосування народними депутатами України та впливу таких дій на законодавчий процес з конституційно-правової та політичної точок зору.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 11 липня 2012 р. № 15-рп/2012 «визначальною засадою парламентаризму є відкритість роботи парламенту». Водночас «реалізація засади відкритості роботи парламенту гарантує підтримання постійного зв'язку народних депутатів України ... із виборцями, що створює умови для всебічного аналізу діяльності як окремих народних депутатів України, так і парламенту в цілому» [1].

Зважаючи на це, варто зазначити, що відповідно до частини першої статті 152 Конституції України закони та інші законодавчі акти визнаються неконституційними, якщо було порушено встановлену Конституцією України процедуру їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності. Водночас частина третя цієї ж статті встановлює обов'язок держави відшкодувати матеріальну чи моральну шкоду, завдану актами й діями, що визнані неконституційними. Таким чином, порушення, допущені під час голосувань у парламенті, уможливають втрату чинності багатьох законодавчих актів і спричинення значних фінансових втрат держави. У цьому аспекті особливо важливо підкреслити, що до лютого 2018 р. реалізувати такі можливості через судову систему України не вдавалося.

Як бачимо, питання дотримання в парламенті конституційних процедур під час законодавчого процесу, у т. ч. й голосування за закони,

є вкрай важливим і свідчить про спроможність/неспроможність влади забезпечити дотримання принципу верховенства права, який закріплено в статті 8 Основного Закону України.

Лабораторією законодавчих ініціатив було проведено оцінку стану українського парламентаризму на основі керівних принципів демократичних парламентів [2, с. 14]. Відповідно до неї у вітчизняному парламенті повною мірою дотримуються стандартів демократичних парламентів у частині голосування (*див. табл.*).

Проте, незважаючи на формальне дотримання цих стандартів, вітчизняна практика діяльності парламенту як нинішнього, так і попередніх скликань, свідчить про зневажливе ставлення та усвідомлене ігнорування вимог Конституції та законів України представниками депутатського корпусу. Насамперед тут ідеться про практику неособистого голосування народних депутатів України (т. зв. «кнопкодавство») під час ухвалення законів та інших законодавчих актів Верховною Радою України.

За інформацією Громадського руху «Чесно», який має на меті стимулювати прозорість, підзвітність та відкритість представників влади, у 2017 р. за допомогою відеозасобів зафіксовано збільшення випадків неособистого голосування народними депутатами України порівняно із 2016 та 2015 рр. Зокрема, упродовж 2017 р. 73 нардепи «кнопкодали» 265 разів під час голосувань Верховної Ради. Найбільше

Таблиця

Відповідність законодавства України стандартам Керівних принципів демократичних парламентів

Тематичні блоки	Стандарти	Законодавчі приписи
2.6. Голосування	2.6.1. Голосування під час пленарних засідань парламенту має бути відкритим	Засідання Верховної Ради України проводяться відкрито (частина 1 ст. 84 Конституції України)
	2.6.2. Парламентарі, які опинились у меншості під час голосування, повинні мати можливість вимагати записи голосування	Стенограми та протоколи пленарних засідань Верховної Ради України надаються депутатам для ознайомлення (ст. 56 Регламенту Верховної Ради України). Відповідно стенограми та протоколи отримують усі депутати незалежно від їхніх позицій під час голосування
	2.6.3. Лише члени парламенту повинні мати право голосувати в парламенті	Голосування на засіданнях Верховної Ради України здійснюється народними депутатами особисто (частина 2 ст. 84 Конституції України, ст. 47 Регламенту Верховної Ради України). Можливості голосування інших суб'єктів законом не передбачені

Джерело: складено автором на основі [2, с. 14].

випадків неособистого голосування (75) зафіксовано з боку представників групи «Відродження», «Блоку Петра Порошенка» (55 випадків), «Народного фронту» (46 фактів) та групи «Воля народу» (41 фактів) [3].

Слід зазначити, що в суспільному і навіть в експертному дискурсі такі дії народних депутатів вважаються радше не злочином чи правопорушенням, а зводяться здебільшого до недотримання ними правил етичної поведінки. Проте неперсональне голосування вочевидь є антиконституційним, оскільки порушує частину третю статті 84 Конституції України, та протизаконним, оскільки суперечить пункту 4 абзацу першого статті 24 Закону України «Про статус народного депутата» [4], частині другій статті 37 і частині третій статті 47 Регламенту Верховної Ради України [5]. Відтак доцільним є аналіз судової та парламентської практики розгляду питань неперсонального голосування народними депутатами України.

Ще в 1998 р. Конституційний Суд України дійшов висновку про те, що в Конституції відсутні положення, які надавали би право народному депутату голосувати за іншого народного депутата на засіданнях Верховної Ради України, а «практика голосування одного народного депутата України за іншого не має юридичних підстав» [6].

Проте неодноразові спроби визнати неконституційними чи нелегітимними окремі рішення парламенту з підстав неособистого голосування через Конституційний Суд України та систему адміністративних судів України до лютого 2018 р. були безрезультатними. Зокрема, Конституційний Суд України у своїх Ухвалах (від 22 червня 2000 р. № 43-у/2000; від 27 грудня 2001 р. № 47-у/2001; від 14 березня 2002 р. № 1-у/2002; від 21 травня 2013 р. № 20-у/2013) про відмови у відкритті конституційних проваджень у справах щодо відповідності Конституції України рішень Верховної Ради України зазначав, що встановлення фактичних обставин справи, у т. ч. фактів правопорушень із боку народних депутатів України чи посадових осіб Верховної Ради України під час голосування та порушень ними Регламенту Верховної Ради України, не належить до його повноважень.

Про відсутність політичної волі протистояти такому явищу в переважній частині депутатського корпусу на нинішньому етапі свідчать

результати розгляду, обговорення та голосувань за постанови про скасування результатів голосування за закони та постанови Верховної Ради України.

Наприклад, після прийняття в другому читанні та в цілому проекту Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших актів (реєстр. № 6232 від 23.03.2017 р.) у парламенті було зареєстровано чотири постанови про скасування цього рішення Верховної Ради України (№№ 6232-П, 6232-П1, 6232-П2, 6232-П3). У пояснювальних записках до них наголошувалося, зокрема, на тому, що народними депутатами України зафіксовано випадки неособистого голосування, про що невідкладно було поінформовано головуючого на засіданні Верховної Ради України з наданням доказів, однак головуючим у порушення частини 4 статті 48 Регламенту не було взято ці факти до уваги та не вжито належних заходів реагування. У свою чергу, профільний комітет у висновках до цих постанов зазначив, що «Комітет неодноразово звертав увагу на те, що Регламент Верховної Ради України не передбачає розгляду Комітетом з питань Регламенту та організації роботи Верховної Ради України питання неособистого голосування народними депутатами України, і таке питання, стосовно встановлення факту неособистого голосування народними депутатами України, має бути порушене та вичерпане безпосередньо під час розгляду законопроектів у залі засідань Верховної Ради України в порядку, передбаченому частиною третьою статті 47 Регламенту Верховної Ради України, а не після закінчення розгляду питання і, тим більше, після закінчення відповідного пленарного засідання»¹.

Загалом вітчизняна парламентська практика свідчить: питання про особисте голосування народними депутатами періодично постає на політичному порядку денному Верховної Ради України, що призводить до тимчасового блокування трибуни чи навіть до тривалих парламентських криз. Так, після обрання в 2012 р.

¹ Див.: Висновки Комітету з питань Регламенту та організації роботи Верховної Ради України до проектів постанов Верховної Ради України №№ 6232-П, 6232-П1, 6232-П2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62634&pf35401=435314> ; <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62636&pf35401=435317> ; <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62637&pf35401=435312>

нового складу парламенту порушення конституційного припису щодо особистого голосування призвело до тривалого блокування опозицією роботи Верховної Ради України VII скликання на першій сесії і неможливості розпочати чергову сесію у встановлений статтею 83 Конституції України термін. І лише з наближенням тридцятиденного строку відсутності пленарних засідань, після якого Президент України отримав би право достроково припинити повноваження парламенту, спонукало більшість піти на поступки та проголосувати за низку змін до Регламенту Верховної Ради України щодо особистого голосування за допомогою електронної системи та механізму переголосування за прийняті рішення в разі виявлення факту порушення цих вимог. І тільки після цього повноцінну роботу законодавчого органу було відновлено.

На відміну від українських судових та парламентських інституцій, які до лютого 2018 р. де-факто ігнорували/самоусувалися від винесення рішень по суті, у справах щодо факту(ів) порушення народними депутатами Конституції та законів України під час голосування Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) прийнято низку рішень, які відповідно до статті 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є обов'язковими для виконання Україною.

У цьому зв'язку важливо звернути увагу на прецедентне за своїм змістом Рішення Європейського суду з прав людини «У справі Олександр Волков проти України». Європейський суд з прав людини, узявши, зокрема, до уваги факти, наведені в нотаріально посвідчених заявах чотирьох народних депутатів, та відео-запис процедури голосування, вирішив, що «народні депутати свавільно та незаконно голосували за своїх колег, відсутніх на пленарному засіданні. Таким чином, рішення було прийняте всупереч статті 84 Конституції, статті 24 Закону України «Про статус народного депутата» та статті 47 Регламенту Верховної Ради, згідно з якими народні депутати повинні брати участь у пленарному засіданні та голосувати особисто» (див. пункти 144–145 Рішення) [7].

Окрім того, Європейський суд з прав людини встановив, що Вищий адміністративний суд України в частині розгляду питання щодо незаконності процедури голосування в парламенті витлумачив скаргу О. Волкова на такі

факти як скаргу на неконституційність відповідної постанови парламенту. Таким чином, Вищий адміністративний суд України, незважаючи на факт того, що мав необхідну для розгляду цього питання компетенцію, уникнув його розгляду, поступившись юрисдикцією на користь Конституційного Суду (див. пункт 128 Рішення) [7].

Верховна Рада України після кількох невдалих спроб лише 25 грудня 2014 р. прийняла Постанову «Про виконання рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» (щодо судді Верховного Суду України Волкова Олександра Федоровича)» [8].

У цьому аспекті важливо також наголосити, що 6 лютого 2018 р. Європейський суд з прав людини, взявши до уваги те, що сторони дійшли згоди про розмір справедливої сатисфакції в частині матеріальної шкоди, ухвалив рішення, відповідно до якого український Уряд виплатить О. Волкову компенсацію в розмірі 1,43 млн грн [9].

Варто також підкреслити, що статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» встановлено, що суди України при розгляді справ застосовують практику Європейського суду з прав людини як джерело права [10].

Зважаючи на це, останнім часом у судах України збільшилася кількість справ, у яких оскаржуються як постанови, так і закони, прийняті Верховною Радою України з порушенням процедури особистого голосування. Узагальнено варто зазначити, що більшість позовів відхиляють з таких причин:

- недоведення факту того, що прийняті Верховною Радою України в такий спосіб акти (закони, постанови) порушують індивідуальні права та свободи конкретного позивача;
- відсутність достатніх доказів, які у своїй сукупності дали би змогу суду дійти беззаперечного висновку про порушення процедури голосування народними депутатами;
- невиконання формальних вимог, що встановлені Кодексом адміністративного судочинства України (наприклад, до заяви не додано документа про сплату судового збо-

ру; заява подана з пропуском строку для її подання і т. п.).

Однак 13 лютого 2018 р. новостворений Верховний Суд України на основі висновків Європейського суду з прав людини, що викладені в Рішенні «У справі Олександр Волков проти України», прийняв Рішення № 72290842 у справі № 800/332/17, яким визнав протиправною та скасував Постанову Верховної Ради України «Про звільнення судді» від 12 квітня 2012 р. № 4639-VI [11]. Серед іншого, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду погодився з доводами позивача, що «голосування під час розгляду питання про його звільнення проводилось народними депутатами за чужими картками від імені інших народних депутатів, які були відсутні в залі засідань парламенту, що підтверджується відеозаписом пленарного засідання від 12.04.2012 року» [12].

Першим прецедентним рішенням про визнання неконституційним та втрату чинності Закону України, у т. ч. з підстав неособистого голосування, яке відбулося в парламенті 3 липня 2012 р., стало Рішення Конституційного Суду України від 28 лютого 2018 р. № 2-р/2018. Так, Конституційний Суд України, дослідивши зокрема: 1) дані про відсутність під час голосування в цілому за проект Закону № 9073 «Про засади державної мовної політики» народних депутатів України, голоси яких були зараховані на його підтримку; 2) дані про неособисте голосування народними депутатами України під час ухвалення проекту Закону № 9073 в цілому; 3) відеозапис пленарного засідання Верховної Ради України, зазначив, що Верховна Рада України порушила процедуру розгляду та ухвалення проекту Закону № 9073, визначену, зокрема, положеннями частини третьої статті 84 Конституції України щодо особистого голосування [13].

Взаємопов'язаним із питанням втрати чинності законодавчих актів парламенту з підстав неособистого голосування є питання щодо відповідальності членів парламенту за вчинення таких дій. Як уже зазначалося вище, законодавством України передбачені правові наслідки (втрата чинності, скасування) для акта, прийнятого з порушеннями під час голосування за цей документ. Разом із тим у Конституції та законах України зараз відсутні положення, що дозволяли би притягувати до відповідальності народних депутатів, які голосують за-

мість інших народних депутатів та/або надають свою картку іншим народним обранцям для голосування замість себе.

Власне, В. Гецько, аналізуючи правові позиції Конституційного Суду України з питань конституційно-правової відповідальності депутатів, зауважує, що жоден народний депутат України не притягнений до відповідальності «за неособисте» голосування [14, с. 71].

Водночас В. Ярошенко та С. Колесніченко вважають, що завадити поширенню такого явища, як прийняття законів «здаваною» більшістю народних обранців, може лише введення політичної відповідальності за порушення народними депутатами обов'язку особисто голосувати на засіданнях Верховної Ради. Така політична відповідальність має наставати у формі формалізованих (правових) санкцій, що застосовуються до суб'єктів прийняття політичних рішень. Наприклад, депутат, який уперше проголосував замість іншого народного обранця, повинен буде сплатити штраф до державного бюджету в розмірі 50 % від своєї місячної заробітної плати. Якщо такий вчинок повторюється, то це має стати підставою для позбавлення порушника депутатського мандата і встановлення заборони на можливість бути обраним на чергових виборах [15, с. 61].

У цьому аспекті варто зазначити, що згідно з результатами загальнонаціонального опитування, проведеного Центром Разумкова і Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, переважна частина суспільства, а саме 87,6 % громадян України, підтримують (проти – 7,1 % опитаних) ідею позбавлення мандата народних депутатів, які голосують чужими картками під час голосування у Верховній Раді [16].

У Верховній Раді України VIII скликання очікують на розгляд кілька законопроектів (наприклад, № 1231, № 2064), якими пропонується встановити кримінальну відповідальність за невиконання народними депутатами України обов'язку щодо особистого голосування у Верховній Раді України.

Так, проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення порядку голосування на пленарних засіданнях Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих

рад)» серед іншого пропонує встановити, що «голосування за допомогою електронної системи народним депутатом України на пленарному засіданні Верховної Ради України за іншого народного депутата України карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від двох до п'яти років» [17].

Прикметно, що у Висновках Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України та профільного Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності рекомендується відхилити цей законопроект, оскільки такі діяння «не досягають того рівня суспільної небезпеки, який давав би підстави визнавати їх злочинами. Адже саме по собі використання народним депутатом України ... картки іншого депутата ... не тягне за собою заподіяння істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» [18].

На фоні цього значно контрастує те, що вчинення аналогічних дій (голосування більше ніж один раз) пересічними громадянами України на виборчих дільницях уже кваліфікується як кримінальний злочин проти виборчих прав. Так, у 2009 р. народними депутатами були внесені зміни до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України [19], і нині відповідно до статті 158¹ Кримінального кодексу України «голосування виборцем, учасником референдуму більше ніж один раз – карається штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років» [20].

Також варто зазначити, що у вітчизняному науковому дискурсі існують й інші підходи до вирішення проблеми «кнопкодавства». На думку І. Снігур, одним із способів, який поряд із необхідністю підвищення правової та політичної культури депутатського корпусу сприятиме підвищенню ефективності роботи Верховної Ради України, є запровадження в Україні інституту заступника депутата парламенту [21, с. 27].

Такий інститут існує, зокрема, в Нідерландах, Швеції, Франції, Естонії, Люксембурзі. Як правило, заступника депутата парламенту обирають на тих само виборах, що й депутата, і він,

за відсутності депутата парламенту, виконує його обов'язки. Головними цілями впровадження інституту заступника депутата парламенту в українському парламентаризмі є:

- 1) забезпечення присутності в сесійній залі 450 обранців (народних депутатів або заступників депутатів парламенту), тобто повного складу Верховної Ради України;
- 2) відмова від практики голосування народних депутатів України депутатськими картками своїх відсутніх колег;
- 3) створення в парламенті здорової (нової) атмосфери реальної роботи, реальної участі народних депутатів України в справах парламенту;
- 4) представлення (репрезентування) нового обличчя українського парламенту у світі [22].

Проте доцільність запровадження заступників народних депутатів України як способу, що дозволить відмовитися від практики неособистого голосування, на нашу думку, виглядає сумнівною, оскільки це не лише уможливує голосування присутніх народних обранців картками народних депутатів, які відсутні в сесійній залі, а й допускає до процедури голосування ще одну категорію осіб – заступників депутатів парламенту.

Подібного підходу дотримується П. Романюк, який вважає, що запровадження в Україні французької моделі делегування голосу на нинішньому етапі становлення вітчизняного парламентаризму несе загрозу легалізації стану речей, а не вирішення проблеми [23, с. 98]. До того ж, не виключено, що з часом присутні на пленарних засіданнях парламенту заступники депутатів будуть голосувати не тільки за відсутніх народних депутатів, але й за відсутніх заступників народних депутатів.

Висновки та рекомендації

Із наближенням чергових президентських та парламентських виборів у Верховній Раді України виникатиме все більше проблем із пошуком голосів для прийняття навіть політично нейтральних рішень, що внесені Президентом та коаліційним Урядом. На цьому фоні збільшуватиметься вірогідність використання карток відсутніх народних депутатів. Також не слід відкидати можливість повторення парламентської кризи кінця 2012 – початку 2013 років, що була спричинена численними порушен-

нями вимог Основного Закону України щодо особистого голосування.

Разом із тим прийняття в лютому 2018 р. Верховним Судом та Конституційним Судом України прецедентних рішень, відповідно до яких прийняті Верховною Радою України з порушенням норм Конституції та законів України щодо особистого голосування законодавчі акти (постанови та закони України) втратили чинність, із високим ступенем імовірності може зумовити:

- прискіпливий аналіз та сувору фіксацію діяльності як окремих народних депутатів України, так і парламенту в цілому;
- збільшення кількості конституційних подаль до Конституційного Суду України та позовних заяв до Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду щодо порушення процедури ухвалення законодавчих актів Верховною Радою України та визнання їх неконституційними чи незаконними;
- можливості в будь-який момент визнати неконституційними значну кількість законодавчих актів парламенту в разі зміни політичного керівництва й курсу держави;
- привертання уваги суспільства та міжнародних партнерів до фактів бездіяльності (ігнорування Конституції та законів України) Голови Верховної Ради України та Президента України в разі підписання ними законів України, прийнятих з використанням депутатами парламенту неособистого голосування.

Ураховуючи зазначені обставини, необхідно здійснити низку таких політичних та правових заходів:

на рівні Президента України як гаранта держання Конституції України:

- проявити нульову толерантність до виявів порушення конституційної процедури голосування в парламенті та використовувати в таких випадках право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд до Парламенту України;

на рівні Конституційної комісії та Верховної Ради України:

- опрацювати питання запровадження конституційної та кримінальної відповідальності народних депутатів, які в порушення частини третьої статті 84 Конституції України проголосували за іншого народного депутата чи делегували право голосу іншому народному депутату. Зокрема, варто було би внести зміни:

а) до статті 353 «Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи» Кримінального кодексу України, якими передбачити відповідальність народного депутата України:

- за голосування за допомогою електронної системи народним депутатом України на пленарному засіданні Верховної Ради України за іншого народного депутата України;
- за надання народним депутатом України персональної картки для голосування іншому народному депутату, який здійснив голосування цією карткою за допомогою електронної системи на пленарному засіданні Верховної Ради України.

При цьому з метою дотримання вимог статті 24 Конституції України щодо рівності всіх громадян перед законом відповідальність народних депутатів має бути співмірною відповідальності громадян (виборців, учасників референдуму) за голосування більше ніж один раз, що встановлена статтею 158¹ Кримінального кодексу України;

б) до частин першої, третьої статті 81 Конституції України, які визначатимуть, що в разі встановлення неодноразових фактів голосування одного народного депутата України за іншого, його повноваження припиняються достроково за рішенням суду.

на рівні Верховної Ради України:

- внести зміни до Регламенту Верховної Ради України, затвердженому Законом України «Про Регламент Верховної Ради України», щодо запровадження «сенсорної кнопки» для голосування, яка технічно унеможливить порушення народними депутатами України конституційної норми щодо особистого голосування.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України ... у справі про обрання Голови Верховної Ради України від 11 липня 2012 р. № 15-рп/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-12/conv>
2. Чабаненко О. Оцінка стану українського парламентаризму на основі керівних принципів демократичних парламентів // Часопис «ПАРЛАМЕНТ». – 2011. – № 2. – С. 2–40.
3. #ЧЕСНОdigest: нардепи-кнопкодави 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chesno.org/news/2608/>
4. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р. № 2790-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/>
5. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>
6. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України від 07 липня 1998 р. № 11-рп/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/v011p710-98>
7. Judgment (Merits) of the European Court of Human Rights «In the case of Oleksandr Volkov v. Ukraine» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-115871>
8. Постанова Верховної Ради України «Про виконання рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» щодо судді Верховного Суду України Волкова Олександра Федоровича» від 25 грудня 2014 р. № 60-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/60-19>
9. Judgment (Just satisfaction and striking out) of the European Court of Human Rights «In the case of Oleksandr Volkov v. Ukraine» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-180551>
10. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
11. Постанова Верховної Ради України «Про звільнення судді» від 12 квітня 2012 р. № 4639-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4639-vi>
12. Рішення Верховного Суду № 72290842 у справі № 800/332/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72290842>
13. Рішення Конституційного Суду України у справі ... щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28 лютого 2018 р. № 2/р-2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18>
14. Гецько В. В. Правові позиції Конституційного Суду України з питань конституційно-правової відповідальності депутатів // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 2. – С. 67–72
15. Ярошенко В. М., Колесніченко С. М. Політична відповідальність як чинник забезпечення демократичного розвитку в Україні // Наукові праці : наук.-метод. журнал. – Вип. 272. Т. 284. Політологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. – С. 58–63.
16. Загальнонаціональне опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва разом із соціологічною службою Центру Разумкова з 21 по 24 грудня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=875
17. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення порядку голосування на пленарних засіданнях Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад) від 03 жовтня 2017 р. № 1231 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1231&skl=9
18. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України до проекту закону України від 16 грудня 2014 р. № 1231 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52684&pf35401=319889>
19. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» від 21 серпня 2009 р. № 1616-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1616-17>
20. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
21. Снігур І. Особисте голосування народних депутатів як спосіб реалізації парламентом своїх функцій // Вибори та демократія. – К., 2011. – № 4. – С. 24–29.
22. Кампо С., Волянська Г. Чи потрібні заступники народних депутатів? [Електронний ресурс] // Правовий тиждень. – 2008. – № 3 (76). – 15 січ. – Режим доступу : <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&&newsid=120405>
23. Романюк П. В. Конституційно-правові засади інституту представницького мандату в Україні [Електронний ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / П. В. Романюк. – Х., 2015. – 180 с. – Режим доступу : http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Romanuk/d_Romanuk.pdf

References

1. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy ... u spravi pro obrannia Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 11 lypnia 2012 r. № 15-rp/2012 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine ... on the election of the Chairman of The Verkhovna Rada of Ukraine from 2012, July 11 No. 15-rp/2012]. (2012). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-12/conv> [in Ukrainian].
2. Chabanenko, O. (2011). Otsinka stanu ukraïnskoho parlamentaryzmu na osnovi kerivnykh pryntsyviv demokratsychnykh parlamentiv [Assessment of the status of Ukrainian parliamentarism on the basis of the guiding principles of democratic parliaments]. *PARLAMENT – PARLAMENT*, 2, 2–40 [in Ukrainian].
3. #CHESNOdigest: nardepy-knopkodavy 2017 roku [# CHESNOdigest: People's Deputy-knopkodavov 2017]. (n.d.). *www.chesno.org*. Retrieved from <http://www.chesno.org/news/2608> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro status narodnoho deputata Ukrainy» vid 17 lystopada 1992 r. № 2790-XII [Law of Ukraine “On the Status of People's Deputy of Ukraine” from 1992, Nov. 17, No. 2790-XII]. (1992). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy» vid 10 liutoho 2010 r. № 1861-VI [Law of Ukraine “On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine” from 2010, Feb. 10, No. 1861-VI]. (2010). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> [in Ukrainian].
6. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi shchodo poriadku holosuvannia ta povtornoho rozghliadu zakoniv Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy vid 07 lypnia 1998 r. № 11-rp/98 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case concerning the procedure for voting and re-examination of laws by the Verkhovna Rada of Ukraine dated July 07, 1998 No. 11-rp/98]. (1998). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/v011p710-98> [in Ukrainian].
7. Judgment (Merits) of the European Court of Human Rights “In the case of Oleksandr Volkov v. Ukraine”. *European Court of Human Rights*. (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-115871> [in English].
8. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vykonannia rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Oleksandr Volkov proty Ukrainy» shchodo suddi Verkhovnoho Sudu Ukrainy Volkova Oleksandra Fedorovycha» vid 25 hrudnia 2014 r. № 60-VIII [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the execution of the judgment of the European Court of Human Rights in the case of “Alexander Volkov v. Ukraine” concerning the judge of the Supreme Court of Ukraine Volkov Alexander Fedorovich» from 2014, Dec. 25 No. 60-VIII]. (2014). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/60-19> [in Ukrainian].
9. Judgment (Just satisfaction and striking out) of the European Court of Human Rights “In the case of Oleksandr Volkov v. Ukraine”. *European Court of Human Rights*. *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-180551> [in English].
10. Zakon Ukrainy «Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny» vid 23 liutoho 2006 r. № 3477-IV [Law of Ukraine “On the implementation of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights” from 2006, Feb. 23, No. 3477-IV]. (2006). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> [in Ukrainian].
11. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro zvilnennia suddi» vid 12 kvitnia 2012 r. № 4639-VI [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine “On the Dismissal of a Judge” from 2012, Apr. 12 No. 4639-VI]. (2012). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4639-vi> [in Ukrainian].
12. Rishennia Verkhovnoho Sudu № 72290842 u spravi № 800/332/17. [The decision of the Supreme Court No. 72290842 in case No. 800/332/17]. (n.d.). *www.reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72290842> [in Ukrainian].
13. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy ... u spravi shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky» vid 28 liutoho 2018 r. № 2/p-2018 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine ... in the matter of compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law of Ukraine “On the Principles of State Language Policy” from 2018, Feb. 28 No. 2/p-2018]. (2018). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18> [in Ukrainian].
14. Hetsko, V. (2015). Pravovi pozytsii Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy z pytan konstytutsiino-pravovoi vidpovidalnosti deputativ [Legal positions of the Constitutional Court of Ukraine on constitutional and legal responsibility of deputies]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – The Kyiv University of Law Journal*, 2, 67–72 [in Ukrainian].
15. Yaroshenko, V. M., & Kolesnichenko, S. M. (2016). Politychna vidpovidalnist yak chynnyk zabezpechennia demokratsychnoho rozvytku v Ukraini [Political Responsibility as a Factor for Ensuring Democratic Development in Ukraine]. *Naukovi pratsi – Scientific Works*. (Is. 272). (Vol. 284). (Pp. 58–63) [in Ukrainian].
16. Zahalnonatsionalne opytuvannia, provedene Fondom «Demokratychni initsiatyvy» im. Ilka Kucheriva razom iz sotsiologichnoiu sluzhboiu Tsentru Razumkova z 21 po 24 hrudnia 2012 roku [The national survey was conducted by the “Democratic Initiatives” Foundation Ilka Kucheriva together with the sociological service of

- the Razumkov Center from december 21 to 24, 2012]. (n.d.). *old.razumkov.org.ua*. Retrieved from http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=875 [in Ukrainian].
17. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za porushennia poriadku holosuvannia na plenarnykh zasidanniakh Verkhovnoi Rady Ukrainy, Verkhovnoi Rady Avtonomnoi Respubliky Krym ta mistsevykh rad) vid 03 zhovtnia 2017 r. № 1231 [Draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine (regarding the establishment of criminal liability for violations of the voting procedure at plenary sessions of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea and local councils) from 2017, Oct. 03 No. 1231]. (2017). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1231&skl=9 [in Ukrainian].
  18. Vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy do proektu zakonu Ukrainy vid 16 hrudnia 2014 r. № 1231 [Conclusion of the Main Scientific and Expert Department of the Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine to the Draft Law of Ukraine from 2014, Dec. 16 No. 1231]. (2014). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52684&pf35401=319889> [in Ukrainian].
  19. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyboriv Prezydenta Ukrainy» vid 21 serpnia 2009 r. № 1616-VI [The Law of Ukraine “On Amending Certain Legislative Acts of Ukraine on the Elections of the President of Ukraine” from 2009, Aug. 21, No. 1616-VI]. (2009). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1616-17> [in Ukrainian].
  20. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
  21. Snihur, I. (2011). Osobyte holosuvannia narodnykh deputativ yak sposib realizatsii parlamentom svoikh funktsii [Personal vote of people’s deputies as a way to exercise parliamentary functions]. *Vybory ta demokratia – Elections and Democracy*, 4, 24–29 [in Ukrainian].
  22. Kampo, S., & Volianska, H. (2008). Chy potribni zastupnyky narodnykh deputativ? [Do we need deputy deputies?]. *Pravovyi tyzhden – Legal Week*, 3 (76). *legalweekly.com.ua*. Retrieved from <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&&newsid=120405> [in Ukrainian].
  23. Romaniuk, P. V. (2015). Konstytutsiino-pravovi zasady instytutu predstavnytskoho mandatu v Ukraini [Constitutional and legal principles of the institute of representative mandate in Ukraine]. *Candidate’s thesis*. Kharkiv. *nauka.nlu.edu.ua*. Retrieved from http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Romanuk/d_Romanuk.pdf [in Ukrainian].

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН У КОНТЕКСТІ «ТРАНЗИТУ ВЛАДИ»

В. В. Орлик

У статті розглянуто головні аспекти внутрішньополітичної ситуації в Казахстані у контексті майбутніх трансформацій політичної системи країни, зумовлених початком процесу, що отримав назву «транзит влади». Здійснено аналіз основних тенденцій цього політичного процесу, розглянуто його економічну, гуманітарну та зовнішньополітичну складові. Оцінено перспективи й ризики, що супроводжуватимуть системні трансформації в державі, яка претендує на лідерство в регіоні Центральної Азії, а отже, наслідки подібних змін чинитимуть безпосередній вплив на регіональну стабільність та безпеку, неодмінно впливатимуть на міжнародний контекст. Визначено, що основною передумовою початку «транзиту влади», ініційованого особисто президентом Республіки Казахстан (РК), є гарантування належного рівня безпеки правлячій політичній еліті; одночасно прагнення зберегти внутрішньополітичну стабільність поставило під жорсткий державний контроль прояви політичної активності громадян. Прагнення правлячої еліти до самозбереження йдуть в розріз із ініційованими нею ж спробами модернізації економіки і суспільного життя, запорукою успішності яких є пробудження громадянської активності населення. Розглянуто основні новації в гуманітарній політиці президента Нурсултана Назарбаєва, зокрема переломне рішення щодо латинізації казахської абетки.

Орлик Вікторія Володимирівна – кандидат історичних наук, головний консультант відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Окреслено основні напрями зовнішньополітичного курсу президента РК Н. Назарбаєва, проаналізовано міжнародні ініціативи казахстанського лідера, покликані збалансувати домінування Росії та зростання впливу КНР в регіоні Центральної Азії. Аргументовано важливі для України кроки щодо підтримки належного рівня двосторонніх відносин з Республікою Казахстан в умовах агресивної політики Російської Федерації (РФ), визначено основні ризики й виклики у взаєминах, пов'язані із членством Казахстану в інтеграційних структурах, які є інструментами збереження геополітичного впливу РФ.

Ключові слова: Казахстан, Центральна Азія, «транзит влади», трансформації, регіональна безпека.

Viktoriiia Orlyk

POLITICAL PROCESSES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
IN THE CONTEXT OF "THE POWER TRANSIT"

The article deals with the aspects of the internal political situation in Kazakhstan in the context of the future transformations of the political system, caused by the beginning of the process, known as "the power transit". The main tendencies of this political process are analyzed, its economic, humanitarian and foreign policy components are considered. The prospects and risks that will accompany systemic transformations in a country that claims to be a leader in the Central Asian region are assessed. Therefore, the effects of these changes will have a direct impact on regional stability and security, and certainly have an impact on the international context. It is determined that the main precondition for the beginning of "the power transit" initiated by the president of the Republic of Kazakhstan is the guarantee of security for the ruling political elite. At the same time, their ambition to provide the internal political stability at any price has caused the decline of the civic activities. The aim of self-preservation for the ruling elite contradicts the attempts to modernize the economy and public life of Kazakhstan. The main innovations in the humanitarian policy of President Nursultan Nazarbayev are considered, in particular, the turning point in the Latinization of the Kazakh alphabet.

The main directions of the foreign policy are outlined, in particular the international initiatives of the Kazakhstan leader, aimed to balancing the dominance of Russia and the growing influence of the PRC in the region of Central Asia. The article examines the important steps for Ukraine in providing the proper level of the bilateral relations with the Republic of Kazakhstan in the conditions of the aggressive policy of the Russian Federation, the main risks and challenges are identified taking into account the membership of Kazakhstan in the integration structures, that are called for preserving the geopolitical influence of the Russian Federation.

Keywords: Kazakhstan, Central Asia, "power transit", transformations, regional security.

Постановка проблеми. В умовах авторитарної політичної системи питання щодо спадкування влади набуває особливої гостроти. Слабкість демократичних інститутів, персоналізація політичних посад, тиск еліт і неформальних груп впливу формують ситуацію, коли легітимний процес передачі влади стає надзвичайно вразливим як для внутрішніх, так і для зовнішніх чинників тиску. Через об'єктивні обставини Республіка Казахстан перебуває на порозі таких процесів, а в суспільних настроях зростає занепокоєння тим фактом, що відхід Нурсултана Назарбаєва від справ призведе до дестабілізації внутрішньополітичної ситуації, спровокує зростання протестних настроїв та уможливить втручання зовнішніх сил у справи країни.

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками: це важливість Казахстану як провідного партнера України в регіоні Центральної Азії; необхідність збереження прагматичних конструктивних відносин між Києвом і Алматою з урахуванням участі РК в об'єднаннях, як-от Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ) і Євразійський економічний союз (ЄАЕС), що є інструментами збереження геополітичного впливу РФ; нагальною потребою у відновленні та посиленні присутності українських експортерів на ринках РК та держав регіону. У більш глобальному контексті Казахстан є ключовим чинником у справі відродження центральноазійського вектора української зовнішньої політики, а отже, процеси, що відбуваються у РК безпосереднім чином визначатимуть цю політику та впливатимуть на її змістовне наповнення.

У контексті деструктивної політики РФ щодо України особливого значення набувають процеси переосмислення та формування нового погляду на проблеми двосторонньої взаємодії України з Казахстаном, оцінка ефективності вітчизняної дипломатії на казахстанському напрямі в сучасних умовах, прогнозні сценарії щодо розвитку внутрішньополітичної ситуації

у РК та їхній вплив на стабільність усього Центральноазійського регіону (ЦАР) внаслідок трансформацій, що супроводжуватимуть процес «транзиту влади» в цій провідній державі регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення політичних процесів у Республіці Казахстан в основному здійснюється кількома потужними державними установами, як-от: Казахстанський інститут стратегічних досліджень, Інститут світової економіки і політики при Фонді Першого Президента Республіки Казахстан – Єлбаси, Інститут економічних досліджень Академії наук Республіки Казахстан та деяких інших. Дослідження, що проводяться науковцями цих установ, мають очевидні провладні акценти. Однак праці К. Сироежкіна, Ю. Булуктаєва, Г. Дубовцева, І. Черних, З. Шаукенової, М. Нургалієвої, Ж. Сабітова, Ж. Сарбекова та інших учених відображають важливі тенденції внутрішньополітичної ситуації в Казахстані, демографічні, соціально-культурні, економічні процеси. Увагу привертають дослідження, в яких висвітлюються питання внутрішньої міграції, демографічні процеси в регіоні, нові виклики внутрішньої стабільності – націоналізм, новий «трайбалізм», ісламський чинник тощо [1].

Також у Казахстані функціонує низка приватних аналітичних структур – Дослідницький інститут міжнародного і регіонального співробітництва, Центр соціальних і політичних досліджень «Стратегія», Інститут азіатських досліджень, Центр актуальних досліджень «Альтернатива» та ін., у дослідницьких проєктах яких беруть участь відомі експерти Б. Султанов, С. Акімбеков, А. Сарім, Г. Ілеуова, Т. Ісмагамбетов, С. Кушкумбаєв, А. Чеботарьов. Фінансування діяльності недержавних дослідницьких центрів відбувається в основному за рахунок грантів міжнародних фондів (Фонд Сороса, Фонд Фрідріха Еберта та ін.). Це певною мірою зумовлює прикладний характер аналітичних розробок, однак становить до-

стойну альтернативу дослідженням державних установ [2].

Проблеми сучасного Казахстану активно вивчають російські експерти (Д. Малишева, Д. Журавльов, А. Казанцев, А. Мігранян, Д. Александров, Є. Іонова), причому необхідно звернути увагу на масштабність їхніх досліджень та надзвичайно широку проблематику – від класичних тем щодо військово-політичної взаємодії і торгово-економічного співробітництва до відносно нових питань щодо проявів сепаратизму в РК, зростання націоналістичних настроїв, зовнішньополітичних ініціатив Алмати, незалежних від РФ [3].

Доробок вітчизняних експертів є не настільки масштабним, однак роботи українських дослідників Р. Жангожи, Н. Мхитарян, М. Степаненка, І. Отроценка свідчать про інтерес українського експертного співтовариства до проблемних питань українсько-казахстанського співробітництва, що, у свою чергу, зумовлює аналіз пріоритетів і перспектив у сучасному міжнародному контексті.

Метою статті є аналіз внутрішньополітичної ситуації в Республіці Казахстан у контексті процесів «транзиту влади», пов'язаних із цим перспектив, ризиків та очікувань, що впливатимуть на регіональну стабільність та безпеку, а також чинитимуть вплив на міжнародний контекст.

Вклад основного матеріалу дослідження. Пропонується розгляд основних тенденцій, що відображають специфіку розвитку внутрішньополітичних процесів у Казахстані, і те, як вони впливають на стабільність та безпеку Центральноазійського регіону.

Політичні трансформації. У 2016 р. президент Н. Назарбаєв виступив з ідеєю проведення конституційної реформи, головний зміст якої полягав у передачі частини президентських повноважень парламенту, посиленні самостійності уряду та органів місцевого самоврядування. Процес обговорення й прийняття законодавчих змін відбувся доволі швидко – 6 березня 2017 р. відповідні зміни до Конституції були прийняті парламентом РК [4].

Відповідно до основних положень конституційної реформи має відбутися низка змін: уряд стає повноцінним органом виконавчої влади, підзвітним парламенту; президент втрачає

можливість видавати укази, що мають силу закону, обмежується законодавча ініціатива очільника держави; посилюється незалежність судової влади і прокуратури, повноваження яких закріплюються безпосередньо в Конституції; посилюються позиції органів місцевого самоврядування, ускладнюється процедура їх дострокового розпуску. Крім того, до Конституції Республіки Казахстан внесено положення про неможливість зміни незалежності держави навіть шляхом прийняття нового Основного Закону.

За президентом залишається право одноосібного призначення міністрів закордонних справ, оборони та внутрішніх справ, що в умовах сучасного Казахстану фактично означає збереження домінуючого положення президента та достатніх важелів впливу на законодавчу й виконавчу гілки влади.

Загалом, прийняті поправки серйозно не вплинуть на політичний лад у Казахстані в короткостроковій перспективі, проте вони чітко вкладаються в логіку процесу, що у найближчій перспективі стане визначальним у внутрішній політиці Казахстану, – т. зв. «транзиту влади». Головну передумову цього процесу можна визначити як гарантування правлячій політичній еліті належного рівня безпеки.

У казахстанському політикумі сьогодні немає особи, яка мала хоча би частину політичної ваги нинішнього президента. Зважаючи на впливовість неформальних груп еліт (кланів) на внутрішньополітичну ситуацію в Казахстані, очевидним є те, що без досягнення компромісу стосовно особи наступника Н. Назарбаєва (безвідносно до того, яким буде офіційний шлях набуття ним найвищої державної посади і якою буде ця посада в результаті подальшого розвитку конституційної реформи) спроби утримати державну вертикаль в одних руках і не допустити розпаду державного механізму видаються малоімовірними.

Забезпечити внутрішньополітичну стабільність у процесі переходу влади зможуть лише ефективні державні інститути, в першу чергу – парламент. Однак за час, що минув з моменту прийняття політичної реформи, не спостерігається практичних рухів щодо її реалізації. Зокрема, не реформується виборча система як одна з ключових складників переходу до парламентської (парламентсько-президентської) республіки; непорушною залишається судова

система; не відбувається оформлення політичних партій як реальних суб'єктів політичної діяльності; парламент залишається повністю керованим президентською адміністрацією.

Разом із тим президентом Н. Назарбаєвим здійснено крок, який формалізував його фактично пожиттєве перебування при владі. Йдеться про те, що 31 травня 2018 р. Сенатом Парламенту Республіки Казахстан (одна з Палат парламенту) прийнято закон «Про Раду Безпеки Республіки Казахстан», у якому закріплюється право президента країни Н. Назарбаєва пожиттєво очолювати цей орган.

Згідно із законом Рада Безпеки РК з консультативно-дорадчого органу, який до цього готував рішення у сферах обороноздатності та національної безпеки, спрямовані на збереження державного суверенітету й територіальної цілісності країни, перетворюється на конституційний орган, «що координує проведення єдиної державної політики у сфері забезпечення національної безпеки і обороноздатності РК з метою збереження внутрішньополітичної стабільності, захисту конституційного ладу, державної незалежності, територіальної цілісності і національних інтересів Казахстану на міжнародній арені» [5].

Відповідним чином змінено і функції Ради Безпеки. Зокрема, додано повноваження щодо здійснення моніторингу та оцінки процесу виконання стратегічних документів держави, а також право проводити комплексний аналіз державних програм та законопроектів, обговорювати кандидатури, які рекомендуються на політичні посади. Рішення Ради Безпеки є обов'язковими до виконання державними органами, організаціями та посадовими особами Казахстану, а отже, цей орган набуває значення політичного інституту, здатного чинити визначальний вплив на внутрішньополітичну ситуацію та зовнішньополітичний курс країни. Більшість спостерігачів та експертів сходяться на думці, що таке радикальне посилення раніше консультативно-дорадчого органу спрямоване безпосереднім чином на забезпечення майбутнього «транзиту влади».

Економічні здобутки. Після економічного спаду внаслідок падіння цін на нафту в 2014 р. економіка Казахстану впевнено зростає, досягнувши, за офіційними даними, у 2017 р. рівня 4 % ВВП та семивідсоткового зростання промислового виробництва. За даними Світового

банку, у 2017 р. Казахстан став 42-ю економікою світу за паритетом купівельної спроможності. Загальний обсяг іноземних інвестицій у Казахстан за період 2005–2015 рр. становив приблизно 237 млрд дол. США, а в міжнародному рейтингу «*Doing Business – 2018*» Казахстан посів 36-те місце за «легкістю ведення бізнесу» [6].

Президент Н. Назарбаєв 10 січня 2018 р. виступив із черговим Посланням «Нові можливості розвитку в умовах Четвертої промислової революції» [7], у якому нагадав про завдання увійти до числа 30 найрозвинутіших країн світу шляхом виконання 10 основних завдань, серед яких: виведення на новий технологічний рівень індустрії, аграрного сектору; підвищення ефективності транспортно-логістичної інфраструктури та використання ресурсного потенціалу; перезавантаження фінансового сектору; ефективне державне управління, верховенство права та боротьба з корупцією тощо.

Більшість зазначених напрямів повторюють минулорічне Послання президента Казахстану, в якому проголошувалася «третя модернізація» з метою забезпечити глобальну конкурентоспроможність країни [8]. Відсутність об'єктивних оцінок виконання зазначених у Посланнях завдань, їхній довготерміновий характер і нестача дієвих механізмів практичної реалізації більшості поставлених завдань створюють поле для критики цих програмних документів, визнаючи їх декларативними, розрахованими, швидше, на створення рекламного ефекту для іноземних інвесторів, а не стратегічними картами реального оновлення країни.

Разом із тим можна назвати кілька успішних ініціатив, які вкладаються в загальний план перетворень.

Доволі оптимістично оцінюється програма розвитку в Казахстані інфраструктурного та дорожнього будівництва (країна посідає 108-ме місце із 138 за якістю доріг) [9], яка пов'язує розвиток дорожньої системи всередині країни з підвищенням її транзитного потенціалу, а також відповідає планам китайської ініціативи Нового Шовкового шляху «Один пояс – один шлях».

Ще одним значним проектом стало відкриття Міжнародного фінансового центру Астана (МФЦА), на базі якого планується створення власного ринку цінних паперів та розвиток

міжнародного фінансового хабу. В рамках нового проекту уряд планує звільнити інвесторів від податків на 50 років, створити спрощений візовий і валютний режим для учасників цього фінансового центру [10].

Важливим кроком керівництва РК стало введення *принципів британського права* для захисту інтересів іноземних інвесторів на території МФЦА. У межах проекту передбачається створення окремого суду, незалежного від місцевої судової системи, окремого арбітражного центру та інших спеціальних інстанцій, що мають вирішувати всі суперечки іноземних інвесторів у полегшеному прискореному порядку. Головним суддею став лорд Вульф. Він і ще 8 британських суддів та адвокатів сформуєть колегію нового судового органу. Аналогічні суди вже створені й працюють у Сінгапурі, Гонконзі, Дубаї та Катарі.

На цьому етапі головна увага буде зосереджена на підготовці місцевих суддів та адвокатів. Планується запуск суду першого рівня та апеляційного для розгляду стандартних комерційних і контрактних спорів. Судді приїжджатимуть до Казахстану п'ять разів на рік. Консультативну раду очолить королівський адвокат Майкл Блер (*Michael Blair*), азгодом планується створення Міжнародного арбітражного центру.

Очевидними є іміджеві та дипломатичні переваги такого кроку для влади Казахстану і особисто президента Н. Назарбаєва. Проте низка казахстанських правознавців занепокоєні деякими правовими аспектами: появою у державі особливої території із власними правостановляючими органами верховного порядку, власним правом, яке лише факультативно визнаватиме казахстанські закони. Крім того, ці законодавчі акти видаватимуться не парламентом Казахстану, а органом, який формується президентом, що є відчутним ударом по ідеї парламентаризму, особливо в контексті проголошеної політичної реформи, а також сучасності низці статей Конституції РК [11].

Незважаючи на запевнення судді Вульфа в тому, що всі судді рішуче налаштовані на захист прав людини, казахстанські правозахисники переконані, що прихід іноземних суддів жодним чином не вплине на факти переслідувань опозиційних діячів і журналістів (у міжнародному рейтингу прав свобод Казахстан посів 138-ме місце), та й на систему правосуддя як таку.

Новачі в гуманітарній сфері Казахстану. За тезами програмної статті Н. Назарбаєва, необхідною складовою проголошеної модернізації, що здійснюватиметься з метою потрапляння до 30 найрозвинутіших держав світу, нарівні з розвитком економіки та ефективною політикою має стати модернізація суспільної свідомості. Поряд із необхідністю розвитку особистої конкурентоспроможності, культу освіти та знань, прагматизму, збереження національної ідентичності та відкритості до інновацій, постало *рішення про латинізацію казахської абетки* з метою її модернізації [12]. Проголошено про реалізацію кількох великих гуманітарних проектів, наприклад: «Нове гуманітарне знання. 100 нових підручників казахською мовою», «Сучасна казахстанська культура в глобальному світі», «100 нових облич Казахстану», присвячених просуванню здобутків сучасної культури країни на міжнародному рівні, а також програм з активізації краєзнавчої роботи «Рідна земля» та «Сакральна географія Казахстану».

Найбільший резонанс спричинило рішення про латинізацію абетки, що викликало хворобливу реакцію з боку російських ЗМІ та експертних кіл, які вважають це рішення виключно політичним кроком, спрямованим на дистанціювання Казахстану від російського культурного та політичного простору.

У цьому контексті важливим моментом стала готовність американського уряду сприяти урядові Казахстану в *створенні тримовного суспільства до 2050 р.*, про що було оголошено за підсумками візиту до США президента Н. Назарбаєва у січні 2018 р. Сполучені Штати декларували готовність забезпечити ресурсами програму розвитку з покращення доступу до навчання англійської мови, підготовки нового покоління викладачів, а також фінансування програми «Англійська для журналістів» для покращення професійної підготовки співробітників казахстанських ЗМІ.

Ще одне важливе рішення було прийняте 26 лютого 2018 р. під час зустрічі Н. Назарбаєва з міністром інформації і комунікацій РК Д. Абаєвим. Глава держави доручив перевести роботу парламенту та уряду країни на казахську мову з метою виконання рішень щодо заходів з підвищення статусу казахської мови як державної.

Активізація гуманітарних питань у контексті триваючої політичної реформи вочевидь має

на меті залучити до взаємодії національно-патріотичні кола Казахстану, зважаючи на їх зростаючу популярність у суспільстві, особливо серед молоді.

Зовнішньополітичні аспекти. Президенту Н. Назарбаєву доволі успішно вдається утримувати баланс у багатовекторному зовнішньополітичному курсі Казахстану, поєднуючи участь країни у Євразійському економічному союзі із збереженням статусу важливої ланки глобального китайського проекту «Економічний пояс Нового Шовкового шляху» та доволі вдалою взаємодією із ЄС у рамках Угоди про розширене партнерство і співробітництво.

Разом із тим можна говорити про наростання певної кризи такої багатовекторності, що пов'язано зі зростанням конфліктів і суперечностей між провідними державами. У випадку Казахстану зарано говорити про вичерпаність можливостей багатовекторного зовнішньополітичного курсу, однак очевидно, що проводити його стає дедалі складніше. Президент Н. Назарбаєв є ключовою особою, що визначає і формує зовнішню політику РК, у т. ч. активно використовуючи «човникову дипломатію» та пропонуючи посередництво у міжнародних конфліктах.

За останні кілька років президент Казахстану виступив організатором переговорів між Туреччиною та РФ після інциденту із збиттям російського винищувача, був залучений до процесу вирішення іранської ядерної проблеми та активно наполягав на посередницькій місії щодо врегулювання на Донбасі. У грудні 2014 р. напередодні державного візиту в Україну Н. Назарбаєв, назвавши самого себе «чесним менеджером», заявив, що Казахстан має «рівне ставлення» і до Росії, і до України, не відчувачи жодного конфлікту інтересів [13].

Міжнародним визнанням посередницьких зусиль казахстанського лідера можна вважати початок переговорного процесу щодо врегулювання ситуації в Сирії, що розпочався 23–24 січня 2018 р. в Астані під час першої Міжнародної зустрічі із сирійського врегулювання, яка проходила вперше від початку конфлікту в 2011 р. за участю представників РФ, Туреччини, Ірану, США в ролі спостерігача, ООН, уряду Сирії та збройних опозиційних угруповань.

Ще в червні 2016 р. Казахстан було обрано неперманентним членом РБ ООН від Азійсько-Тихо-

океанської групи держав на період 2017–2018 рр., де Казахстан очолив Комітет по санкціях щодо «Ісламської держави» та «Аль-Каїди».

Характерною рисою позиції РК в ООН стало її очевидне узгодження з російською делегацією, що продемонстрували голосування в ООН з кількох знакових питань. Так, Казахстан проголосував проти резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь (Україна)» 19 грудня 2017 р., підтримавши позиції РФ. Також представник Казахстану проголосував проти позиції США щодо Єрусалиму.

Як уже згадувалося вище, 16–18 січня 2018 р. відбувся офіційний візит президента Казахстану Нурсултана Назарбаєва до США. Ключові рішення та угоди, досягнуті під час цього візиту, вкладаються в загальний контекст ситуації у Казахстані, що пов'язана із т. зв. «транзитом влади», і в подальшому матимуть вплив не лише на ситуацію в країні та Центрально-азійському регіоні. Тому буде доцільним зупинитися докладніше на результатах цього візиту й пов'язаних із ним перспективах.

Зустрічі з американськими діловими колами стали важливою складовою візиту казахстанського лідера. На США припадає 2,9 % обсягу зовнішньої торгівлі Казахстану (9-те місце в переліку ключових партнерів). У Казахстані працюють більше ніж 500 компаній з участю США, американські інвестиції оцінюються в 50 млрд дол. США. За дні візиту було укладено більше 20 комерційних угод на загальну суму 7 млрд дол. США, спрямованих на реалізацію проектів у сфері авіації та космічних технологій, нафтохімічної та сільськогосподарської галузей, інфраструктурних проектів. За інформацією Державного департаменту США, було підписано контракти між компаніями *Boeing*, *GE Transportation*, *GE Digital*, *Chevron*, *Air Astana*, «Казахстанські пасажирські перевезення», авіакомпанією *SCAT* та Фондом національного добробуту «Самрук-Казина» на придбання товарів і послуг США на суму більш як 2,5 млрд дол. США.

Політичній частині візиту приділялося набагато менше уваги. Так, крім висвітлення зустрічі президентів Сполучених Штатів і Казахстану, у ЗМІ повідомлялося про переговори делегації з віце-президентом США М. Пенсом та міністром енергетики Р. Перрі.

На нашу думку, варто вказати на важливі аспекти політичних домовленостей між обома країнами.

По-перше, це задекларований намір добиватися мирного врегулювання конфлікту в Афганістані та підтримка ініціатив, що сприятимуть активізації політичного та економічного співробітництва в регіоні, а також зобов'язання лідерів двох країн «вирішувати спільні проблеми в Центральній Азії через регіональні формати», такі як діалог «С5 + 1» (Казахстан, Туркменістан, Таджикистан, Узбекистан і Киргизстан + США) та майбутня участь Афганістану в проєктах «С5 + 1»¹.

Виступаючи у Вашингтоні, Н. Назарбаєв наголосив на непростій геополітичній ситуації довкола Казахстану та всього регіону Центральної Азії, зауваживши про суперництво РФ і КНР та близькість проблемного Афганістану, та закликав США активніше залучатися до справ регіону в якості арбітра. Конкретною пропозицією в цьому плані стало запрошення США до розширення й активізації формату взаємодії «С5 + 1».

Очевидно, що теза про активізацію формату взаємодії «С5 + 1» не була імпровізацією, оскільки вже деякий час спостерігається підвищена активність американської дипломатії в цьому напрямі. Так, 12 січня 2018 р., напередодні візиту лідера Казахстану до США, перший заступник держсекретаря США в Бюро з питань Південної та Центральної Азії Е. Уеллс заявила про наміри американської сторони провести зустріч глав зовнішньополітичних відомств п'яти держав Центральної Азії та державного секретаря США в одній із держав регіону. За висловом Е. Уеллс, США вітають те, що країни регіону «природним чином групуються і вирішують спільні для всього регіону проблеми». Важливим моментом у цьому контексті вбачається намір Вашингтону «повернути» Афганістан до регіону Центральної Азії, зробивши його стратегічним партнером країн регіону, про що також ішлося в заяві посла Е. Уеллс.

¹ Формат взаємодії «С5 + 1» був започаткований у вересні 2015 р. у Нью-Йорку за підсумками зустрічі глав зовнішньополітичних відомств цих держав та держсекретаря США Дж. Керрі. За твердженнями представників держдепартаменту, незважаючи на те, що «С5 + 1» був ініційований попередньою адміністрацією, він знайшов повну підтримку нинішніх очільників, на його зміцнення Конгресом було виділено 15 млн дол.

Доволі показовою стала реакція на зазначену ініціативу з боку очільника МЗС РФ С. Лаврова, який висловився про можливе прагнення США «дещо зловживати цим форматом» та назвав «С5 + 1» продовженням давнього проєкту «Великої Центральної Азії», мета якого полягала у розгортанні всіх проєктів за участю Центральної Азії на південь, у бік Афганістану, але без участі Російської Федерації.

По-друге, це заява Н. Назарбаєва про готовність Астани стати місцем нових переговорів «Мінського формату».

За словами президента Казахстану, лідери двох держав розглянули можливість переносу переговорного процесу із врегулювання на Донбасі з Мінська до Астани. Н. Назарбаєв зауважив, що Мінський процес зайшов у глухий кут, у зону конфлікту потрібно вводити миротворців і наближувати позиції сторін. Не виключено, що така пропозиція може стати підготовкою до переформатування «нормандської четвірки», зокрема шляхом приєднання до переговорного процесу США.

В означеному контексті постать Н. Назарбаєва варто розглядати як авторитетного та ефективного посередника (переговори в Астані щодо Сирійського врегулювання, налагодження відносин між РФ та Туреччиною та особисто між В. Путіним та Р. Ердоганом), а його посередницьку діяльність – як неформальний комунікаційний канал між США та РФ найвищого рівня.

Регіональні ініціативи Казахстану. Безумовним зовнішньополітичним успіхом Казахстану стало головування в *Шанхайській організації співробітництва (ШОС)* у 2016–2017 рр., що сприяло потужному розширенню цієї організації. Під час проведення саміту в Астані 9–10 червня 2017 р. було прийняте рішення про повноправне членство в ШОС Індії та Пакистану. З приєднанням цих країн ШОС стала найбільшою міжнародною регіональною організацією як за географічним охопленням, так і за кількістю населення в країнах-членах, економічним та військовим потенціалом.

Зважаючи на те, що нині членами ШОС є сім учасників китайської ініціативи «Один пояс – один шлях», саме інфраструктурні проєкти КНР із розширення доступу на перспективні ринки ЄС, Близького Сходу та Африки стають фактичною економічною основою організації.

Однак, зважаючи на приєднання до ШОС Індії та Пакистану – двох потужних держав, що перебувають у напружених взаємовідносинах, а також чинник китайсько-індійської конкуренції за політичний та економічний вплив, існує ймовірність виникнення низки геополітичних наслідків для регіону Центральної та Південної Азії.

Долучаючись у такий спосіб до формування нового порядку денного, Казахстан набуває серйозного політичного авторитету в регіоні ЦА. Долучення до вирішення питання щодо потенційної участі в ШОС Ірану та Туреччини, що неодноразово обговорювалося на різних рівнях, та сприяння цілком імовірному економічному й геополітичному зближенню цих країн з Китаєм можуть надати Казахстану додаткової політичної ваги.

Важливим міжнародним заходом став перший саміт *Організації ісламського співробітництва з науки і технологій*, що відбувся 10–11 вересня 2017 р. у столиці Казахстану. Прийнята за підсумками зустрічі в Астані декларація зафіксувала низку ініціатив, покликаних привернути увагу до проблем науки і розвитку технологій у мусульманському світі [14]. Цікавою є ідея Н. Назарбаєва про створення аналога «Великої двадцятки» для мусульманського світу – неформальної групи з 15 передових держав Організації ісламського співробітництва (ОІС). На думку казахстанського лідера, ОІС-15 могла би сприяти об'єднанню ісламського світу та налагодженню конструктивного діалогу із Заходом.

Подібні заяви президента країни, де на державному рівні декларується її світський характер та право на регулювання діяльності релігійних організацій «з метою забезпечення захисту громадської безпеки і прав громадян» [15], можна розцінювати, швидше, як чергову політичну декларацію, спрямовану на підтримку образу Н. Назарбаєва як авторитетного посередника та міжнародного арбітра.

Проект *Євразійського економічного союзу*, що претендував на роль центру регіональної інтеграції, за два роки з моменту запуску не зміг подолати внутрішніх суперечностей. Проголошені РФ у 2014 р. антисанкції щодо провідних торговельних партнерів не були підтримані Казахстаном, однак торгова політика країн-членів у рамках об'єднання істотно постраждала від наслідків таких політично вмотивова-

них рішень. Зокрема, у 2015 р. товарообіг між країнами впав на 40 %, а в 2016 р. – на 15 %. І хоча у 2017 р. обсяги торгівлі дещо відновилися (на 26,7 %), відсутність у країн – учасниць ЄАЕС чіткого бачення цілей та стратегії розвитку організації вочевидь впливає на її дієвість.

Усе частіше в межах об'єднання виникають торгові суперечки, а також використання нетарифних методів регулювання (найчастіше РФ щодо Білорусі й Казахстану). У 2017 р. виник серйозний політичний конфлікт між Казахстаном і Киргизстаном, що переріс у справжню торгову війну². І хоча зусиллями третіх держав (Узбекистан, РФ) конфлікт було залагоджено, учасники процесу відмітили абсолютно пасивну роль ЄАЕС та неспроможність задіяти в кризовій ситуації наявні інструменти об'єднання.

Проекти у сфері розвитку транспортно-логістичної інфраструктури, анонсовані в рамках ЄАЕС, на практиці стають частиною вже існуючих міжнародних транспортних коридорів. У рамках об'єднання не відбувається координація монетарних політик, гальмується формування спільного фінансового ринку, лише на 2025 р. заплановано запуск єдиного ринку нафти й газу.

Ці процеси, а також загальний технологічний рівень держав ЄАЕС, застарілі соціально-економічні моделі не дозволяють розглядати співробітництво в рамках об'єднання як основу для інноваційної модернізації економіки Казахстану. Невипадково у президентських програмних документах орієнтиром технологічного розвитку і основним партнером Казахстану у виробничій та інвестиційній сферах вказаний Китай, а не партнери по ЄАЕС.

У 2018 р. до Казахстану перейшло головування в Організації договору про колективну безпеку, у зв'язку з чим президент Н. Назарбаєв

² Восени 2017 р. напередодні чергових президентських виборів у Киргизстані президент Казахстану Н. Назарбаєв несподівано зустрівся з одним із головних опонентів провладного кандидата С. Жеєнбекова, що було розцінено киргизькою владою як втручання у виборчий процес і викликало різкі заяви в бік особисто Н. Назарбаєва. У відповідь Казахстан перекрив кордони для киргизьких товарів, насамперед молочної продукції. Реакція Бішкека була достатньо нервовою: крім скарги до Економічної комісії ЄАЕС, киргизький уряд заявив про відмову від грошової допомоги, що її мав надати Казахстан на реалізацію заходів для приєднання до ЄАЕС у загальній сумі до 100 млн дол. США.

визначив пріоритетні напрями її розвитку: розширення інструментів взаємодії держав – членів ОДКБ у військовій сфері; організація практичного та військово-технічного співробітництва; участь у формуванні міжнародної системи з протидії тероризму; спільне реагування на загрози кібербезпеки; підвищення ефективності заходів із незаконного обігу наркотиків. Проголошені пріоритети є доволі загальними, без конкретних зобов'язань і намірів.

Проте в межах цього військово-політичного союзу спостерігається тенденція до посилення «миротворчої» складової. У 2017 р. низкою казахстанських ЗМІ була поширена інформація про можливе залучення військових з Казахстану та Киргизстану у військовий конфлікт у Сирії. Основою стала заява заступника генсека ОДКБ В. Семерікова про те, що в рамках організації планується створення спеціального підрозділу «миротворчої міліції», який має брати участь в операціях з підтримки миру. У відповідь на негативний суспільний відгук у країнах-учасниках російський генерал-лейтенант Ю. Неткачев заявив, що немає нічого дивного в тому, що Росія пропонує залучити до виконання завдань з примирення сторін у Сирії партерів по ОДКБ, і дивним є таке несприйняття російських пропозицій з боку союзників [16].

На ювілейному саміті ОДКБ 30 листопада 2017 р. в Мінську начальник об'єднаного штабу ОДКБ, генерал-полковник А. Сидоров знову заявив про готовність миротворчих сил ОДКБ до виконання будь-яких завдань будь-де, обумовивши це рішенням Ради колективної безпеки ОДКБ та схваленням Радою Безпеки ООН. Досі саме необхідністю дотримання такої процедури Казахстан відповідав на пропозиції відправити своїх військових до Сирії. Проте, на думку експертів, нині Москва працює над розробкою механізму щодо отримання індивідуальної згоди будь-якого члена ОДКБ на участь у миротворчій діяльності без схвалення з боку Радбезу ООН [17].

У контексті ситуації на сході України, особливо тривожно виглядає спроба долучити ОДКБ до антикризової діяльності ООН, про що заявив генеральний секретар Організації генерал-полковник Ю. Хачатуров, назвавши миротворчість одним із ключових орієнтирів ОДКБ на довгострокову перспективу. За його словами, експерти Організації працюють над

тим, щоб «поєднати потреби ООН з існуючими ресурсами ОДКБ. У цьому контексті велике значення має формування зі складу миротворчих сил ОДКБ поліцейського контингенту для залучення в операціях ООН з підтримки миру. До речі, це була ініціатива Департаменту операцій ООН» [18].

Поки що Казахстан дотримується принципової позиції щодо участі у вирішенні Сирійського конфлікту виключно у ролі переговорної платформи в рамках Астанінського процесу, проте не можна виключати тиску на керівництво країни з боку РФ як у рамках ОДКБ, так і враховуючи непостійне членство Казахстану в Радбезі ООН.

Висновки

Процес «транзиту влади», що розпочався в Казахстані за ініціативи нинішнього лідера держави, полягає у спробах вибудувати інституційну систему балансів з метою забезпечення внутрішньополітичної стабільності та гарантії безпеки нинішній еліті. З огляду на те, що анонсовані політичні реформи мають демонстративний «косметичний» характер, Казахстан залишається консолідованою авторитарною державою. Відтак не слід очікувати на глибинне переформатування владної системи у короткостроковій перспективі.

Казахстан перебуває під впливом ресурсної залежності, в першу чергу цін на енергоносії. Ініційовані казахстанською владою проекти у транспортно-інфраструктурній сфері, що вкладаються в глобальні плани КНР, надзвичайні заходи із залучення та захисту прав іноземних інвесторів у вигляді впровадження британського права, запровадження на державному рівні програм переходу на цифрові технології в усіх сферах – усе це свідчить про готовність до трансформацій насамперед в економічній сфері з метою збереження ролі регіонального лідера в Центральній Азії.

Можна констатувати підвищення інтересу офіційного Вашингтона до регіону Центральної Азії, і в цьому випадку вибір Казахстану як найбільш поміркованого та стабільного партнера зумовлений цілою низкою причин: взаємовигідне економічне співробітництво й сприятливий інвестиційний клімат; надійне партнерство в питанні відновлення Афганістану; продовження Астанінського процесу щодо

мирного врегулювання у Сирії; авторитет і широкі особисті зв'язки президента Н. Назарбаєва з лідерами низки держав (РФ, Іран, Туреччина, Азербайджан, Узбекистан та ін.).

Оголошену американською адміністрацією активізацію формату взаємодії «С5 + 1» із можливим його розширенням за рахунок Афганістану можна розглядати як чергову спробу США відновити присутність у регіоні з традиційно сильним впливом РФ та КНР, причому ця ініціатива, вочевидь, буде вітатися країнами регіону як додатковий запобіжник від посилення тиску з боку Москви і Пекіна.

Як активний учасник регіональних союзів і організацій Казахстан чітко і послідовно відстоює національний суверенітет, надзвичайно чутливо ставлячись до спроб передати навіть незначну частину політичних повноважень наднаціональним органам. У поєднанні з високим рівнем прагматизму казахстанської еліти це гарантує зважену та збалансовану зовнішню політику як на регіональному, так і на міжнародному рівнях, без різких заяв та змін зовнішньополітичного курсу.

Участь Казахстану в таких організаціях, як-от ОДКБ і ЄАЕС, які є інструментами збереження геополітичного впливу РФ, не дозволяє розглядати РК ні як посередника в українсько-російському протистоянні, ні як можливого учасника майбутньої миротворчої місії на Донбасі. Зважаючи на активне просування ідеї

«миротворчої діяльності» під егідою ООН силами ОДКБ, необхідною є ретельна роз'яснювальна робота української дипломатичної місії при ООН щодо неприпустимості залучення до виконання миротворчої місії на території України країн – учасниць ОДКБ як у межах організації, так і окремо.

Щодо розвитку двосторонніх українсько-казахстанських відносин, пріоритет має залишатися за прагматичним торгово-економічним порядком денним, зокрема щодо вироблення спільної взаємовигідної позиції України та РК стосовно подолання перепон, які створює РФ для українського експорту і транзиту до Казахстану та інших країн регіону Центральної Азії.

У ситуації, коли очевидною є повна лояльність офіційної влади Казахстану до РФ, вбачається доцільним використання методів неформальної дипломатії. Важливою є активна позиція представників українського експертного співтовариства на міжнародних дискусійних форумах, зокрема в рамках заходів Астанінського клубу. Нині відбувається поступова зміна поколінь у політичній еліті Казахстану. Молода генерація політиків і чиновників дедалі більше орієнтується на Китай та США. Об'єктивно послаблюється роль російських агентів впливу на цих діячів. Доцільним виглядає налагодження конструктивного діалогу з представниками казахстанських політичних рухів і партій, експертних кіл, журналістів, студентської молоді.

Список використаних джерел

1. Иконников А. Кому нужны политологи Казахстана? [Електронний ресурс] // «Центр Азії». – 2012. – № 1–4. – С. 59–62. – Режим доступу : <https://www.asiakz.com/komu-nuzhny-politologi-kazahstana>
2. Центральная Азия 2027: меняющийся стратегический ландшафт. Вероятные сценарии на 10 лет вперёд [Електронний ресурс]. – Астана, 2017. – 108 с. – Режим доступу : <http://www.fes-centralasia.org/ru/statja/centralnaja-azija-2027-menjajuschij-sja-strategicheskij-landshaft-verojatnye-scenarii-na-10-let-vpered.html>
3. Малышева Д. Б. Казахстан и Россия: проблемы взаимодействия [Електронний ресурс] / ИМЭМО. Актуальные комментарии. – 2016. – 7 верес. – Режим доступу : https://www.imemo.ru/index.php?page_id=502&id=2573&ret=640
4. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» от 10 марта 2017 г. № 51-VI ЗРК [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000051/>
5. Закон Республики Казахстан «О Совете Безопасности Республики Казахстан» от 5 июля 2018 г. № 178-VI ЗРК [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=380392486
6. Почему Казахстан потерял одну позицию в рейтинге Doing Business-2018 [Електронний ресурс] // Forbes.Kazakhstan. – 2018. – 28 січ. – Режим доступу : https://forbes.kz/process/gonka_reform_1516946644/
7. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях Четвертой промышленной революции» [Електронний ресурс]. – 2018. – 10 січ. – Режим доступу : http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarya-2018

8. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» [Электронный ресурс]. – 2017. – 31 січ. – Режим доступу : http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarya-2017-g
9. The Global Competitiveness Report 2016–2017. Insight Report WEF. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf
10. Феномен «ресурсного проклятия»: Казахстан, Мексика и Индонезия [Электронный ресурс] / Московский Центр Карнеги. Раб. материалы. – 2017. – Жовт. – Режим доступу : <http://carnegie.ru/2017/10/27/ru-pub-74596>
11. Конституционен ли МФЦА и помогут ли поправки в Конституцию? [Электронный ресурс] // Forbes. Kazakhstan. – 2017. – 7 берез. – Режим доступу : http://forbes.kz/process/expertise/konstitutsionen_li_mftsai_pomogut_li_popravki_v_konstitutsiyu
12. Назарбаев Н. А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания [Электронный ресурс] / офіц. сайт Президента РК. – 2017. – 12 квіт. – Режим доступу : http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya
13. Встреча Президента Казахстана с представителями СМИ [Электронный ресурс]. – 2014. – 22 груд. – Режим доступу : <https://www.zakon.kz/4676521-vstrecha-prezidenta-kazahstana-s.html>
14. Астанинская декларация принята на саммите ОИС [Электронный ресурс]. – 2017. – 10 верес. – Режим доступу : http://www.inform.kz/ru/astaninskaya-deklaraciya-prinyata-na-sammite-ois_a3063359
15. Концепция государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2017–2020 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступу : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36541164
16. Мухин В. Союзники Москвы по ОДКБ не желают воевать в Сирии [Электронный ресурс] // Независимая газета. – 2017. – 26 черв. – Режим доступу : http://www.ng.ru/world/2017-06-26/1_7015_syria.html
17. Трещин в ОДКБ и ЕАЭС становится все больше [Электронный ресурс] // Forbes.Kz. – 2017. – 2 груд. – Режим доступу : https://forbes.kz/process/expertise/treschin_v_odkb_i_eaes_stanovitsya_vse_bolshe/
18. Асатрян Г. ОДКБ предпринимает шаги для участия в миротворческих миссиях ООН [Электронный ресурс] // Известия. – 2017. – 11 жовт. – Режим доступу : <https://iz.ru/654755/georgii-asatrian/odkb-predprinimaet-shagi-dlia-uchastiia-v-mirotvorcheskikh-missiiakh-oon>

References

1. Ikonnikov, A. (2012). Komu nuzhny politologi Kazakhstana? [Who needs Kazakhstan's political scientists?]. *Tsentr Asii – Center of Asia, 1–4*, 59–62. www.asiakz.com. Retrieved from <https://www.asiakz.com/komunuzhny-politologi-kazahstana> [in Russian].
2. Tsentralnaia Asiiia 2027: meniaiushchiisia strategicheskii landshaft. Veroiatnye scenarii na 10 let vpered [Central Asia 2027: Changing Strategic Landscape. Probable scenarios for 10 years ahead]. (2017). Astana, FES. www.fes-centralasia.org. Retrieved from <http://www.fes-centralasia.org/ru/statja/centralnaja-azija-2027-menajuschij-sa-strategicheskij-landshaft-veroiatnye-scenarii-na-10-let-vpered.html> [in Russian].
3. Malysheva, D. (2016, Sept. 7). Kazakhstan i Rossiia: problemy vzaimodeistviia [Kazakhstan and Russia: the problems of interaction]. *MEMO. Aktualnye kommentarii – IWEIR. Actual comments*. www.imemo.ru. Retrieved from https://www.imemo.ru/index.php?page_id=502&id=2573&ret=640 [in Russian].
4. Zakon Respubliki Kazakhstan «O vnesenii izmenenii i dopolnenii v Konstitutsiiu Respubliki Kazakhstan» ot 10.03.2017 № 51-VI [The Law of the Republic of Kazakhstan “On introducing amendments and additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan” of March 10, 2017 No. 51-VI]. (2017). adilet.zan.kz. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000051/> [in Russian].
5. Zakon Respubliki Kazakhstan «O Sovete Bezopasnosti Respubliki Kazakhstan» ot 05.07.2018 № 178-VI [The Law of the Republic of Kazakhstan “On the Security Council of the Republic of Kazakhstan” of July 5, 2018 No. 178-VI]. (2018). online.zakon.kz. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=380392486 [in Russian].
6. Pochenu Kazakhstan poterial odnu pozitsiiu v reitinge Doing Business-2018 [Why Kazakhstan lost one position in the Doing Business-2018]. (2018, Jan. 28). *Forbes.Kazakhstan*. forbes.kz. Retrieved from https://forbes.kz/process/gonka_reform_1516946644/ [in Russian].
7. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N. Nazarbayeva narodu Kazakhstana «Novyie vozmozhnosti razvitiia v usloviakh Chetvertoi promyshlennoi revoliutsii» [State of the Nation Address by the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev. New Opportunities under the 4th Industrial Revolution]. (2018, Jan. 10). www.akorda.kz. Retrieved from http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarya-2018 [in Russian].

8. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N. Nazarbayeva narodu Kazakhstana «Tretia modernizatsiia Kazakhstana: globalnaia konkurentosposobnost» [State of the Nation Address by the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev. Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness]. (2017, Jan. 31). *www.akorda.kz*. Retrieved from http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-nnazarbaeva-narodu-kazakhstan-31-yanvarya-2017-g [in Russian].
9. The Global Competitiveness Report 2016–2017. Insight Report WEF. (n.d.). *www3.weforum.org*. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf [in English].
10. Phenomen «resursnogo prokliatiia»: Kazakhstan, Meksika, Indonesia [The phenomenon of “resource curs”: Kazakhstan, Mexico and Indonesia]. (2017, Oct.). *Moskovskii Centr Karnegi – Carnegie Moscow Center. carnegie.ru*. Retrieved from <http://carnegie.ru/2017/10/27/ru-pub-74596> [in Russian].
11. Konstitucionen li MFCA i pomogut li popravki v Konstituciiu? [Is the IFAC constitutional and Amendments to the Constitution can help?]. (2017, March 7). *Forbes.Kazakhstan. forbes.kz*. Retrieved from http://forbes.kz/process/expertise/konstitutsionen_li_mftsa_i_pomogut_li_popravki_v_konstitutsiyu [in Russian].
12. Nazarbaev, N. (2017, Apr. 12). Vzgliad v budushchee: modernizatsiia obshchestvennogo soznaniia [Course towards the future: modernization of Kazakhstan’s identity]. *www.akorda.kz*. Retrieved from http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizatsiya-obshchestvennogo-soznaniya [in Russian].
13. Vstrecha prezidenta Kazakhstana s predstaviteliami SMI [Meeting of the President of Kazakhstan with representatives of the media]. (2014, Dec. 22). *www.zakon.kz*. Retrieved from <https://www.zakon.kz/4676521-vstrecha-prezidenta-kazakhstan-s.html> [in Russian].
14. Astaninskaia deklaratsiia priniata na sammite OIS [Astana Declaration adopted by the OIC Summit]. (2017, Sept. 10). *www.inform.kz*. Retrieved from http://www.inform.kz/ru/astaninskaya-deklaratsiya-prinyata-na-sammite-ois_a3063359 [in Russian].
15. Konceptsiia gosudarstvennoy politiki v religioznoi sfere Respubliki Kazakhstan na 2017–2020 gody [The Concept of state policy in the religious sphere of the Republic of Kazakhstan for 2017–2020]. (n.d.). *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36541164 [in Russian].
16. Mukhin, V. (2017, June 27). Soiuzniki Moskvyy po ODKB ne zhelayut voievat v Sarii [Moscow’s CSTO allies do not want to fight in Syria]. *Nezavisimaia gazeta – Independent Newspaper. www.ng.ru*. Retrieved from http://www.ng.ru/world/2017-06-26/1_7015_syria.html [in Russian].
17. Treshchin v ODKB i EAES stanovitsia vse bolshe [Cracks in the CSTO and the EAEC become more and more]. (2017, Dec. 2). *forbes.kz*. Retrieved from https://forbes.kz/process/expertise/treshchin_v_odkb_i_eaes_stanovitsya_vse_bolshe/ [in Russian].
18. Asatrian, G. (2017, Oct. 11). ODKB predprinimaet shagi dlia uchastia v mirotvorcheskikh missiakh OON [CSTO takes steps to participate in UN peacekeeping missions]. *Izvestiia – Izvestiya. iz.ru*. Retrieved from <https://iz.ru/654755/georgii-asatrian/odkb-predprinimaet-shagi-dlia-uchastia-v-mirotvorcheskikh-missiakh-oon> [in Russian].

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКСПОРТЕРІВ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВО- ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА СВІТОВОМУ РИНКУ ОЗБРОЄННЯ

В. М. Бегма, К. В. Рубель, Д. О. Філіп

Проаналізовано основні тенденції та напрями сучасної політики України щодо експорту/імпорту озброєння та військової техніки в умовах протидії іноземних конкурентів на світовому ринку озброєння протягом 2016–2018 рр. Визначено сучасні проблемні питання та можливі політичні й економічні ризики військово-технічного співробітництва України. На основі моніторингу спеціалізованих та суспільно-політичних видань зарубіжних країн, які висвітлюють тематику трансферу зброї та військових технологій, розкрито особливості спеціальних заходів впливу на світовому ринку озброєння із використанням глобальних та регіональних засобів масової інформації. Наведено документально підтвержені аргументи щодо безпідставності звинувачень України з боку Російської Федерації у незаконних поставках озброєнь та військової техніки на міжнародному ринку, зокрема ракетних технологій до КНДР. Доведено, що дискредитаційні мас-медійні кампанії у глобальних та регіональних засобах масової інформації навколо військово-технічного співробітництва України з 2014 р. переважно інспіровані державними інституціями Російської Федерації. На сучасному етапі їхньою основною метою є не тільки конкурентна боротьба між спеціальними експортерами на ринку товарів військового призначення та подвійного використання, але в першу чергу політичний тиск на вище державне керівництво країн – партнерів України на міжнародній арені.

Обґрунтовано необхідність розвитку системи стратегічних комунікацій України з урахуванням імідажних ризиків у сфері військово-технічного співробітництва, наголошується на необхідності випереджальних комунікативних стратегій на ринку озброєння як засобу протидії спеціальним заходам впливу з боку конкурентів. На основі аналізу прикладів контрактів визначено ознаки спеціальних заходів впливу проти України як методу недобросовісної конкуренції на ринку озброєння.

Бегма

Віталій Миколайович – доктор економічних наук, доцент, головний науковий співробітник відділу військової та військово-економічної політики Національного інституту стратегічних досліджень

Рубель

Каріна Вікторівна – кандидат історичних наук

Філіп Дмитро

Олександрович – кандидат політичних наук

Ключові слова: військово-технічне співробітництво, оборонно-промисловий комплекс, товари військового призначення та подвійного використання, Державна госпрозрахункова зовнішньоторговельна та інвестиційна фірма «Укрінмаш», Державне космічне агентство України, Державна служба експортного контролю України, режим контролю за ракетними технологіями, стратегічні комунікації.

Vitalii Begma, Karina Rubel, Dmytro Plilip

MODERN CHALLENGES FOR SPECIAL EXPORTERS OF UKRAINE

IN WITHIN MILITARY AND TECHNICAL COOPERATION ON THE ARMS MARKET

The authors analyzed main tendencies and directions of current Ukrainian export/import policy of weapons and military equipment under conditions of foreign competitors' interaction on the world armaments market within the period of 2016–2018. The current issues and possible political and economic risks of military and technical cooperation of Ukraine are determined in the article. After monitoring specialized, social and political editions of foreign countries covering the subject of weapons transfer and military technology, the distinctive features of special measures of influence on the world market of armament were revealed with use of global and regional mass media. The documented arguments are based on the Russian Federation's unjustifiable accusations of Ukraine on the illegal supply of armaments and military equipment on international market, in particular, rocket technologies to North Korea. It was proved that there were discredit mass media campaigns in the global and regional media around Ukraine's military and technical cooperation since 2014, mostly inspired by state institutions of the Russian Federation. At present, their main goal is not only a competitive struggle between special exporters on the market of military and dual use of goods, but above all political pressure on top state leadership of Ukraine's partner countries at international arena.

The necessity of development of the system of strategic communications of Ukraine taking into account image risks in the sphere of military-technical cooperation is substantiated, and it is emphasized on the necessity of preventive communicative strategies in the arms market as a means of counteracting special measures of influence from competitors. Based on the analysis of examples of contracts, we determined the features of special measures of influence against Ukraine as a method of unfair competition in the arms market.

Keywords: military and technical cooperation, military and industrial complex, military and dual-use goods, State-owned self-supporting foreign and investment firm "Ukrinmash", State Space Agency of Ukraine, State Service of Export Control of Ukraine, regime of missile technologies control, strategic communications.

Постановка проблеми. У контексті воєнно-політичної ситуації, що склалася в Україні у 2016–2018 рр., доцільно проаналізувати тенденції та перспективи військово-технічного співробітництва (ВТС) нашої держави з іноземними країнами. Також необхідно з'ясувати сучасні політичні й економічні ризики ВТС України на світовому ринку озброєння, урахувавши проведені іноземними конкурентами спеціальні заходи впливу (СЗВ) проти нашої держави.

Аналіз стану наявних контрактів і перспективних проектів українських спеціальних експортерів на регіональних ринках озброєння, а також ідентифікація особливостей виявлених іноземних СЗВ, призначених для перешкодження роботі вітчизняних суб'єктів ВТС, сприятимуть розумінню та визначенню ризиків, що постають перед цими суб'єктами на світовому ринку озброєння та можливостями використання системи стратегічних комунікацій (СК).

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Автори цієї статті зосередили свою увагу на низці специфічних публікацій в іноземних засобах масової інформації (ЗМІ), що стосувалися військово-технічної сфери, зокрема тих, виходили друком у США, Перу, Хорватії, Шрі-Ланці, ФРН та Болгарії [1–9]; проаналізували законодавчу базу України [10–12], а також дослідження вітчизняних науковців [13] і представників ЗМІ [14–17].

Варто зазначити, що успішна реалізація сучасної політики військово-технічного співробітництва України на світовому ринку озброєння неможлива без чіткої ідентифікації антиукраїнських заходів, що проводяться конкурентами для створення політичних та економічних ризиків при експортно-імпортній діяльності у військово-технічній сфері, та протидії цим заходам. Це – першочергове завдання вітчизняного державного протекціонізму з використанням компонентів системи стратегічних комунікацій, провідною засадою яких є гаран-

тування реалізації національних інтересів у вказаній сфері.

Недостатнє теоретичне та методичне обґрунтування ідентифікації спеціальних заходів впливу, які існують, для представників України на регіональних ринках озброєння несе в собі загрози невиконання чинних контрактів і втрати потенційних проектів у сфері військово-технічного співробітництва. Усе це не дозволяє суб'єктам ВТС України під час їхньої діяльності на світовому ринку озброєння повноцінно використовувати існуючі компоненти системи стратегічних комунікацій.

Метою статті є визначення ефективних напрямів сучасної політики України у сфері військово-технічного співробітництва та протидії спеціальним заходам впливу на світовому ринку озброєння.

Вклад основного матеріалу. Протягом 2016–2018 рр. у різних іноземних ЗМІ висвітлювалася інформація про пряму чи опосередковану причетність вітчизняних спеціальних експортерів до передачі товарів військового призначення та подвійного використання (ТВППВ) країнам, які перебувають під міжнародними економічними й політичними санкціями, а саме: Корейській Народній-Демократичній Республіці (КНДР) та Республіці Південний Судан.

Так, у американському виданні *The New York Times* 14 серпня 2017 р. опубліковано статтю, в якій з посиланням на старшого наукового співробітника Міжнародного інституту стратегічних досліджень (*The International Institute for Strategic Studies, IISS*) Майкла Еллемана та засекречені оцінки спеціальних служб США стверджувалося, що успіх КНДР у випробуванні міжконтинентальної балістичної ракети став можливим завдяки закупівлі ракетних двигунів на т. зв. «чорному ринку», імовірно у ДП «Виробниче об'єднання «Південний машинобудівний завод ім. О. М. Макарова», що історично був пов'язаний із ракетною програмою РФ [1; 2].

Наголосимо, що, враховуючи гостроту вищезазначених звинувачень України у незаконній поставці ракетних технологій до КНДР, уже 15 серпня 2017 р. Секретар Ради національної безпеки і оборони України (РНБОУ) Олександр Турчинов спростував зазначене повідомлення в *The New York Times*, наголосивши, що

Україна завжди дотримується усіх взятих на себе міжнародних зобов'язань, тому підприємства оборонно-промислового комплексу (ОПК) та Державного космічного агентства України (ДКА України) не експортували озброєння та військову техніку (ОВТ) і ракетні технології до КНДР.

Крім того, у той же день в Українському національному агентстві «Укрінформ» відбувся брифінг на тему «Щодо поширення інформації про поставки ракетних двигунів до КНДР», у якому брали участь виконавчі обов'язків Голови ДКА України Юрій Радченко та виконавчі обов'язків Голови Державної служби експортного контролю України (ДСЕК України) Ігор Савула. Вони аргументовано пояснили представникам вітчизняних та іноземних ЗМІ безпідставність звинувачень України в порушенні міжнародних домовленостей відносно розповсюдження ракетних технологій, особливо щодо КНДР.

Так, Ю. Радченко наголосив, що Україна постачала двигуни своїм замовникам лише у складі ракет з чотирма двигунами, а інших варіантів поставки, що включали додаткові двигуни, не було. Зазначалося, що двигуни для ракетноносіїв «Циклон-2» і «Циклон-3» випускалися в Україні до 2001 р. ДП «Виробниче об'єднання «Південний машинобудівний завод ім. О. М. Макарова» за конструкторською документацією, розробленою акціонерним товариством «НПО Энергомаш ім. академіка В. П. Глушко» (м. Хімкі, Московської обл., РФ). У свою чергу, І. Савула повідомив, що з 1991 р. ДСЕК України не надавала жодних дозвільних документів на постачання до КНДР комплектуючих до ракет, про які йшлося у статті *The New York Times*.

У той же час представники ДП «Виробниче об'єднання «Південний машинобудівний завод ім. О. М. Макарова» та ДП «Конструкторське бюро «Південне» ім. М. К. Янгеля» заявили, що з 2015 р. не постачали до РФ ракет і деталей до них, у т. ч. ракетних двигунів, а також не мають жодного зв'язку з ракетними програмами КНДР, відтак звинувачення подібного характеру є безпідставними.

Під час брифінгу слово для виступу взяв академік Національної академії наук України, радник Президента України, директор Національного інституту стратегічних досліджень Володимир Горбулін. Він наголосив, що у цій

ситуації Міністерству закордонних справ України необхідно запропонувати світовому співтовариству, насамперед США, провести розслідування як в Україні, так і в усьому світі стосовно спроможностей самостійного розвитку КНДР власної ракетно-космічної програми і причетності до неї РФ та Китайської Народної Республіки (КНР), які підтримують тісні стосунки із зазначеною країною Корейського півострова. Було запропоновано всебічно дослідити економічні зв'язки КНДР та Ірану, який також успішно розвиває свою ракетну програму в умовах застосування щодо нього міжнародних політичних і економічних санкцій. В. Горбулін додав, що офіційна пропозиція України провести таке розслідування має припинити постійні нападки на нашу країну, як таку, що начебто торгує чимось забороненим міжнародними угодами й договорами.

Крім того, з приводу публікацій *The New York Times* та *IJSS* Державне космічне агентство України офіційно повідомило, що Україна як учасниця існуючих міжнародних режимів з нерозповсюдження зброї масового ураження дотримується позиції щодо недопущення її поширення, а як учасниця чотирьох договорів Організації Об'єднаних Націй з космосу – дотримується принципів мирного використання й дослідження космічного простору на благо та в інтересах усіх країн, незалежно від рівня їхнього економічного або наукового розвитку, без дискримінації, згідно з міжнародним правом, сприяючи міжнародному співробітництву та заохочуючи його.

Політика України спрямована на суворе дотримання всіх міжнародних зобов'язань, узятих на себе, зокрема, у межах режиму контролю за ракетними технологіями (РКРТ). При цьому під час співпраці у сфері дослідження та використання космічного простору в мирних цілях Україна не порушувала та не порушує вимог керівних документів РКРТ.

Станом на сьогодні Україна не реалізує жодного космічного проекту, який передбачає передачу товарів категорії I, з державами, котрі не є членами РКРТ. Зокрема, відповідно до Закону України «Про космічну діяльність» [10] та у рамках нормативно-правових актів України з питань державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання ДКА України, у межах своїх повноважень, жорстко контролює питання дотримання обмежень міжнарод-

них передач цих товарів при здійсненні суб'єктами космічної діяльності України експорту, імпорту та реекспорту космічної техніки та космічних технологій, їх тимчасового вивезення за межі України, а також транзиту її територією.

Отже, з огляду на вищезазначене будь-які звинувачення у передачі суб'єктами космічної діяльності України товарів чи технологій до КНДР, які сприяли б розвитку балістичних програм цієї країни, є абсолютно безпідставними.

Осібню можна виокремити інформацію в іноземних ЗМІ, подану в негативному ключі про діяльність на світовому ринку озброєння Державної госпрозрахункової зовнішньоторговельної та інвестиційної фірми «Укрінмаш» (ДГЗІФ «Укрінмаш») – дочірнього підприємства Державної компанії «Укрспецекспорт».

Так, в одному із провідних англійських видань Шрі-Ланки *The Sunday Times* 18 березня 2018 р. було надруковано статтю під назвою «МіГ фальсифікація: Управління розслідування фінансових злочинів знаходить вражаючі нові подробиці», що містить негативну інформацію про діяльність ДГЗІФ «Укрінмаш» [4].

У статті, про яку йдеться, наводяться окремі деталі проведеного управлінням розслідування фінансових злочинів Шрі-Ланки аудиту контракту між Військово-повітряними силами Шрі-Ланки (ВПС Шрі-Ланки) та ДГЗІФ «Укрінмаш» щодо експорту з України бойових літаків МіГ-27 і надання послуг з їх ремонту в 2006 р. Це управління є спеціальним підрозділом поліції Шрі-Ланки та контролює діяльність державних структур країни у фінансовій сфері. Умови контракту передбачали постачання в інтересах ВПС Шрі-Ланки чотирьох літаків МіГ-27, а також проведення капітального ремонту трьох аналогічних літаків і одного авіаційного тренажера. Стаття містить посилення на заяву Генерального прокурора України щодо незаконного привласнення фінансових коштів компаніями-посередниками *Bellimissa Holdings Ltd* (Велика Британія) і *D.S. Alliance Pvt Ltd* (Сінгапур) під час виконання зазначеного контракту між українською та ланкійською сторонами.

Автор статті повідомляє, що представники управління розслідування фінансових злочинів Шрі-Ланки підозрюють тогочасних коман-

дувача ВПС Шрі-Ланки, керівника компанії *Bellimissa Holdings Ltd* Лі Тхан Су, який одночасно був управляючим директором сінгапурської компанії *D. S. Alliance Pvt Ltd*, посла Шрі-Ланки у РФ (з акредитацією в Україні) та директора ДГЗІФ «Укрінмаш» Д. О. Перегудова в розкраданні близько 6,8 млн дол. США, оскільки вартість вищезазначених літаків МіГ-27 і надання послуг з їх ремонту в контракті між ДГЗІФ «Укрінмаш» та компанією *D. S. Alliance Pvt Ltd* становить 7,8 млн дол. США, а в контракті ВПС Шрі-Ланки з компанією *Bellimissa Holdings Ltd* зазначена сума 15,6 млн дол. США.

Необхідно зауважити, що публікація цієї статті у виданні *The Sunday Times* до офіційного завершення розслідування управлінням розслідування фінансових злочинів Шрі-Ланки має ознаки спеціальних заходів впливу. Першою причиною її появи є успішно виконані та підписані контракти вітчизняних спеціальних експортерів ДГЗІФ «Укрінмаш» і ДК «Укрспецекспорт» в інтересах силових відомств Шрі-Ланки на початку 2018 р. Ураховуючи існуючу конкуренцію між українськими та російськими підприємствами на ринку озброєння Шрі-Ланки, можна зробити припущення про те, що найбільш зацікавленою у подібній публікації є російська сторона, яка в такий спосіб намагається завдати політичної та економічної шкоди нашій країні.

Інша, не менш знакова спроба представників РФ, яку вони вчинили з метою завдання політичних та економічних втрат Україні, дискредитуючи діяльність ДГЗІФ «Укрінмаш», є публікація виданням *La Republica* в Перу 20 листопада 2017 р. статті під назвою «Вони купують вертолітні запасні частини у компанії, яка бере участь у ймовірному незаконному трафіку озброєння» [4]. Звернемо увагу на те, що ця стаття з'явилася відразу після укладення контракту між ДГЗІФ «Укрінмаш» та Військово-повітряними силами Перу (ВПС Перу) про експорт з України запасних частин для вертолітної техніки марки Мі та анонсування підготовки майбутнього контракту на ремонт українською стороною перуанських бойових вертольотів і літаків.

Стаття містить негативну інформацію про діяльність зазначеної вітчизняної фірми на ринку озброєння Перу щодо постачання запасних частин до вертольотів Мі-25 та Мі-35 ВПС Перу й має посилання на доповідь міжнародної правозахисної організації *Amnesty*

International, спеціалісти якої безпідставно стверджують у звіті від 25 вересня 2017 р. [5], що ДГЗІФ «Укрінмаш» є учасником незаконного експорту стрілецької зброї та боєприпасів у 2014 р. для потреб Міністерства оборони Республіки Південний Судан через британського посередника – компанію *S-Profit Ltd*.

Автор статті робить висновки про необхідність припинення діяльності ДГЗІФ «Укрінмаш» у Перу через розпалювання громадянської війни у Республіці Південний Судан та відмову від співпраці з цією українською фірмою на користь ліцензованих виробників вертолітної техніки марки Мі і запасних частин до неї з РФ.

Іншим прикладом завдання іміджевих втрат нашій державі є публікація 29 жовтня 2017 р. статті кореспондента Конрада Шуллера під назвою «Порошенко у торговельному сп'янінні» в одному з авторитетних щоденних друкованих видань ФРН *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Стаття містить негативну викривлену інформацію про сучасні процеси, які відбуваються у Збройних Силах України (ЗСУ) та на підприємствах оборонно-промислового комплексу (ОПК) України, а також вплив на них агресії РФ на сході нашої держави [6].

Основною темою цієї статті є доведення до європейської спільноти думки про те, що, незважаючи на війну з російським агресором на сході України, у Міністерстві оборони України процвітає корупція. Як приклад наведено інформацію про затримання детективами Національного антикорупційного бюро України 11 жовтня 2017 р. за підозрою в корупційних діях заступника Міністра оборони України генерал-лейтенанта Ігоря Павловського під час проведення у м. Києві Міжнародної спеціалізованої виставки засобів захисту, озброєння, військової та спеціальної техніки, технологій і товарів подвійного використання «Зброя та безпека – 2017» [11]. К. Шуллер припускає, що І. Павловський, який підозрюється в закупівлі палива для ЗС України за завищеними цінами на користь приватної фірми, діяв з відома представників оточення Президента України Петра Порошенка.

К. Шуллер робить висновок про те, що П. Порошенко через відповідних людей узяв під контроль ключові позиції ОПК України. Зокрема, посаду першого заступника Секретаря Ради національної безпеки і оборони України

займає бізнес-партнер П. Порошенко Олег Гладковський, який контролює більшість процесів у оборонній галузі та володіє часткою автомобільної корпорації «Богдан». Посаду генерального директора Державного концерну «Укроборонпром», якому підпорядковується більшість підприємств ОПК України, обіймав Роман Романов. Він раніше співпрацював з О. Гладковським у питаннях, пов'язаних із корпорацією «Богдан», співвласником якої до 2009 р. був П. Порошенко. Крім того, Р. Романов керував роботою виборчого штабу П. Порошенка в Херсонській області у 2014 р.

У статті К. Шуллера наголошується, що корпорація «Богдан» щорічно виготовляє та постачає близько 170 тис. легкових і вантажних автотранспортних засобів, у т. ч. воєнного призначення, для потреб силових структур України. Перевірити прозорість цих поставок часто заважає гриф обмеження доступу до їхньої документації. Ця теза підкріплюється посиленням на доповідь організації *Transparency International*, спеціалісти якої стверджують, що 45 % оборонних закупівель України проводяться під грифом секретності «таємно», і переважна частина оборонної галузі не підлягає жодному контролю. Крім того, у публікації йдеться про те, що *Transparency International* визначила в міжнародному корупційному рейтингу, з параметрами категорій від А до F, місце оборонної галузі України на рівні D – «високий рівень корупційного ризику». У категорії D однакові позиції з Україною мають Індія, Кенія та РФ [7]. За словами представника підрозділу з дослідження оборонної галузі *Transparency International* Олени Трегуб, на фоні збройної агресії РФ на сході України такий рівень корупції в оборонній галузі коштує не лише грошей, а й людських життів.

З огляду на викладене вище зазначимо, що газета *Frankfurter Allgemeine Zeitung* є найпоширенішим виданням за межами ФРН, її щоденний тираж становить 305,7 тис. примірників, і вона має 41 кореспондентський пункт. Відтак необхідно враховувати – усе це має значний вплив на німецькомовну аудиторію у Європі та світі.

Крім того, К. Шуллер має високу репутацію. Він є лауреатом багатьох журналістських премій і нагород, у т. ч. *Liberty Award 2012*, за вагомий внесок у розвиток демократії та активну громадянську позицію. У більшості своїх публікацій у вищезазначеній газеті журналіст

розмістив низку статей про Україну, тематикою яких є події на Майдані Незалежності під час Революції гідності в 2014 р., проведення реформ в Україні, ситуація в зоні проведення антитерористичної операції в окремих районах Донецької і Луганської областей, люстрація державного апарату та інші чутливі для українського суспільства теми. Цей кореспондент особисто знайомий з Президентом України П. Порошенком, заступником Глави Адміністрації Президента України Костянтином Єлісєєвим, багатьма депутатами Верховної Ради України, зокрема Мустафою Найємом, Сергієм Лещенком та ін. Під час останніх офіційних візитів Президента України та заступника Глави Адміністрації Президента України до ФРН К. Шуллер особисто спілкувався з ними. Проте, незважаючи на позитивне ставлення до України та політичних процесів, що відбуваються в нашій державі, цей кореспондент часто висвітлює події в Україні з дуже критичної точки зору, що вкрай негативно впливає на її імідж на світовій політичній арені, зокрема на світовому ринку озброєння.

Одним із останніх прикладів цілеспрямованої роботи представниками РФ проти українських представників, що має ознаки СЗВ, є нагнітання негативної інформації стосовно завершеного контакту 2013 р. ДК «Укрспецекспорт» щодо ремонту літаків-винищувачів МіГ-21 в інтересах ВПС і ППО Збройних сил Хорватії (ЗС Хорватії) через проросійських політиків у цій країні.

Необхідно вказати, що офіційні представники Хорватії в 2014–2015 рр. прийняли від ДК «Укрспецекспорт» сім літаків МіГ-21 без жодних документальних претензій і рекламацій. На підтвердження цього були оформлені відповідні акти, у т. ч. погодження на існуючі записи в технічній документації цих літаків. Також за весь період гарантійного післяконтрактного супроводження експлуатації всіх семи літаків МіГ-21 хорватська сторона не заявляла претензій, не виявляла незадоволення умовами вищезазначеного контракту чи якості проведеного на ДП «Одеський авіаційний завод» капітального ремонту цих винищувачів [14].

Проте в лютому 2018 р. після можливості перемоги ДК «Укрспецекспорт» у тендері 2017 р., оголошеному Міністерством оборони Хорватії на ремонт 10 вертольотів Мі-171ш, у хорватському виданні *Jutarnji Vijesti* з'яви-

лася стаття під назвою «Міністр Крстичевич. Пошук відповідальних за недоброякісну роботу з українськими літаками, їх силовими агрегатами та авіонікою після закінчення гарантійного строку експлуатації» [8]. Зазначається, що участь у цьому тендері брали компанії з України, Словаччини та РФ.

У статті наголошується, що хорватська сторона має наміри повернути до України чотири винищувачі МіГ-21 через розбіжності між серійними номерами та записами в технічній документації п'яти двигунів, – після їх виходу з ладу це призвело до неможливості подальшої експлуатації літаків і, як наслідок, зниження бойової готовності ВПС і ППО ЗС Хорватії [8]. Посилання на цей матеріал також з'явилися у проросійських агітаційних ЗМІ «Звезда», «Московский комсомолец» і значній кількості ресурсів мережі Інтернет, що фінансуються та підтримуються РФ.

Крім того, зазначене питання також піднімалося під час офіційного візиту до Хорватії Міністра оборони України генерала армії України Степана Полторака у ході зустрічі 15 січня 2018 р. з віце-прем'єр міністром, міністром оборони Хорватії Даміром Крстичевичем та 22 січня 2018 р. журналістом хорватського видання *Jutarni list* у рамках офіційної пресконференції для представників іноземних ЗМІ [15].

Ураховуючи викладене вище стосовно літаків-винищувачів МіГ-21 та вертольотів Мі-171ш ВПС і ППО ЗС Хорватії, можливо констатувати, що представники РФ, маючи на ринку озброєння Хорватії потужного конкурента в особі України, продовжать уживати всіх засобів щодо його усунення та дискредитації всіма наявними силами й засобами [16; 17]. Тому тільки цілеспрямована й своєчасна діяльність офіційних представників України та вітчизняних ЗМІ надасть можливість протистояти подібним іноземним СЗВ і мінімізувати виникнення політичних та економічних ризиків у сфері військово-технічного співробітництва, як це відбувається у Хорватії з використанням доступних компонентів системи СК [12; 13].

Не менш важливими для нашої держави в умовах збройної агресії РФ є питання імпорту ОВТ та боєприпасів в інтересах силових структур України. І одним із перспективних

партнерів у цьому напрямі є Болгарія. Однак, зважаючи на те, що значна частина ЗМІ в цій країні фінансується РФ, у них періодично публікується інформація з антиукраїнським змістом, що має за мету налаштувати представників болгарського уряду та населення проти України.

Так, 12 грудня 2017 р. в електронному виданні *CROSS* було опубліковано провокаційну статтю та відео антиукраїнського змісту під назвою «Болгари на Донбасі: Чому нас вбиває болгарська зброя?» [9]. Автор статті стверджує, що ЗС України під час антитерористичної операції на сході нашої країни використовують боєприпаси, що вироблені болгарськими підприємствами «Арсенал» та «ВМЗ» для обстрілів населених пунктів, у т. ч. й тих, де проживають етнічні болгари. Для підтвердження своїх слів у відео автор наводить елементи боєприпасів з болгарським маркуванням та закликає зупинити дії болгарського уряду демонстраціями та протестами, щоб болгарські снаряди не падали на землю Донбасу.

Зазначена стаття має всі ознаки СЗВ, що проводяться представниками РФ стосовно України. У ній, з одного боку, йде дискредитація України перед болгарськими громадянами, а з іншого – продовжується дискредитація болгарського уряду щодо порушення ним директив ЄС про недопущення експорту ТВППВ країнами ЄС до країн та регіонів світу, де тривають бойові дії, зокрема й України.

Крім того, автор статті з метою дискредитації України та її співробітництва з Болгарією у сфері ВТС свідомо замовчує, що боєприпаси, показані у відео, могли бути привезені до окремих районів Донецької та Луганської областей представниками російських спеціальних служб із Сирії, куди вони раніше поставлялися вищезазначеними болгарськими підприємствами.

Отже, основною метою статті у *CROSS* є обмеження співробітництва України та Болгарії у сфері військово-технічного співробітництва, особливо в контексті можливого експорту болгарського ОВТ для потреб вітчизняних силових відомств. Також зазначений СЗВ створює передумови для виникнення політичних та економічних ризиків для ВТС, як України, так і Болгарії.

Висновки та рекомендації

Протягом 2016–2018 рр. кількість негативних антиукраїнських акцій в іноземних ЗМІ, що мають ознаки спеціальних засобів впливу, значно зросла. У наш час на ВТС України з іноземними країнами і проекти спеціальних експортерів ОВТ на світовому ринку озброєння мають значний вплив збройна агресія РФ на сході нашої країни, незаконна окупація та спроба анексії нею Автономної Республіки Крим і протидія проросійських сил на перспективних напрямках. Також через незначні ймовірні прибутки від реалізації проектів з українською стороною втрачається їх привабливість серед іноземних партнерів у зв'язку зі складною внутрішньополітичною ситуацією в Україні. Ураховуючи те, що проекти у сфері ВТС, як правило, є довготривалими, висока вірогідність появи політичних та економічних ризиків на українському ринку озброєння значно підвищує ймовірність невиконання українською стороною взятих на себе зобов'язань у зв'язку з обставинами, які практично не залежать від вітчизняних спеціальних експортерів ОВТ та підприємств ОПК.

Науковий підхід, покладений в основу дослідження процесів військово-технічного співробітництва України з урахуванням виявлених антиукраїнських СЗВ і сучасної військово-політичної обстановки, надасть змогу визначитися з вибором оптимальних компонентів системи СК, що дозволять досягти необхідних позитивних результатів. Цей підхід значною мірою зменшить впливи негативних наслідків політичних і економічних ризиків для нашої країни, що неодмінно будуть виникати в діяльності

будь-якого спеціального експортера на світовому ринку озброєння.

У свою чергу, вище державне і військово керівництво України приділяє значну увагу питанням забезпечення розвитку та безпеки військово-технічного співробітництва. Зокрема, гостро стоять питання повноцінного дослідження і використання доступних компонентів вітчизняної системи СК для налагодження експорту/імпорту ТВППВ як для власних потреб, так і в інтересах іноземних партнерів. При цьому необхідно чітко усвідомлювати, що одним із ключових моментів системи стратегічних комунікацій, який зумовлює її успіх, є активне планування, а не реагування на події. Використання активного підходу до системи СК під час проведення спеціальних засобів впливу є пріоритетним в умовах сучасної гібридної війни. У випадку, коли це відбувається як відповідь на подію, перспективи його результативності значно зменшуються.

Отже, вибір подальших напрямів активізації та розвитку ВТС України щодо експорту/імпорту товарів військового призначення та подвійного використання напряму буде залежати від стану військово-політичної ситуації в нашій країні із безпосереднім урахуванням її іміджу як надійного партнера на світовому ринку озброєння. Недостатня увага вищого державного керівництва України до цих питань може призвести до втрати існуючих позицій представників вітчизняного оборонно-промислового комплексу на світовому ринку озброєння та незворотних наслідків для обороноздатності нашої держави.

Список використаних джерел

1. Broad William J., Sanger David E. North Korea's Missile Success is Linked to Ukrainian Plant, Investigators Say [Електронний ресурс] // The New York Times. – 2017. – 14 серп. – Режим доступу : <http://www.nytimes.com/2017/08/14/world/asia/north-korea-missiles-ukraine-factory.html> (дата звернення 16.02.2018).
2. Elleman Michael. The Secret to North Korea's ICBM Success [Електронний ресурс] / The International Institute for Strategic Studies. – 2017. – 14 серп. – Режим доступу : <http://www.iiss.org/en/iiss%20voices/blogsections/iiss-voices-2017-adeb/august-2b48/north-korea-icbm-success-3abb> (дата звернення 16.02.2018).
3. MiG fraud: FCID finds startling new details [Електронний ресурс] // The Sunday Times Times. – 2018. – 18 берез. – Режим доступу : <http://www.sundaytimes.lk/180318/news/mig-fraud-fcid-finds-startling-new-details-286582.html> (дата звернення 18.03.2018).
4. Compran repuestos de helicópteros a empresa implicada en presunto tráfico. [Електронний ресурс] // La Republica. – 2017. – 20 листоп. – Режим доступу : <https://larepublica.pe/politica/1147513-compran-repuestos-de-helicopteros-a-empresa-implicada-en-presunto-trafico> (дата звернення 14.07.2018).
5. UK: Amnesty exposes illicit US \$ 46 m South Sudan arms deal brokered under government's nose [Електронний ресурс] / Amnesty International. – 2017. – 25 верес. – Режим доступу : <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/09/uk-amnesty-exposes-illicit-us-46m-south-sudan-arms-deal-brokered-under-governments-nose/> (дата звернення 14.07.2018).

6. Schuller Konrad. Poroschenko im Kaufrausch [Електронний ресурс] // Published by Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2017. – 2 листоп. – Режим доступу : <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/korruption-in-der-ukraine-einblicke-in-die-ruestungspolitik-15268127.html> (дата звернення 18.03.2018).
7. Corruption perceptions index 2017 [Електронний ресурс] / Transparency International. – 2018. – 21 лют. – Режим доступу : https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017 (дата звернення 14.07.2018).
8. Krešimir Žabec. Ministar Krstičević. Traži Rješenje za robu s greškom iz ukrajinskih aviona curi ulje, navigacijska oprema otkazuje, garancijski rok istekao... [Електронний ресурс] // Jutarnji Vijesti. – 2018. – 5 лют. – Режим доступу : <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/ministar-krsticevic-trazi-rjesenje-za-rob-u-s-greskom-iz-ukrajinskih-aviona-curi-ulje-navigacijska-oprema-otkazuje-garancijski-rok-istekao/7000608/> (дата звернення 14.07.2018).
9. Българи в Донбас: Защо ни убиват с български снаряди? [Електронний ресурс] // CROSS. – 2017. – 12 груд. – Режим доступу : <http://www.cross.bg/bulgariya-oruzhie-donbas-1563071.html#.W0teYWwFKM8> (дата звернення 14.07.2018).
10. Закон України «Про космічну діяльність» від 15 листопада 1996 р. № 502/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/502/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 12.04.2018).
11. Через розтрату 150 мільйонів гривень затримали заступника міністра оборони України: перші подробиці [Електронний ресурс] // Апостроф. – 2017. – 11 жовт. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/ua/news/society/accidents/2017-10-11/iz-za-rastraty-150-millionov-griven-zaderjali-zamministra-oboronyi-ukrainyi-pervyie-podrobnosti/109892> (дата звернення 14.07.2018).
12. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» від 24 вересня 2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443> (дата звернення 14.07.2018).
13. Кушнір О. В. Поняття та сутність стратегічних комунікацій у сучасному українському державотворенні [Електронний ресурс] / Глобальна організація союзницького лідерства. – 2015. – Режим доступу : <http://goal-int.org/ponyattya-ta-sutnist-strategichnix-komunikacii-u-suchasnomu-ukrainskomu-derzhavotvorenni/> (дата звернення 14.07.2018).
14. Укрспецекспорт опровергает сообщения о претензиях Хорватии к украинским истребителям МиГ-21 [Електронний ресурс] // Гордон. – 2018. – 6 лют. – Режим доступу : <http://gordonua.com/news/politics/ukrspeceksport-oprovergaet-soobshcheniya-o-pretenziyah-horvatii-k-ukrainskim-istrebitelyam-mig-21-230555.html> (дата звернення 14.07.2018).
15. Інтерв'ю Міністра оборони України С. Полторака для газети «Ютарні лист» з нагоди його офіційного візиту до Республіки Хорватія [Електронний ресурс] / Посольство України в Республіці Хорватія. – 2018. – 22 січ. – Режим доступу : <https://croatia.mfa.gov.ua/ua/publications/5996-intervju-ministra-oboroni-ukrajini-spoltorakadlya-gazeti-jutarni-list-z-nagodi-jogo-oficijnogo-vizitu-do-respubliki-khorvatija> (дата звернення 14.07.2018).
16. Укроборонпром опроверг хорватские претензии к украинским мигам [Електронний ресурс] // Ділова столиця. – 2018. – 6 лют. – Режим доступу : <http://www.dsnews.ua/economics/-ukroboronprom-oproverg-horvatskie-pretenzii-k-ukrainskim-06022018202600> (дата звернення 14.07.2018).
17. Стаття Посла України в Хорватії Олександра Левченка в газеті «Ютарні лист» від 2 травня 2016 року під заголовком «Ремонт МіГ-ів. Українське бачення» [Електронний ресурс] / Міністерство закордонних справ України. – 2016. – 4 трав. – Режим доступу : <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/47123-stattya-posla-ukrajini-v-khorvatiji-oleksandra-levchenka-v-gazeti-jutarni-list-vid-2-travnja-2016-roku-pid-zagolovkom-remont-mig-iv-ukrajinsyke-bachennja> (дата звернення 14.07.2018).

References

1. Broad, William J., & Sanger, David E. (2017, Aug. 14). North Korea's Missile Success is Linked to Ukrainian Plant, Investigators Say. *The New York Times*. www.nytimes.com/2017/08/14/world/asia/north-korea-missiles-ukraine-factory.html [in English].
2. Elleman, Michael. (2017, Aug. 14). The Secret to North Korea's ICBM Success. *The International Institute for Strategic Studies*. [www.iiss.org](http://www.iiss.org/en/iiss%20voices/blogsections/iiss-voices-2017-adeb/august-2b48/north-korea-icbm-success-3abb). Retrieved from <http://www.iiss.org/en/iiss%20voices/blogsections/iiss-voices-2017-adeb/august-2b48/north-korea-icbm-success-3abb> [in English].
3. MiG fraud: FCID finds startling new details. (2018, March 18). *The Sunday Times*. www.sundaytimes.lk. Retrieved from <http://www.sundaytimes.lk/180318/news/mig-fraud-fcid-finds-startling-new-details-286582.html> [in English].
4. Compran repuestos de helicópteros a empresa implicada en presunto tráfico. (2017, Nov. 20). *La Republica*. [larepublica.pe](https://larepublica.pe/politica/1147513-compran-repuestos-de-helicopteros-a-empresa-implicada-en-presunto-trafico). Retrieved from <https://larepublica.pe/politica/1147513-compran-repuestos-de-helicopteros-a-empresa-implicada-en-presunto-trafico> [in Spanish].

5. Amnesty International. UK: Amnesty exposes illicit US \$ 46 m South Sudan arms deal brokered under government's nose. (2017, Sept. 25). *www.amnesty.org*. Retrieved from <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/09/uk-amnesty-exposes-illicit-us-46m-south-sudan-arms-deal-brokered-under-governments-nose/> [in English].
6. Schuller, Konrad. (2017, Nov. 2). Poroschenko im Kaufrausch [Poroshenko in the buying frenzy]. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. *www.faz.net*. Retrieved from <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/korruption-in-der-ukraine-einblicke-in-die-ruestungspolitik-15268127.html> [in German].
7. Transparency International. Corruption perceptions index 2017. (2018, Febr. 21). *www.transparency.org*. Retrieved from https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017 [in English].
8. Žabec, Krešimir. (2018, Febr. 5). Ministar Krstičević. Traži Rješenje za robu s greškom iz ukrajinskih aviona curi ulje, navigacijska oprema otkazuje, garancijski rok istekao... [Minister Krstičević. Search Solution for goods with error from Ukrainian aircraft crashes oil, navigation equipment fails, warranty deadline expired ...]. *Jutarnji Vijesti – Jutarnji Vijesti*. *www.jutarnji.hr*. Retrieved from <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/ministar-krsticevic-trazi-rjesenje-za-robu-s-greskom-iz-ukrajinskih-aviona-curi-ulje-navigacijska-oprema-otkazuje-garancijski-rok-istekao/7000608/> [in Croatian].
9. CROSS. (2017, Dec. 12). Българи в Донбас: Защо ни убиват с български снаряди? [Bulgarians in Donbass: Why do they kill us with Bulgarian bullets?]. *www.cross.bg*. Retrieved from <http://www.cross.bg/bulgariya-oruzhie-donbas-1563071.html#.W0teYWrFKM8> [in Bulgarian].
10. Zakon Ukrainy «Pro kosmichnu diialnist» vid 15 lystopada 1996 r. № 502/96-VR [Law of Ukraine “On Space Activities” dated November 15, 1996 No. 502/96-VR]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/502/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
11. Cherez roztratu 150 milioniv hryven zatrymaly zastupnyka ministra oborony Ukrainy: pershi podrobytsi [Due to the misappropriation of UAH 150 million, the Deputy Minister of Defense of Ukraine was detained: the first details]. *Apostroph – Apostrophe*. (2017, Oct. 11). *apostrophe.ua*. Retrieved from <https://apostrophe.ua/ua/news/society/accidents/2017-10-11/iz-za-rastraty-150-millionov-griven-zaderjali-zamministra-oboronyi-ukrainyi-pervyie-podrobnosti/109892> [in Ukrainian].
12. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 roku «Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy» vid 24 veresnia 2015 r. № 555/2015 [Decree of the President of Ukraine “On the decision of the Council of National Security and Defense of Ukraine dated September 2, 2015 “On the new edition of the Military Doctrine of Ukraine” dated September 24, 2015, No. 555/2015]. (2015). *www.president.gov.ua*. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443> [in Ukrainian].
13. Kushnir, O. V. (2015). Poniattia ta sutnist stratehichnykh komunikatsii u suchasnomu ukrainskomu derzhavotvorenni [The concept and essence of strategic communications in the modern Ukrainian state]. *Hlobalna orhanizatsiia soiuznytskoho liderstva – Global Organization of Allied Leadership*. *goal-int.org*. Retrieved from <http://goal-int.org/ponyattya-ta-sutnist-strategichnix-komunikacii-u-suchasnomu-ukrainskomu-derzhavotvorenni/> [in Ukrainian].
14. Ukrspetseksport oproverkaet soobshcheniia o pretenziakh Khorvatii k ukrainskim istrebiteliam MiG-21 [Ukrspetseksport denies reports of Croatia's claims to Ukrainian MiG-21 fighters]. *Gordon – Gordon*. (2018, Febr. 6). *gordonua.com*. Retrieved from <http://gordonua.com/news/politics/ukrspeksport-oproverkaet-soobshcheniya-o-pretenziyah-horvatii-k-ukrainskim-istrebitelyam-mig-21-230555.html> [in Russian].
15. Embassy of Ukraine in the Republic of Croatia. (2018, Jan. 22). Interviu Ministra oborony Ukrainy S. Poltoraka dlia hazety «Iutarni lyst» z nahody yoho ofitsiinoho vizytu do Respubliki Khorvatii [Interview of Minister of Defense of Ukraine S. Poltorak for the newspaper “Yutarny Nov” on the occasion of his official visit to the Republic of Croatia]. *croatia.mfa.gov.ua*. Retrieved from <https://croatia.mfa.gov.ua/ua/publications/5996-intervju-ministra-oboroni-ukrajini-spoltorakadlya-gazeti-jutarni-list-z-nagodi-jogo-oficijnogo-vizitu-dorespubliki-khorvatija> [in Ukrainian].
16. Ukroboronprom oproverg khorvatskie pretenzii k ukrainskim migam [Ukroboronprom denied Croatian claims to Ukrainian MiG fighters]. *Dilova stolytsia – The Business capital*. (2018, Febr. 6). *www.dsnews.ua*. Retrieved from <http://www.dsnews.ua/economics/-ukroboronprom-oproverg-horvatskie-pretenzii-k-ukrainskim-06022018202600> [in Russian].
17. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. Stattia Posla Ukrainy v Khorvatii Oleksandra Levchenka v hazeti «Iutarni lyst» vid 2 travnia 2016 roku pid zaholovkom «Remont MiH-iv. Ukrainske bachennia» [Article of the Ambassador of Ukraine to Croatia Alexander Levchenko in the newspaper “Uturni Letter” dated May 2, 2016 under the heading “Repair of MiG fighters. Ukrainian Vision”]. (2016, May 4). *mfa.gov.ua*. Retrieved from <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/47123-stattya-posla-ukrajini-v-khorvatiji-oleksandra-levchenka-v-gazeti-jutarni-list-vid-2-travnja-2016-roku-pid-zagolovkom-remont-mig-iv-ukrajinske-bachennya> [in Ukrainian].

ПОНЯТТЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ У ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ ТА ПРИКЛАДНІЙ ОЦІНЦІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

І. О. Мошенець

У статті проаналізовано підходи до визначення поняття енергетичної безпеки та його концептуалізацію в межах управлінського дискурсу в Європейському Союзі та Україні.

Поняття енергетичної безпеки є полісемантичним та багатовимірним. Пропонується визначати енергетичну безпеку як стійкий тривалий стан оптимального та сталого багатовимірного функціонування енергетичних систем, що характеризується наявністю засобів протидії та адаптації щодо загрозливих для їхньої стабільності ситуацій. Базовими підходами до визначення енергетичної безпеки визначено технологічний, геополітичний, ринковий та екологічний.

У межах політичної науки значення поняття «енергетична безпека» може змінюватися, звужуючись чи розширюючись залежно від цілей конкретного дослідження. Натомість у межах управлінської практики у більшості випадків чітко простежується тенденція не наводити у формулюванні вичерпне визначення, яке натомість заміняється набором пріоритетних стратегічних напрямів чи індикаторів, що дадуть змогу оцінювати прогрес у цих напрямках. Таким чином, із аналітичного поняття політичної науки енергетична безпека стає нормативною ціллю публічної політики, конкретизація змісту якої, однак, дуже залежить від ціннісних орієнтацій відповідних розробників політики. У випадку порівняння двох кейсів, котрі аналізуються, можна зробити висновок про те, що підхід «уникання визначення» є більшою мірою характерним для документів державної політики у ЄС, ніж в Україні, адже документи у вітчизняній практиці містять певні приклади можливих дефініцій енергетичної безпеки.

Отже, в аспекті дослідження у політичній динаміці забезпечення енергетичної безпеки два процеси відіграють визначальну роль – інтереси різних політичних акторів під час стратегічного планування державної політики та особливості впливу корпоративних акторів із внутрішніх ринків на зовнішньополітичну діяльність держави у формі енергетичної дипломатії.

Ключові слова: енергетична безпека, енергетична політика, Європейський союз, Енергетичний Союз, стратегія енергетичної безпеки, енергетична дипломатія.

¹ Науковий керівник – О. М. Суходоля, завідувач відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор наук з державного управління, професор.

**Мошенець
Ігор Олександрович** –
аспірант Національного
інституту стратегічних
досліджень¹

Ihor Moshenets

THE NOTION OF ENERGY SECURITY IN POLITICAL SCIENCE AND PRACTICAL EVALUATION OF STATE POLICY

This article is dedicated to the analysis of different approaches to defining energy security and its conceptualization in public administration discourse in the European Union and Ukraine.

The notion of energy security is polysemantic and multidimensional. It is proposed to define energy security as a resilient durable state of optimal and sustainable multidimensional functioning of energy systems, which is characterized by the present means of counteraction and adaptation toward situations, dangerous for their stability. The main approaches to defining energy security are technical, geopolitical, market and ecological.

In the lenses of political science, the meaning of energy security may vary, widening or narrowing in accordance with the purposes of the particular study. On the other hand, we can easily distinguish in governmental practice a tendency of avoiding formulation of all-encompassing definition, which is replaced by a combination of priority fields and indicators allowing to evaluate progress made in them. In this manner, energy security turns from an analytic term of political science into a normative goal of public policy. The process of its clarifying is heavily dependent on the value preferences of policymakers. However, when comparing two analyzed cases, it should be concluded that such «no-definition approach» is more common in European Union policy documents rather than Ukrainian because the latter provide some examples of possible energy security definitions.

Two aspects should be considered as playing the most important role in political dynamic in providing energy security: interests of different political actors by the strategic planning of state policies and peculiarities of influence imposed by corporative actors from internal markets on the character of external state activities in form of energy diplomacy.

Keywords: energy security, energy policy, European Union, Energy Union, strategy of energy security, energy diplomacy.

Постановка проблеми та огляд наукових джерел. В останні десятиріччя відбулась еволюція поняття «енергетична безпека» не лише в технічному чи економічному сенсі, а й у політичному. Забезпечення енергетичної безпеки на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин стало одним із пріоритетів зовнішньополітичної діяльності держав, зокрема такого її аспекту, як-от енергетична дипломатія. Енергетична безпека відіграє також вагомую роль під час планування державної політики, зокрема в контексті створення комплексних енергетичних стратегій розвитку національних паливно-енергетичних комплексів. Подібне загальнонаціональне планування виступає не лише суто адміністративним моментом у значенні політики як «*policy*», а й у вимірі політики як «*politics*» з огляду на те, що відповідним чином зачіпає інтереси різних енергетичних галузей та корпоративних заінтересованих сторін.

Тематикою енергетичної безпеки або окремих її аспектів цікавилися багато вчених. До прикладу, в іноземній та вітчизняній науці варто назвати імена таких дослідників, як-от: М. Бальмасед, Є. Бобров, М. Вільріх, О. Вітер, Д. Брейер, А. Голдтау, Дж. Джовелл, Д. Єрґін, М. Земляний, В. Ліпкан, А. Лоскот-Страхота,

Р. Павленко, Д. Стерн, Б. Совакуль, О. Суходоля, А. Черп (*Aleh Cherp*), А. Шидловський, К. Шулецькі та ін.

Мета статті – проаналізувати основні підходи до концептуалізації поняття «енергетична безпека» в академічному дискурсі та практичному публічному адмініструванні, беручи до уваги управлінський досвід Європейського Союзу та України.

Концептуалізація енергетичної безпеки в політичній науці

Поняття «енергетична безпека», як і більшість концептів соціальних наук, може характеризуватись різноманітністю формулювань власного визначення та дискусійністю включення окремих аспектів до свого предметного поля. Основними перешкодами на шляху до створення зручного узагальнювального визначення енергетичної безпеки була вузькість окремих досліджень, для потреб яких кожен дослідник виводив своє інструментальне поняття енергетичної безпеки, що, однак, не охоплювало всі аспекти цієї проблематики, а також здійснював свідоме вибіркоче виокремлення лише певних вимірів цієї проблеми [1, с. 2].

Прикладом загального визначення може бути дефініція енергетичної безпеки М. Вільріха. Цей учений, зокрема, визначав її як «забезпечення належних постачань енергії, що дозволяє національній економіці функціонувати на політично прийнятному рівні» [2]. Іншими подібними загальними дефініціями стали такі варіанти визначання енергетичної безпеки: «свобода від перебоїв у постачанні енергії з будь-яких причин» [3]; «низька вразливість життєво важливих (*vital*) енергетичних систем» [4]; «оцінка різних типів ризиків в енергетичних системах» [5].

Полісемія терміна «енергетична безпека» підкреслювалась і в українському науковому середовищі. М. Земляний виокремлює такі базові підходи щодо визначення енергетичної безпеки: 1) стан захищеності громадян, суспільства, економіки від загроз незадовільного енергозабезпечення; 2) стан захищеності національних, державних або суспільних інтересів в енергетичній сфері; 3) стан систем енергозабезпечення, зокрема, паливно-енергетичного комплексу (ПЕК), у різних умовах [6].

У найширшому сенсі енергетичну безпеку можна визначити як *стійкий тривалий стан оптимального та сталого багатомірного функціонування енергетичних систем, що характеризується наявністю засобів протидії та адаптації щодо загрозливих для їхньої стабільності ситуацій*.

Можна вирізнити кілька базових підходів до розуміння поняття «енергетична безпека» та формування пріоритетів енергетичної політики на базі цього розуміння, а саме: технічний, геополітичний (стратегічний), ринковий та екологічний.

Технічний підхід полягає у зведенні проблематики енергетичної безпеки виключно до технічних питань функціонування відповідної інфраструктури, уникнення збоїв та моніторингу задовільного стану її функціонування. Це редуцціоністський підхід, який усуває будь-яку політичну проблематику з осердя проблем енергетичної безпеки, перетворюючи його на суто управлінське питання [7, С. 130].

Геополітичний, або стратегічний, підхід ґрунтується на реалістській теорії міжнародних відносин. Енергетика розглядається як стратегічний ресурс. У межах цього підходу енергетична безпека є базовою метою енерге-

тичної політики, важливішою, аніж конкурентність та сталий розвиток, і як управлінська ціль досягається завдяки контролю за джерелами енергоносіїв та шляхами постачання. Геополітичний підхід вирізняється центральною роллю держави в плануванні зовнішньої енергетичної політики [8, с. 2].

Відповідно до **ринкового підходу** саме забезпечення конкурентності енергетичних ринків є основною метою енергетичної політики, і, відповідним чином, роль держави зводиться виключно до нормотворчої функції встановлення правил гри на цих ринках та контролю за їх дотриманням [8, с. 2]. Монополізованість енергетичних ринків та залежність від єдиного джерела постачання розглядаються як найбільш загрозливі типи ситуацій для енергетичної безпеки [9].

Екологічний підхід наголошує на важливості забезпечення сталого розвитку. Досягнення енергетичної безпеки розглядається в контексті зростання частки відновлювальних джерел енергії, що визначається як можливість диверсифікації джерел ресурсів та незалежнення від імпорту енергії та транспортної інфраструктури, яка цей імпорт забезпечує [1, с. 14–15].

Особливості конкретних випадків концептуалізації поняття «енергетична безпека» в контексті публічного адміністрування доцільно дослідити на прикладах Європейського Союзу та України.

Енергетична безпека як проблема спільної політики ЄС

Формування сенсу поняття «енергетична безпека» у царині спільної політики ЄС відбувалося поступово. Так, у Європейській безпековій стратегії 2003 р. було лише одне речення про залежність Європейського Союзу від енергетичного імпорту, а енергетичну безпеку не було включено в перелік європейських стратегічних цілей, визначених пріоритетними питаннями [10]. У 2006 р. у Європейській стратегії сталого розвитку, конкурентної та безпечної енергетики вперше було чітко артикульовано потребу в проведенні когерентної зовнішньої політики у сфері енергетичної дипломатії, відтак її було включено в перелік із шести пріоритетних напрямів політики, що потребують удосконалення [11]. Енергетична безпека була визначена одним із пріоритетів

створеного в 2015 р. для подальшої інтенсифікації європейської інтеграції в галузі енергетики Єнергетичного Союзу [12]. У Європейській стратегії енергетичної безпеки [13], що була прийнята в 2014 р., енергетична безпека згадується як термін без розкриття його значення, натомість одразу пропонується його операціоналізація на безліч вимірів з індикаторами досягнення відповідних управлінських цілей.

Якщо брати вузькогалузеве законодавство щодо забезпечення енергетичної безпеки ЄС, то воно переважно концентрувалося на проблематиці безпеки постачань. У 2010 та 2017 рр. були прийняті відповідні директиви, що регулювали безпеку постачань у сфері природного газу. Перша з них передбачала, серед іншого, умови щодо створення плану дій у надзвичайних ситуаціях, пов'язаних із раптовими проблемами із постачання газу та забезпечення прав т. зв. категорії «захищених споживачів» – домашніх господарств та, на розгляд країн-членів, підприємств та соціальних служб середньої величини. Постачання газу їм мало гарантуватись у трьох базових сценаріях: у семиденний період піку низьких температур; у тридцятиденний період з найвищим попитом та в тридцятиденний період у випадку неполадок у роботі енерготранспортної інфраструктури. Одним із основних нововведень Директиви 2017 р. стало розширення можливостей для регіональної співпраці між сусідніми країнами – членами ЄС та створення механізмів взаємодопомоги між ними у випадку раптових перебоїв у постачанні природного газу [14].

Український досвід концептуалізації енергетичної безпеки

Поняття «енергетична безпека» не стороннє й для вітчизняного енергетичного контексту. У статті 1 Закону України «Про електроенергетику» дається поки що єдине у вітчизняному законодавстві визначення цього поняття. Відповідно до нього енергетична безпека – це стан електроенергетики, який гарантує технічно та економічно безпечно задоволення поточних і перспективних потреб споживачів в енергії та охорону навколишнього природного середовища [15].

За час існування незалежної Української держави було прийняті три енергетичні стратегії України – у 2006, 2013 та 2017 рр. [16–18].

Кожна із них у той чи той спосіб постулювала проблематику досягнення національної енергетичної безпеки.

У першій Енергетичній стратегії (2006 р.) забезпечення енергетичної безпеки було визначено у переліку базових цілей, однак визначення самого поняття надано не було. Натомість у цій Стратегії визначалися чотири основні завдання держави з цього напрямку: 1) надійне забезпечення енергетичними ресурсами потреб національної економіки та населення в об'єктивно необхідних обсягах; 2) надійне та ефективне функціонування й розвиток галузей та підприємств паливно-енергетичного комплексу; 3) забезпечення на державному рівні соціальної спрямованості енергетичної політики щодо енергозабезпечення населення та працівників ПЕК; 4) зменшення шкідливого впливу від діяльності об'єктів ПЕК на навколишнє середовище й населення відповідно до внутрішніх та міжнародних вимог [16]. Таким чином, у 2006 р. енергетична безпека розглядалася в руслі технічної проблематики з наголошуванням на соціальному та екологічному аспектах. Забезпечення конкурентоспроможності ринків та диверсифікація постачань енергетичних ресурсів згадувалися тільки в розширеному переліку цільових заходів.

У Стратегії 2013 р. вперше у межах урядових енергетичних стратегій було надано комплексне визначення енергетичної безпеки. Воно в цілому повторювало визначення, подане в Законі 1997 р. «Про електроенергетику». Енергетична безпека визначалась як «спроможність держави забезпечити ефективне використання власної паливно-енергетичної бази, здійснити оптимальну диверсифікацію джерел і шляхів постачання в Україну енергоносіїв для забезпечення життєдіяльності населення та функціонування національної економіки у режимі звичайного, надзвичайного та стану війни, попередити різкі цінові коливання на паливно-енергетичні ресурси, або ж створити умови для безболісної адаптації національної економіки до нових цін на ці ресурси на світових ринках» [17]. Наголошувалося, що «енергетична безпека передбачає досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно безпечного забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери держави» [17].

У 2017 р. Кабінет Міністрів України схвалив нову Енергетичну стратегію України до 2035 року

«Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». У ній не надається окремого визначення поняття «енергетична безпека». Однак загальною метою цієї Стратегії визначається «забезпечення потреб суспільства та економіки в паливно-енергетичних ресурсах у технічно надійний, безпечний, економічно ефективний та екологічно прийнятний спосіб для гарантування поліпшення умов життєдіяльності суспільства» [18], що фактично є відображенням розуміння цілей енергетичної безпеки, які були закладені в цей стратегічний плановий документ ведення державної політики.

Якщо перейти до сутнісного аналізу цілей стратегій, то в першій з них робився акцент на розвитку ядерної енергетики, а в Стратегії 2013 р. – на сонячній, вітровій і тепловій енергетиці [19, с. 14]. Відштовхуючись від уже наявного досвіду проб на помилок, розробники третього варіанту Енергетичної стратегії наголошували на проблематичності ідентифікації довгострокових цілей розвитку держави з огляду на загальний брак віри в суспільстві у здатність держави здійснити це на незаангажованих засадах [19, с. 15].

Новий Закон 2015 р. про засади функціонування ринку природного газу, подібно до європейського законодавства, не надавав комплексного визначення поняття «енергетична безпека», а натомість у цьому аспекті концентрувався переважно на безпеці постачання, котра визначається в тексті Закону як «надійне та безперебійне постачання необхідних обсягів природного газу споживачам, що забезпечується наявними джерелами надходження природного газу, а також належним технічним станом газотранспортних та газорозподільних систем, газосховищ та установок LNG» [20].

Попри відсутність нововведень у юридичне визначення поняття «енергетична безпека», існують певні пропозиції щодо зміни законодавства в цьому напрямі. Відповідно до проекту Закону «Про засади державної політики у сфері енергетичної безпеки України» № 8609, зареєстрованого у Верховній Раді України 13 липня 2018 р., енергетична безпека визначається як «стан функціонування паливно-енергетичного комплексу та національної економіки в цілому, за якого усі споживачі мають постійний безперебійний доступ до послуг енергозабезпечення у повному необхідному обсязі за прийнятних економічних, екологічних та соціальних умов, існують умови для

запобігання та адаптації різким змінам цін на паливно-енергетичні ресурси та умов їх постачання, а інші країни або внутрішні сили не чинять політико-економічного та силового тиску на вибір та провадження енергетичної політики держави» [21]. На основі зіставлення двох визначень, поданих у Законі «Про електроенергетику» та у проекті Закону № 8609, можемо зробити висновок про те, що у другому з цих документів дефініція є ширшою і, окрім розширення ринково-орієнтованого аспекту визначення сутності енергетичної безпеки, також абсолютно чітко додає до нього геополітичну перспективу.

У контексті подібного поняттєвого розширення в законопроекті № 8609 пропонується перше у вітчизняному законодавстві визначення поняття енергетичної дипломатії як маніфестації геополітичного підходу до розуміння проблем енергетичної безпеки. Отже, йдеться про те, що енергетична дипломатія – це діяльність суб'єктів, відповідальних за забезпечення енергетичної безпеки, спрямована на досягнення цілей і завдань енергетичної безпеки у зовнішньополітичній сфері, захист внутрішніх енергетичних ринків від кризових явищ на світових ринках, різкого збільшення рівня залежності від зовнішнього постачання паливно-енергетичних ресурсів та інших несприятливих умов для розвитку національної економіки, а також захист економічних інтересів підприємств паливно-енергетичного комплексу за кордоном [21].

Висновки та перспективи подальших досліджень

Поняття «енергетична безпека» є полісемантичним та багатовимірним. У найширшому плані її можна визначити як стійкий тривалий стан оптимального та сталого багатовимірного функціонування енергетичних систем, що характеризується наявністю засобів протидії та адаптації щодо загрозливих для їхньої стабільності ситуацій.

Визначення поняття «енергетична безпека», а також ключових принципів ведення політики для її досягнення як мети є непростим завданням також і з огляду на пріоритизацію та узгодження інтересів різних державних і недержавних акторів. Однак подібне забезпечення енергетичної безпеки шляхом державного макростратегічного планування у вигляді таких

інструментів, як-от затвердження енергетичних стратегій із певними цільовими показниками співвідношення ключових галузей у паливно-ресурсному балансі країни, має також кілька недоліків.

По-перше, для такого способу забезпечення стратегічної безпеки притаманні спроби використання владними групами стратегічного державного планування як засобу лобізму інтересів окремих галузей, що необов'язково враховуватимуть інтереси всієї енергетичної системи. По-друге, варто не залишати поза дослідницькою увагою постійно існуючу невідповідність між заданими державою напрямами та реальним функціонуванням відповідної сфери суспільства чи економіки, що часто може мати свої власні, відмінні від загально-суспільних, інтереси. І, нарешті, додатковою перешкодою для максимально ефективного планування політики для досягнення цілей енергетичної безпеки може стати існування неформальних центрів впливу на розвиток енергетики, що іще більше посилюватиме конкуренцію різних бачень стратегічних пріоритетів відповідно до інтересів різного роду суб'єктів [19, с. 15].

Усі перелічені вище чинники максимально ускладнюють завдання планування досягнення оптимальних станів захищеності енергетики в майбутньому і повинні враховуватись при розробці відповідних стратегічних документів. Забезпечення стратегічних цілей розвитку енергетики та її безпеки у контексті безпеки держави потребує і надалі як теоретичного опрацювання, так і подальшого практичного закріплення сформульованих цілей в законодавстві.

Ключовим аспектом перетину досліджень енергетичної безпеки з предметним полем по-

літичної науки є питання інструментарію та механізмів реалізації енергетичної дипломатії як зовнішньополітичного напрямку забезпечення енергетичної незалежності держави. З огляду на це такі заходи, як-от укладання комерційних контрактів на будівництво транспортної інфраструктури чи постачання обладнання або контакти з науково-технічного співробітництва, досліджуються на предмет їхньої значущості у ширшому геополітичному контексті, що може змінювати економічний дисбаланс сил в окремих регіонах, тим самим каталізуючи певні відповідні політичні процеси.

Відтак з точки зору формування цілей державної політики у сфері енергетичної безпеки та формування цілей супровідної зовнішньополітичної діяльності необхідно визначити заінтересованих акторів у цій сфері, ідентифікувати їхні інтереси, а також дослідити механізми, за допомогою яких інтереси цих акторів відображаються в цілях державної політики.

Це вимагатиме проведення дослідження у трьох напрямках. По-перше, необхідно встановити формальні та неформальні інституційні моделі взаємодії між різними рівнями управління у Європейському Союзі, які дозволять пояснити інституційні рамки, в яких формується політика спільної енергетичної дипломатії ЄС. По-друге, варто зробити окремий акцент на конкретних процесах, під час яких відбувається врахування інтересів різних сторін та формування узгоджених цілей політики. І, по-третє, інструменти зовнішньої політики ЄС та їх реалізація на практиці здатні надати конкретне уявлення про характер діяльності ЄС у сфері енергетичної дипломатії. Дослідження цієї тематики створює можливості для надання рекомендацій до державної політики України, що можуть бути враховані при розробці національної стратегії енергетичної дипломатії.

Список літератури

1. Azzuni A., Breyer C. Definitions and dimensions of energy security: a literature review / WIREs Energy Environ, 2017. – 34 p.
2. Willrich M. International energy issues and options / Annual Review of Energy. – Vol. 1, 1976. – Pp. 743–772.
3. Cehulic L., Kuznetsov A. V., Celikpala M., Gleason G. Energy security in South East Europe. In: Cross S, Kentera S, Nation RC, Vukadinovic R, eds. Shaping South East Europe's Security Community for the Twenty-First Century: Trust, Partnership, Integration. – London : Palgrave Macmillan, 2013. – Pp. 114–133.
4. Jewell J., Cherp A., Vinichenko V., Bauer N., et al. Energy security of China, India, the EU and the USA under long-term scenarios: results from six IAMs [Електронний ресурс] // Climate Change Economics. – Lund University, 2014. – 53 p. – Режим доступу : <http://portal.research.lu.se/ws/files/2517321/4363550.pdf>
5. Kucharski J., Unesaki H. A policy-oriented approach to energy security // Procedia Environmental Sciences. – 2015. – No. 28. – Pp. 27–36.

6. Земляний М. До оцінки рівня енергетичної безпеки. Концептуальні підходи// Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2. – С. 56-63.
7. Суходоля О. М. Теоретико-методологічні засади забезпечення енергетичної безпеки України // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 2. – С. 129–139.
8. Siddi M. The EU's Botched Geopolitical Approach to External Energy Policy: The Case of the Southern Gas Corridor [Електронний ресурс] // Geopolitics. – 2017. – Р. 2. – Режим доступу : <https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1416606>
9. Metais R. Ensuring energy security in Europe: The EU between a market-based and a geopolitical approach / College of Europe Studies // EU Diplomacy Papers. – 2013. – No. 3. – 31 p.
10. A secure Europe in a better world: European security strategy [Електронний ресурс] / European Union. – Режим доступу : <https://europa.eu/globalstrategy/en/european-security-strategy-secure-europe-better-world>
11. Commission of the European Communities. A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy. Green Paper [Електронний ресурс] / European Union. – Режим доступу : http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf
12. Energy Strategy and Energy Union: secure, competitive, and sustainable energy [Електронний ресурс] / European Union. – Режим доступу : <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy-and-energy-union>
13. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. European Energy Security Strategy [Електронний ресурс] / European Union. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52014DC0330&qid=1407855611566>
14. Securing Europe's gas supply: new Regulation comes into force [Електронний ресурс] / European Commission. – Режим доступу : https://ec.europa.eu/info/news/securing-europes-gas-supply-new-regulation-comes-force-2017-oct-27_en
15. Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 р. № 575/ВР-97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/575/97-%D0%B2%D1%80>
16. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року» від 15 березня 2006 р. № 145-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/145-2006-%D1%80>
17. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року» від 24 липня 2013 р. № 1071-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1071-2013-%D1%80>
18. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» від 18 серпня 2017 р. № 605-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>
19. Суходоля О. М. Енергетична стратегія як інструмент політики енергетичної безпеки : зб. матер. наук.-практ. конф. / за ред. О. М. Суходолі. – К. : НІСД, 2015. – 115 с.
20. Закон України «Про ринок природного газу» від 9 квітня 2015 р. № 329-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/329-19>
21. Проект Закону про засади державної політики у сфері енергетичної безпеки України від 13 липня 2018 р. № 8609 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64445

References

1. Azzuni, A., Breyer, & C. (2017). *Definitions and dimensions of energy security: a literature review*. *WIREs Energy Environ* (34 p.) [in English].
2. Willrich, M. (1976). *International energy issues and options*. *Annual Review of Energy*. (Vol. 1). (Pp. 743–772) [in English].
3. Cehulic, L., Kuznetsov, A.V., Celikpala, M., & Gleason, G. (2013). Energy security in South East Europe. In: *Cross, S., Kentera, S., Nation, R.C., Vukadinovic, R. (Eds.). Shaping South East Europe's Security Community for the Twenty-First Century: Trust, Partnership, Integration*. – London: Palgrave Macmillan. (Pp. 114–133) [in English].
4. Jewell, J., Cherp, A., Vinichenko, V., Bauer, N., et al. (2014). Energy security of China, India, the EU and the USA under long-term scenarios: results from six IAMs. *Climate Change Economics*. (53 p.). *Lund University. portal.research.lu.se*. Retrieved from <http://portal.research.lu.se/ws/files/2517321/4363550.pdf> [in English].
5. Kucharski, J., & Unesaki, H. (2015). A policy-oriented approach to energy security. *Procedia Environmental Sciences*, 28, 27–36 [in English].
6. Zemlianyi, M. (2009). Do otsinky rivnia enerhetychnoi bezpeky. Kontseptualni pidkhody [To the evaluation of the level of energy security. The conceptual approaches]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 2, 56–63 [in Ukrainian]

7. Sukhodolia, O. M. (2014). Teoretyko-metodolohichni zasady zabezpechennia enerhetychnoi bezpeky Ukrainy [Theoretical and methodological principles of ensuring Ukraine's energy security]. *Stratehichni priorityty – Strategic Priorities*, 2, 129–139 [in Ukrainian].
8. Siddi, M. (2017). The EUs Botched Geopolitical Approach to External Energy Policy: The Case of the Southern Gas Corridor. *Geopolitics*. (P. 2). *doi.org*. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1416606> [in English].
9. Metais, R. (2013). Ensuring energy security in Europe: The EU between a market-based and a geopolitical approach. *College of Europe Studies. EU Diplomacy Papers*, 3, (31 p.) [in English].
10. A secure Europe in a better world: European security strategy. (2003). *europa.eu*. Retrieved from <https://europa.eu/globalstrategy/en/european-security-strategy-secure-europe-better-world> [in English].
11. Commission of the European Communities. (2006). A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy. Green Paper. *europa.eu*. Retrieved from http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf [in English].
12. Energy Strategy and Energy Union: secure, competitive, and sustainable energy. (2015). *ec.europa.eu*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy-and-energy-union> [in English].
13. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. European Energy Security Strategy. (2014). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52014DC0330&qid=1407855611566> [in English].
14. Securing Europe's gas supply: new Regulation comes into force. (2017, Oct. 27). *ec.europa.eu*. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/news/securing-europes-gas-supply-new-regulation-comes-force-2017-oct-27_en [in English].
15. Zakon Ukrainy «Pro elektroenerhetyku» vid 16 zhovtnia 1997 r. № 575/VR-97 [Law of Ukraine “On electrical energy sector” from 1997, Oct 16 No. 575/VR-97]. (1997). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/575/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
16. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku» vid 15 bereznia 2006 r. № 145-r [Order of Kabinet of Minister of Ukraine “On adoption of Ukraine's energy strategy on period to 2030” from 2006, March 15 No. 145-r]. (2006). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/145-2006-%D1%80> [in Ukrainian].
17. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku» vid 24 lypnia 2013 r. № 1071-r [Order of Kabinet of Minister of Ukraine “On adoption of Ukraine's energy strategy on period to 2030” from 2013, July 24 No. 1071-r]. (2013). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1071-2013-%D1%80> [in Ukrainian].
18. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist» vid 18 serpnia 2017 r. № 605-r [Order of Kabinet of Minister of Ukraine on period to 2030 “On adoption of Ukraine's energy strategy «Security, energy efficiency, competitiveness” from 2017, Aug. 18 No. 605-r]. (2017). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80> [in Ukrainian].
19. Sukhodolia, O. M. (Ed.) (2015). Enerhetychna stratehiia yak instrument polityky enerhetychnoi bezpeky [Energy strategy as an instrument of energy security policy]. Kyiv: NISD. (115 p.) [in Ukrainian].
20. Zakon Ukrainy «Pro rynek pryrodnoho hazu» vid 09 kvitnia 2015 r. № 329-VIII [Law of Ukraine “On natural gas market” from 2015, Apr. 09 No. 329-VIII]. (2015). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/329-19> [in Ukrainian].
21. Proekt Zakonu pro zasady derzhavnoi polityky u sferi enerhetychnoi bezpeky Ukrainy vid 13 lypnia 2018 r. № 8609 [Draft Law on the Principles of State Policy in the Field of Energy Security of Ukraine from 2018, July 13 No. 8609]. (2018). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64445 [in Ukrainian].

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПРОБЛЕМА

М. А. Ожеван

Наука й освіта у традиційних уявленнях – сфера вищої моральності, а науковець та вчитель – бездоганні служителі Істини. Однак ідеали Науки й Учителювання в наш час дедалі більше профануються та зазнають чимдалі серйозніших випробувань під тиском комерціалізації. Учитель втрачає свій сакральний морально-етичний ореол і перетворюється на людину, яка більш-менш успішно надає «освітні послуги», торгує знаннями та практичними вміннями, навичками (компетентностями). Те ж саме, тільки в дещо інших вимірах, відбувається з науковцем (ученим).

До цього додаються демографічні проблеми та посилення трудової міграції, які призводять до труднощів з набором студентів та аспірантів, унаслідок чого слабкі за підготовленістю абітурієнти потрапляють учитися на «престижні професії», компрометуючи як самі ці професії, так і процес навчання у вищій школі, який набуває відтак характеру імітаційно-профанаційної вдаваності: той, хто вчить, удає, що він таки вчить, а той, хто вчиться, удає, що він таки вчиться.

Усі зазначені колізії так або інакше є причетними до проблем академічної доброчесності, причини яких можна диференціювати на такі категорії: світоглядні; морально-етичні; релігійні; філософсько-методологічні; методико-методологічні; політико-правові; соціальні (із криміногенними включно); техніко-технологічні.

У цій статті аналізуються в основному політико-правовий та морально-етичний аспекти освітньої та наукової доброчесності, кризу якої значною мірою можна пояснити релятивізмом постмодерного світогляду. Проводяться чіткі демаркації між політико-правовим та морально-етичним аспектами розв'язання означеної проблеми.

Ключові слова: доброчесність; академічна доброчесність; наукова доброчесність; корпоративізм, корпоративна етика; постмодернізм.

Ожеван

Микола Андрійович – доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень

Mykola Ozhevan

ACADEMIC INTEGRITY AS A POLITICAL, LEGAL AND ETHICAL PROBLEM

In November 2018 The National Academy of Sciences of Ukraine (NASU) celebrated the 100-year anniversary. However, there is not time for triumph. The number of collaborators involved in the scientific research, according to government statistics, decreased by almost a third during the 2014–2017 period, expenditures on scientific research (in the calculation of percentages from to GDP) for the same period fell fourfold.

Demographic problems and increase of labor migration have led to difficulties with the recruitment of students, resulting in poor school readiness, school graduates want to study “prestigious professions”, compromising these professions themselves. This processes of studying at a high school often acquires the character of imitation.

One more painful problem is the reduction of the level of master’s, candidate’s and doctoral dissertations on the background of a decrease in the number of successful defense of these theses. That is, many post-graduate students use post-graduate (doctoral) courses counterproductively, without completing their preparation of competitive scientific work. The generally recognized “disease” of a national high school is its weak link with various labor markets and scientific researches. The same problems, only in other versions and variations, relate to Ukrainian “great science”.

The main reasons for academic integrity and academic disintegrity can be differentiated into the following categories: worldview; morally-ethical; religious; philosophical and methodological; political; legal; social; technical-technological.

In this article the main philosophical and methodological aspect of educational and scientific integrity is analyzed, the crisis of which can be largely explained by the relativism of the postmodern worldview.

There are underlined demarcations between different aspects of solving this complex problem: philosophical, ideological, moral, legal, administrative etc.

Keywords: integrity; academic integrity; scientific integrity; corporatism, corporate ethics; postmodernism.

У листопаді 2018 р. Національна академія наук України (НАНУ) відсвяткувала столітній ювілей. Проте тріумфувати не доводиться. Кількість працівників, які беруть участь у наукових дослідженнях, за даними урядової статистики, упродовж 2014–2017 рр. скоротилася майже втричі (на 30 %); видатки на наукові дослідження (у відсотках до ВВП) за той самий період зменшилися вчетверо. Пересічний український молодий науковець у місяць отримує заробітну плату, еквівалентну 300 дол. США, тоді як його західний колега заробляє у 8–9 разів більше (а щорічно – це 200 000 дол. США) [1].

Демографічні проблеми та посилення трудової міграції призвели до труднощів з набором студентів, унаслідок чого слабкі за підготовленістю випускники шкіл потрапляють учитися на «престижні професії», компрометуючи, таким чином, і самі ці професії, і процес навчання у вищій школі, який набуває відтак характеру імітаційно-профанатійної вдаваності: той, хто вчить, удає, що він таки вчить, а той, хто вчиться, удає, що він таки вчиться.

Ще однією болючою проблемою є зниження рівня магістерських робіт, кандидатських та докторських дисертацій на тлі зменшення числа їх успішних захистів. Тобто чимало аспірантів використовують перебування в аспірантурі (докторантурі) контрпродуктивно, не завершуючи його підготовкою конкурентоспроможної наукової праці. Загально визнаною «хворобою» вітчизняної вищої школи є її слабкий зв'язок із різними ринками праці та науковими дослідженнями. Ті ж самі проблеми, тільки в інших версіях і варіаціях, стосуються української «великої науки».

Філософсько-методологічний контекст співвідношення та взаємодій категорій «освіта – наука – моральність»

Наука й освіта у традиційних уявленнях – сфера вищої моральності, а науковець та вчитель – бездоганні служителі Істини. «Учитель! перед іменем твоїм / Позволь смиренно преклонити колени!» – патетично вигукував М. Некрасов [2]. Хоча конкретно ця фраза

була адресована літературному критику В. Белінському, якого поет вважав своїм учителем, освітяни та їхні вихованці охоче взяли її на озброєння.

Однак ідеал Учителства в наш час профанується та зазнає дедалі серйозніших випробувань під тиском комерціалізації освіти й науки. Учитель втрачає свій сакральний морально-етичний ореол і перетворюється на людину, яка більш-менш успішно надає «освітні послуги», торгує знаннями та практичними вміннями, навичками (компетентностями). Те ж саме, тільки в дещо інших вимірах, відбувається з науковцем (ученим). Дедалі більших темпів набувають медіатизація, мілітаризація та політизація наукових досліджень, коли спрацьовує ефект зворотного зв'язку: замовники диктують свою волю дослідникам, яким стає дедалі важче чинити спротив спокусам і дотримуватись ідеалу неупередженості, об'єктивності.

Основою «об'єднавчого» підходу є раціоналістична етика Сократа, відповідно до якої людина, інтелектуально розвинена, з необхідністю є людиною високих моральних принципів. Адже, як вважав Сократ, різні чесноти, норми й правила людської поведінки народжуються в постійному діалозі, а вступати в належний діалог з іншими може тільки людина з розвиненим інтелектом [3].

Саме на сократівській етиці була заснована ідеологія європейського Просвітництва, адепти якого вважали, що невинний прогрес освіти, науки й технологій гарантуватиме водночас людству є високий стан моральності. О. Кониський, автор слів духовного гімну України «Молитва за Україну» («Боже великий, єдиний, нам Україну храни...») був безумовним просвітником, коли вклав у своє поетичне звертання до Бога слова: «Світлом науки і знання / Нас, дітей, просвіти...» [4].

Хоча розвиток людства у XIX ст. й справді подавав надії на синергійний розвиток науки та моральності, XX ст. з його двома катастрофічними світовими війнами розвіяло ці надії. Розпад союзу між наукою, освітою та високою мораллю констатували чимало відомих філософів і методологів науки.

У трактаті «Про науку» Анрі Пуканкаре стверджував про існування певного паралелізму між науковим знанням і станом моральності: «У моралі і науки – свої особливі області, які

дотикаються одна до одної, але не проникають одна в одну. Перша показує нам, якої мети ми повинні добиватися; друга – при даній меті відкриває нам засоби її досягнення. Отже, вони ніколи не можуть опинитися в суперечності одна з одною, оскільки не можуть зіштовхуватися. Не може бути аморальної науки, так само як не може бути наукової моралі» [5].

Більш радикальним у своїх поглядах був Альберт Швейцер, на думку якого причиною більшості антропогенних світових катаклізмів є відставання науково-технологічного прогресу від прогресу морально-етичного. Відтак А. Швейцер робить висновок: щоб стати істинно мислячим, треба стати спочатку моральною істотою [6].

Хоча оптимістичні погляди на дедалі тісніший союз та взаємодію освіти, науки та моральності у XXI ст. важко визнати реалістичними, але так само безглуздо стверджувати їхню незападничість. Адже без дотримання високих стандартів освіти й освіченості суспільству загрожує занурення в обскурантизм. Соціум потребує не людей з дипломами про освіту, а людей справді освічених. Без неупередженого наукового пошуку втрачають сенс як сам цей пошук, так і його результати, а головне – втрачається довіра соціуму та держави до науки як винятково важливого соціального інституту.

Для філософсько-світоглядного виправдання різного академічного шахрайства іноді використовують вульгаризовані форми філософії постструктуралізму, постмодернізму, послідовники яких проповідують концепцію «смерті автора» та феномену «оригінальності текстів». Деякі постмодерністи закликають до принципової неточності висловлювань та уникання визначень; проповідують схильність до двозначностей, фрагментацію текстів і відсилання до комп'ютерно-мережевої гіпертекстової реальності. Статусу істинності набуває задзеркалля штучної віртуальності, коли повідомлення є важливішим, ніж подія, знання стає первинним щодо об'єктів та предметів знань, а природні тіла набувають вторинного статусу. Мистецькі (а почасти й наукові) твори перетворюються на різновиди криптограм, шарад і кросвордів – вправ для розуму, які передбачають версії «аналізу» та «рішень».

Метою цієї статті є критичний аналіз і розмежування політико-правових та морально-

етичних аспектів проблеми академічної доброчесності, оскільки останнім часом в Україні намітилася тенденція до їх взаємної підміни.

Існує «Монблан» літературних джерел та інтернет-ресурсів на тему наукової та академічної (освітньої) доброчесності. Автори (чи групи авторів) пропонують відносно універсальні чи порівняно унікальні підходи до розуміння цього складного феномену та пропонують його різноманітні визначення.

«Доброчесність» (*церковнослов.* – цѣломудріє; *латин.* – castitas; *англ.* – chastity, honesty, integrity; *нім.* – Integrität; *пол.* – uczciwość) за своїм первісним походженням є терміном релігійно-філософським, теологічним, морально-етичним. Категорія «доброчесність» є похідною від категорії «честь», яка посідала поважну позицію в середньовічному корпоративному соціумі. Тоді «мати честь» означало займати по праву своє місце в певній крупній спільноті, від якої залежало виживання твоє і твоєї сім'ї. Натомість бути *збещещеним* (зганьбленим), навпаки, означало втрату своєї позиції в корпорації, що прирівнювалося до соціальної смерті. Мабуть, тому люди, сповнені подібним корпоративним духом, опинившись перед загрозою втрати честі, віддавали перевагу фізичній смерті. У ті часи (і пізніше) у певних корпораціях вважалося, що безчестя можна змити лише кров'ю, тому набув звичай проведення дуелей, і не тільки серед аристократів, а й у студентському середовищі.

Корпоративізм із морально-етичної та правової точок зору означає пошук певної рівноваги між індивідуальними та груповими правами й обов'язками. Індивід багато чим жертвує корпорації, але й корпорація бере на себе зобов'язання захищати індивіда та його близьких. «Корпоративна культура – система соціалізації, яка є прийнятною в певній групі та яка визначає правила поведінки в межах цієї групи... Корпоративна культура – це сукупність правил і норм, що приймаються членами організації і виражаються в задекларованих цінностях, які задають людям орієнтири поведінки та діяльності» [7].

Немає жодних сумнівів, що доброчесність як основне поняття має фігурувати в різноманітних «кодексах честі», які стосуються звичаєвого права. У Польщі, наприклад, існують рекомендаційно-дидактичні матеріали «Пристойна поведінка в науці» («Dobre obyczaje w nauce») [8].

Такі настанови існують у кожній країні, яка претендує на статус цивілізованої. Донедавна вони, щоправда, були відсутні в СРСР та пострадянських країнах, і в Україні включно, але це відбувалося тільки тому, що держава підмінювала собою громадські інституції, вважаючи, що «Морального кодексу будівника комунізму» цілковито достатньо.

Ухвалений 2012 р. Польською академією наук «Кодекс етики в науці», заснований на кращих світових та європейських взірцях, вимагає від науковців додержувати наведених нижче морально-етичних принципів, до яких належать:

1) *старанність* (*англ.* – diligence) – стосується формулювання цілей, планування та проведення досліджень, добору методів і процедур дослідження, інтерпретації висновків, а також виявлення імовірних загроз і можливостей (переваг), практичних та інших застосувань і передбачень, сформульованих більш-менш однозначно;

2) *сумлінність* (*англ.* – trustworthiness) щодо проведення досліджень; виявляється у: критичному підході до власних результатів; турботі про деталі та працьовитість у збиранні, запису та зберіганні даних, а також у представленні результатів досліджень; униканні зловживань своїм науковим авторитетом у висловлюваннях з питань, що виходять за межі власної компетентності;

3) *об'єктивність* (*англ.* – objectivity) – тлумачення та висновки мають ґрунтуватися виключно на фактах, логічних міркуваннях та даних, що підлягають перевірці;

4) *неупередженість* (*англ.* – impartiality) – у процесі інтерпретації досліджуваної або представленої проблеми чи явища, у процесі обміну знаннями з іншими представниками наукового співтовариства;

5) *опірність* (*англ.* – resistance) – стосується будь-яких спроб зовнішнього впливу на проведення певного дослідження з боку тих, хто його замовив, чи експерта, чиї думки відбивають інтереси замовника, а також щодо політичних, ідеологічних чи ділових груп тиску;

6) *відкритість* (*англ.* – openness) щодо власної наукової роботи у дискусіях з іншими вченими, що є однією з ключових умов прогресу

в науці; також має сприяти розвиткові знань шляхом публікації результатів досліджень і прагненню ділитися цими знаннями із суспільством у цілому;

7) *прозорість* (англ. – transparency) – стосується збирання, аналізу та інтерпретації даних, що визначається правильним зберіганням емпіричних даних та їхньою доступністю через публікації;

8) *відповідальність* (англ. – responsibility) – перед учасниками досліджень та їхніми об'єктами, включно із навколишнім середовищем та культурними цінностями; за дослідження на живих істотах, які мають проводитися тільки з належною повагою до людської гідності та прав тварин, з дозволу відповідних біоетичних комісій;

9) *достовірність* (англ. – reliability) – щодо визнання наукових досягнень інших дослідників шляхом належних посилань на джерела та правдиве визнання внеску інших учених, незалежно від того, хто вони такі: колеги, конкуренти чи попередники;

10) *турбота* (англ. – concern) – стосовно майбутніх поколінь учених, що виявляється шляхом викладання етичних стандартів і норм студентам та підлеглим;

11) *мужність* (англ. – courage) – у обстоюванні поглядів, які суперечать традиційним науковим знанням і практиці, а також принципам наукової достовірності [9].

Політико-правовий вимір академічної доброчесності

Конверсія (трансформація) морально-етичного терміна «доброчесність» у «симетричний» юридичний термін є досить непростю проблемою, відтак у більшості країн світу законодавці подібних трансформацій намагалися уникати. Хоча бувають і винятки.

У США, зокрема, існують юридичні акти різного рівня, які стосуються «науково-дослідницької доброчесності» (англ. – scientific integrity; research integrity), особливо щодо дослідження проблем, пов'язаних із охороною здоров'я, захистом довкілля тощо. На сторожі цих законів активно діють відповідні державні контролюючі інстанції.

Поняття «доброчесність» в українському законодавстві вперше вжито у Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» [10] (втратила чинність у 2011 р.) та в Засадах державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки [11]. Проте в обох зазначених державних документах термін «доброчесність» відіграє суто декоративну функцію і в текстах законів практично не використовується. Відсутні відповідні глосарії, визначення тощо.

Уперше зміст поняття «доброчесність», що правда тільки в академічній площині, розкрито в Законі України «Про вищу освіту». Зокрема, згідно із Законом України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII, що набув чинності 28 вересня 2017 р., у цьому Законі статтю 1 було доповнено пунктом 1¹ про академічну доброчесність. Її визначено як «сукупність етичних принципів та визначених ... законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [12].

Крім того, статтю 58 доповнено пунктом 3¹, згідно з яким науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники мають «дотримуватися в освітньому процесі та науковій (творчій) діяльності академічної доброчесності та забезпечувати її дотримання здобувачами вищої освіти» [12]. А згідно із пунктом 3 частини першої статті 63 в редакції Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. особи, які навчаються у закладах вищої освіти (ЗВО), мають «виконувати вимоги освітньої (наукової) програми (індивідуального навчального плану (за наявності), дотримуючись академічної доброчесності, та досягати визначених для відповідного рівня вищої освіти результатів навчання» [12].

Відповідно до Закону «Про освіту» (2017 р.) стаття 69 Закону «Про вищу освіту» також викладена в новій редакції. У контексті нашого дослідження важливим є частина 6 цієї статті: «Заклади вищої освіти та наукові установи здійснюють заходи із запобігання академічному плагіату – оприлюдненню (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворенню опублікованих текстів (оприлюдне-

них творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства» [12].

Отже, текст Закону «Про вищу освіту» після прийняття в 2017 р. Законом України «Про освіту» набув суттєвих змін.

Нагадаємо, що в редакції Закону 2014 р. не використовувалося поняття «академічна доброчесність». Розділ V «Забезпечення якості освіти» у Законі 2014 р. фактично звівся тільки до інструктивних положень щодо порядку формування Національної агенції з контролю якості вищої освіти – НАЗЯВО. Положення цього документа щодо боротьби з дисертаційним плагіатом зводилися до скромного заповідного заходу: наукові роботи та відгуки опонентів перед захистом мають розміщуватися на сайтах вишів та інших академічних (наукових) закладів, де відбуватиметься процедура офіційного захисту.

Крім того, Закон «Про вищу освіту» 2014 р. встановлював каральні санкції у разі виявлення академічного плагіату у захищеній дисертації (науковій доповіді). Це є підставою для скасування рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня та видачу відповідного диплома. Строком на два роки у разі виявлення академічного плагіату позбавляються права брати участь у роботі спеціалізованих вчених рад науковий керівник (консультант), офіційні опоненти, які надали позитивні висновки про наукову роботу, та голова відповідної спеціалізованої вченої ради, а відповідна установа позбавляється акредитації відповідної постійно діючої спеціалізованої вченої ради та права створювати разові спеціалізовані вчені ради строком на один рік [13].

В аспекті вживання термінів у законодавчих актах інших країн показовим є польське законодавство. Так, 1 жовтня 2018 р. набув чинності закон «Про вищу освіту й науку в Республіці Польща» («Конституція для науки»). У статті 287.2 Розділу «Дисциплінарна відповідальність викладачів вищої школи» частини VII «Дисциплінарна відповідальність» містяться записи про вісім різновидів неморальної поведінки викладачів, митців на науковців, які підлягають розгляду на дисциплінарній комісії. Але характерно, що при цьому не використовується термін «академічна доброчесність» (пол. – *uczciwość akademicka*). Понад те, самі моральні порушення детально описуються,

але не позначаються жодними термінами. Вочевидь польські законотворці вважали, що юридичні терміни не слід змішувати з тими, що стосуються моралі [14].

Зазначені вище українські «освітні закони» дали старт активному використанню відповідної термінології в українській літературі з політико-правових та морально-етичних питань, які стосуються підвищення рівнів якості та конкурентоспроможності української освіти й науки. Ураховуючи те, що в термінологічному плані Україна серйозно поступається світовим та європейським трендам, слід визнати, що англійські терміни «*academic/scientific honesty*» та «*academic integrity*» (антонімами тут є «*academic/scientific dishonesty*»; «*academic disintegrity*»; «*academic misconduct*») далеко не завжди відтворюються українськими авторами в належних контекстах.

На Заході подібна термінологія віддавна використовується у контексті досить послідовної політики «нульової толерантності» (англ. – *zero tolerance honor code*) щодо порушників кодексів академічної та наукової честі. До того ж, англійське *disintegrity* (дезінтеграція, порушення цілісності) дійсно відповідає тривожним тенденціям до надто вузької спеціалізації в науці та освіті, що призводить до їхнього відриву від філософії, релігії та гуманітарної культури в цілому. Усе це сприяє шахраюванню, підробці наукових результатів.

Окрім того, існує суто практичний аспект тлумачення терміна «*disintegrity*»: цілісність освіти чи науки як суспільних інституцій означає формально чи неформально скріплений намір учасників великої соціальної групи (інституції) дотримуватися умов певного *соціального контракту*, відповідно до якого індивіди в обмін на користування правами беруть на себе зобов'язання щодо дотримання певних правил, норм, нормативів тощо із відповідними заохочувальними або каральними санкціями.

Особливо загострилася в Україні боротьба з порушниками правил академічної доброчесності з моменту запровадження *Болонського процесу*, який є довготривалим процесом структурного реформування національних систем вищої освіти країн Європи та передбачає створення на цих засадах конкурентоспроможного Єдиного європейського освітнього простору (*The European Higher Education Area*).

Болонський процес започаткували 29 країн у 1999 р. У 2005 р. до нього формально приєдналася також Україна, а станом на 2017 р. число країн-підписантів досягло п'ятдесяти. Якщо на першому етапі вимоги до навчального процесу у вищій школі зводилися переважно до кількісно-структурних (число кредитів, триступенева модель «бакалаврат – магістратура – докторантура» тощо), то нині дедалі більша увага надається якості освіти та боротьбі з різними зловживаннями, які загрожують втратою конкурентних переваг європейській освіті в цілому та освіті у кожній із європейських країн зокрема, набуттю таких переваг у майбутньому [15].

Україна, яка ще донедавна належала до нечисленних країн Європи, котрі не входили до Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти, досить мляво, хоча й послідовно, реагує на Болонські процесуальні вимоги [16]. Тільки в 2016 р. нарешті було започатковано формування Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

Щодо морального мікроклімату «нульової толерантності» стосовно порушників правил і норм академічної доброчесності (списувачів, плагіаторів, крутіїв та ін.), то він, на превеликий жаль, в українських освітніх закладах зазвичай відсутній. Натомість вітчизняні заклади освіти постійно демонструють надмірну терпимість до «піратів» – порушників прав інтелектуальної власності.

У Законі України «Про освіту» від 2017 р. виокремлено вісім форм порушень академічної доброчесності: *академічний плагіат*; *самоплагіат*; *фабрикацію* (вигадування даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях); *фальсифікацію* (свідому зміну чи модифікацію вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень); *списування*; *обман*; *хабарництво*; *необ'єктивне оцінювання* [12].

До подібної правової класифікації можна пред'явити кілька претензій. По-перше, *самоплагіат* як специфічний різновид *академічного плагіату* навряд чи заслуговував на виокремлення. По-друге, зазначений Закон під *обманом* пропонує розуміти «надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу»; а в подальшому під *формами обману* пропонує розуміти акаде-

мічний плагіат, самоплагіат, фабрикацію, фальсифікацію та списування [12]. Таке неохайне юридичне тлумачення в цьому Законі наводить на думку про те, що хабарництво й необ'єктивне оцінювання не є формами обману. Окрім того, такі широкі узагальнення наводять на думку, що *обман* та *академічна недоброчесність* – одне й те саме.

У цьому зв'язку достатньо переглянути «правила доброчесності», які пропонують західні вищі навчальні заклади, наукові лабораторії й ті державні установи, які контролюють їхню діяльність, щоб зрозуміти, що український Закон багатьма з них знехтував. Йдеться, зокрема, про *саботаж* (англ. – sabotage), під яким слід розуміти «дії, скеровані на перешкоджання іншим учасникам процесу якісно виконати свою роботу». Діапазон таких шкідницьких дій є досить широким, починаючи із виривання сторінок у бібліотечних підручниках й закінчуючи втручанням у наукові експерименти [17].

Помилкою принципового методологічного змісту, якої припустилися розробники Закону «Про освіту» 2017 р., є, на нашу думку, намагання охопити різні форми недоброчесності, які стосуються як освітнього, так і науково-дослідницького процесів. Водночас недостатня диференційованість у цьому Законі питань, пов'язаних з підготовкою кадрів вищої кваліфікації (магістрантів, докторантів та ін.), призводить наразі до того, що питання хабарництва й обману тут поставлені у спільний контекст, тоді як насправді між освітніми закладами різних рівнів існують досить істотні відмінності.

Дуже важливим є питання *плагіату*. Латинське слово «*plagiarius*» початково стосувалося викрадення дітей, рабів, тобто мало стосунок до явища, яке нині прийнято позначати як кіднепінг. Згодом плагіаторами почали називати викрадачів (присвоювачів) чужих літературних текстів.

З методологічної точки зору доцільно розрізняти *концептуальний (парадигмальний)* та *периферійний плагіат*. Те, що зазвичай вважають плагіатом унаслідок перевірки текстів через спеціалізовані програми типу «антиплагіат», насправді дуже часто є результатом неумисного порушення правил роботи з джерелами інформації: неточності в цитуванні джерел, надто тісному щодо джерела походження парафразуванні (переказуванні) чужої

думки тощо. Плагіат у концептуально-парадигмальному сенсі є зумисним, мотивованим бажанням обманути «лоха», викраденням чужої інтелектуальної власності або її запозиченням без наміру коли-небудь повернути позичене [18].

Соціальне зло, пов'язане з плагіатом, полягає передусім у тому, що до нього вдається чимала когорта невігласів, які по-справжньому ніколи не вчилися, захистили «липові» дисертації, але згодом, заволодівши відповідними дипломами та званнями, імітують фаховість і можуть навіть посідати керівні посади, створюючи вертикально інтегровані імітаційні структури. В остаточному сенсі плагіат у сфері вищої освіти тісно узалежнений від культурних традицій країни. Наприклад, професор, який із балтійської країни переїхав працювати до м. Пензи (Росія), був неприємно вражений поблажливим ставленням у Російській Федерації до явища плагіату як викрадення інтелектуальної власності й констатував: «Прибалтика – частина Європи, причому не тільки в географічному сенсі. Там будь-яка крадіжка, включно з плагіатом, непопулярна і може призвести до втрати репутації. Зовсім інша справа Росія, де крадіжка, на думку багатьох європейців, мало не національний спорт, а поняття “репутація” вже давно не існує» [19].

«Делікатною специфікою» вищої школи в епоху інформаційної революції є існування численних т. зв. «фабрик дисертацій» (англ. – *paper mills college essays*), де трудяться різні «*ghostwriters*» («літературні негри»), послугами яких часто користуються недоброчесні, але матеріально забезпечені студенти й аспіранти (докторанти). Поширене у всьому світі, з Україною включно, явище існування ринків інтелектуальних послуг та «примарного» чи «підставного авторства» («*ghostwriters*») не отримало поки що однозначної правової та моральної оцінки.

З одного боку, з цим феноменом пов'язані значені вище конгломерати «фабрик дисертацій», яких, за даними британської спеціалізованої агенції з якості вищої освіти (аналог українського Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти), тільки у Великій Британії нараховується більше сотні [20–21]. З іншого боку, хоча подібні «фабрики» пропонують контент, вільний від плагіату (англ. – *plagiarism-free content*), насправді вони є типовими колективними плагіаторами,

оскільки де-факто практикують викрадення чужої інтелектуальної власності, формально не порушуючи авторського права. Звичайно, плоди сумнівної діяльності подібних «фабрик» не давали б жодного зиску їхнім власникам та «літературним неграм», задіяним у них, якби ця діяльність не отримувала підтримки на рівні недоброякісних захисних рад, адміністрацій ЗВО та різних високопосадовців, які самі часто експлуатують «літературних негрів» з метою захисту «*vip*-дисертацій», написання «епохальних творів», мемуарів тощо.

Різні країни пропонують різні практики боротьби із «фабриками есе» (англ. – *essays mills, paper mills*), хоча наразі майже всі вони виявляються неефективними. У США, зокрема, немає федерального закону, який забороняв би подібну діяльність, хоча певні законні обмеження діють на рівні окремих штатів. Подібна заборона діє в Новій Зеландії. Проте «*essays mills*» завжди можуть знайти обхідні шляхи, щоб здолати ці обмеження та заборони. Наприклад, одна з найбільших у Великій Британії «фабрик паперів» *Elizabeth Hall Associates* спонукала замовників для перестрашування академічних праць підписувати зобов'язання (англ. – *disclaimer*), що вони не будуть представляти куплений інтелектуальний продукт в освітньому закладі як «остаточний», видаючи його за свій власний, а використовуватимуть його виключно як «модельний об'єкт» (англ. – *a guidance model only*) [22].

Катастрофічному зростанню серед студентів та дисертантів числа плагіаторів, безумовно, посприяли *техніко-технологічні причини*, зокрема поява великої кількості «академічних сайтів», як легітимних, так і нелегітимних, як комерційних, так і некомерційних. Ідеться передусім про сайти, які активно наповнюються джерелами піратського походження [23–24].

Шахраюванню на іспитах та заліках серйозно посприяло активне використання студентами смартфонів, айфонів та інших нових медіа для пошуку інформації в різноманітних сховищах даних типу *Wiki, Google* тощо. Ще більш серйозними є негативи, пов'язані з активною діяльністю студентів у мережі Інтернет під час академічних занять. Будь-які спроби викладачів чи адміністрації навчального закладу відібрати у студентів подібні гаджети зазвичай наштовхуються на активні протести, звинувачення в порушенні «основних прав людини» тощо.

Слід зазначити про відсутність серйозних філософсько-методологічних розробок з проблем порушення немайнових авторських прав, незахищених чинним законодавством та неосудних або напівосудних з морально-етичної точки точки зору [25]. Принагідно зауважимо, що в античній та середньовічній філософії й науці взагалі було відсутнє поняття одноосібного авторства, тому чимало авторів видавало свої твори, користуючись «розкрученим брендом» Платона, Арістотеля та ін. Лише з початком XVII ст. утвердилося поняття «автор».

У різних сферах науки й культури поняття авторства та визначення дольової співучасті в колективному авторстві має свою специфіку. Наприклад, чимало медичних журналів взагалі відмовилися від поняття «автор» на користь поняття «співучасник» (*англ.* – contributor). З'явилося також малозрозуміле поняття «почесного авторства». Ще менш зрозумілим з морально-етичної точки зору є «примарне авторство» (*англ.* – ghost writer), коли автор залишається невідомим. Натомість за наполяганням фармацевтичних компаній «авторами» публікацій часто є відомі люди, які не мають жодного відношення до певного дослідження і навіть не давали згоди на використання їхніх прізвищ у переліках авторів.

Звичним явищем в українській науці (і в низці пострадянських країн) є приписування до прізвища справжнього автора (авторів) роботи цілої низки прізвищ авторів, які мають до цієї

роботи суто опосередковане адміністративне відношення.

Висновок

Академічна (наукова) доброчесність є тим резервом підвищення якості освіти й науки, який не потребує особливих матеріально-фінансових інвестицій, але може за належної уваги до цієї проблеми обернутися відчутними позитивними зрушеннями в українській науці та освіті.

У будь-якому разі, заради збереження належної якості вітчизняної освіти, її покращення, оздоровлення інтелектуального клімату слід негайно запозичувати та імплементувати позитивний світовий досвід щодо забезпечення академічної доброчесності, розпочати рішучу боротьбу з академічною (науковою) недоброчесністю у всіх її формах та різновидах, що має перетворитися на один із перспективних напрямів створення в країні ефективної антикорупційної системи.

Оскільки академічна (наукова) культура є похідною від культури соціуму, то апіорі зрозуміло, що всі соціальні групи у «хворому» соціумі будуть «хворими», а відтак дотримання соціального контракту учасниками окремої групи неможливе, якщо на рівні всього українського соціуму не діятиме «Великий Контракт» з усіма його морально-етичними та політико-юридичними імперативами й регулятивами.

Список використаних джерел

1. Smith Luke. Ukrainian science falling into crisis [Електронний ресурс] // Kiev Post. – 2018. – July 9. – Режим доступу : <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/ukrainian-science-falling-into-crisis.html>
2. Николай Алексеевич Некрасов. Его жизнь и сочинения [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://books.google.com.ua/books?id>
3. Ray Linda. What Were Socrates' Beliefs on Ethics? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.theclassroom.com/what-were-socrates-beliefs-on-ethics-12084753.html>
4. Молитва за Україну («Боже великий, єдиний...») [Електронний ресурс] / О. Кониський [слова], М. Лисенко [музика]. – Режим доступу : <http://www.pisni.org.ua/songs/83116.html>
5. Пуанкаре А. Наука и гипотеза // О науке. – М. : Наука, 1990. – С. 130.
6. Швейцер А. Культура и этика. – М. : Наука, 1973. – С. 305.
7. Озерова М. Культура та корпоративний дух організації [Електронний ресурс] // Корреспондент. – 2011. – 22 жовт. – Режим доступу : <https://blogs.korrespondent.net/blog/users/3250530-kultura-ta-korporativnyi-dukh-orhanizatsii>
8. Dobre obyczaje w nauce : zbior zasad i wytycznych. – Wydanie III. – Warszawa, PAN, 2001.
9. The Code of Ethics in Science [Електронний ресурс] / The Commission on Ethics in Science. 2012. Annex to Resolution No. 10/2012 of the General Assembly of the Polish Academy of Sciences of 13 December 2012. – Режим доступу : <http://ue.poznan.pl/.../88.%20The%20Code%20of%20Ethics%20i>
10. Указ Президента України «Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» від 11 вересня 2006 р. № 742/2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742/2006>

11. Закон України «Про Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія на 2014–2017 роки)» від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>
12. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
13. Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
14. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. [Електронний ресурс] // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, dnia 30 sierpnia 2018 r. – Poz. 1668. – Режим доступу : <https://www.gov.pl/web/nauka/konstytucja-dla-nauki-2>
15. The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/european-higher-education-area-2018-bologna-process-implementation-report_en
16. The European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.enqa.eu/>
17. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. – К. : Ленвіт, 2006. – 35 с.
18. Macdonald R., Carroll J. Plagiarism: A complex issue requiring a holistic Approach // Assessment and Evaluation in Higher Education. – 2006. – No. 31 (2). – Pp. 233–245.
19. Левин В.И. Плагиат в российской науке // Alma Mater. – 2014. – № 6. – С. 111–114.
20. Stevenson Seth. Adventures in Cheating. A guide to buying term papers online [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.slate.com/articles/life/shopping/2001/12/adventures_in_cheating.html
21. Yorke Harry. University students could be fined or handed criminal records for plagiarised essays, new proposals suggest [Електронний ресурс] // The Telegraph. – 2017. – February 21. – Режим доступу : <http://www.telegraph.co.uk/education/2017/02/21/university-students-could-fined-handed-criminal-records-plagiarised>
22. Major Lee Elliot. Web of Deceit [Електронний ресурс] // The Guardian. – 2002. – January 8. – Режим доступу : <https://www.theguardian.com/education/2002/jan/08/highereducation.students>
23. Sutherland-Smith W. Plagiarism, the Internet and Student Learning: Improving Academic Integrity. – New York : Routledge, 2008.
24. Davis Mary. Formative feedback within plagiarism education: Is there a role for text-matching software? // International Journal for Educational Integrity. – 2009. – Vol. 5, No. 2. – December. – Pp. 58–70.
25. Vander Schaaf Anthony. Plagiarism: A philosophical analysis of aspects of property, theft, and deception. A Thesis Presented to The Faculty of Graduate Studies of The University of Guelph (Canada), ProQuest Dissertations Publishing, MR11174. – 2005.

References

1. Smith, Luke. (2018, July 9). Ukrainian science falling into crisis. *Kiev Post*. www.kyivpost.com. Retrieved from <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/ukrainian-science-falling-into-crisis.html> [in English].
2. Nikolai Alekseevich Nekrasov. Ego zhyzn i sochineniia [Nikolay Alekseevich Nekrasov. His Life and Works]. (n.d.). books.google.com.ua. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id> [in Russian].
3. Ray, Linda. What Were Socrates' Beliefs on Ethics? (n. d.). www.theclassroom.com. Retrieved from <https://www.theclassroom.com/what-were-socrates-beliefs-on-ethics-12084753.html> [in English].
4. Konyskyi, O. (text), & Lysenko, M. (music). (1885). Molytva za Ukrainu («Bozhe velykyi, yedyny...») [Prayer for Ukraine (“God is Great, the Only One..”)]. www.pisni.org.ua. Retrieved from <http://www.pisni.org.ua/songs/83116.html> [in Ukrainian].
5. Puankare, Anry. (1990). *Nauka i hypoteza [Science and Hypothesis]*. Moscow: Nauka. (S. 130) [in Russian].
6. Shveytser, Albert. (1973). *Kultura i etyka [Culture and ethics]*. Moscow: Nauka. (S. 305) [in Russian].
7. Ozerova, Mariana. (2011, Oct. 22). Kultura ta korporatyvnyi dukh orhanizatsii [The culture and corporate spirit of the organization]. *Korrespondent – Korrespondent*. blogs.korrespondent.net. Retrieved from <https://blogs.korrespondent.net/blog/users/3250530-kultura-ta-korporatyvnyi-dukhn-orhanizatsii> [in Ukrainian].
8. *Dobre obyczaje w nauce [Good traditions in science]*. (2001). Warszawa: Polish Academy of Sciences [in Polish].
9. The Commission on Ethics in Science (2012). *The Code of Ethics in Science*. Annex to Resolution No. 10/2012 of the General Assembly of the Polish Academy of Sciences of 13 December 2012. ue.poznan.pl. Retrieved from ue.poznan.pl/.../88.%20The%20Code%20of%20Ethics%20i [in English].
10. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Kontseptsiuu podolannia koruptsii v Ukraini «Na shliakhu do dobrochesnosti» vid 11 veresnia 2006 r. № 742/2006 [Decree of the President of Ukraine “On the Concept of Overcoming Corruption in Ukraine “On the Road to Integrity” of September 11, 2006 No. 742/2006]. (2006). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742/2006> [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy «Pro Zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiina stratehiia) na 2014–2017 roky» vid 14 zhovtnia 2014 r. № 1699-VII [The Law of Ukraine “On the Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anticorruption Strategy) for 2014–2017” of October 14, 2014, No. 1699-VII]. (2014). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18> [in Ukrainian].
12. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05 veresnia 2017 [The Law of Ukraine “On Education” of September 5, 2017]. (2017). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01 lypnia 2014 r. № 1556-VII [Law of Ukraine “On Higher Education” dated July 1, 2014 No. 1556-VII]. (2014). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
14. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce [Law on Higher Education and Science dated July 20, 2018]. (2018, Aug. 30). Warszawa, Poz. 1668. *www.gov.pl*. Retrieved from <https://www.gov.pl/web/nauka/konstytucja-dla-nauki-2> [in Polish].
15. The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report. (n. d.). *eacea.ec.europa.eu*. Retrieved from https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/european-higher-education-area-2018-bologna-process-implementation-report_en [in English].
16. The European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA). (n. d.). *www.enqa.eu*. Retrieved from <http://www.enqa.eu> [in English].
17. *Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity [Standards and Recommendations for Quality Assurance in the European Higher Education Area]*. (2006). Kyiv: Lenvit. (35 p.) [in Ukrainian].
18. Macdonald, R., & Carroll, J. (2006). Plagiarism: A complex issue requiring a holistic Approach. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 31 (2), 233–245 [in English].
19. Levin, V. I. (2014). Plagiat v rossiyskoy naukie [Plagiarism in Russian science]. *Alma Mater*, 6, 111–114 [in Russian].
20. Stevenson, Seth. (2001). Adventures in Cheating. A guide to buying term papers online. *www.slate.com*. Retrieved from http://www.slate.com/articles/life/shopping/2001/12/adventures_in_cheating.html [in English].
21. Yorke, Harry. (2017, February 21). University students could be fined or handed criminal records for plagiarised essays, new proposals suggest. *The Telegraph*. *www.telegraph.co.uk*. Retrieved from <http://www.telegraph.co.uk/education/2017/02/21/university-students-could-fined-handed-criminal-records-plagiarised> [in English].
22. Major, Lee Elliot. (2002, January 8). Web of Deceit. *The Guardian*. *www.theguardian.com*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/education/2002/jan/08/highereducation.students> [in English].
23. Sutherland-Smith, W. (2008). *Plagiarism, the Internet and Student Learning: Improving Academic Integrity*. New York: Routledge [in English].
24. Davis, Mary. (2009). Formative feedback within plagiarism education: Is there a role for text-matching software? *International Journal for Educational Integrity*. (Vol. 5, No. 2.). (Pp. 58–70) [in English].
25. Vander Schaaf, Anthony. (2005). Plagiarism: A philosophical analysis of aspects of property, theft, and deception. *A Thesis Presented to The Faculty of Graduate Studies of The University of Guelph (Canada)*. ProQuest Dissertations Publishing, MR11174 [in English].

Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку : аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Андріученко Т. В., Бекешкіна І. Е. та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. – К. : НІСД, 2018. – 128 с.

Аналітичну доповідь підготовлено на виконання Указу Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 та Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2018 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки» від 10 травня 2018 р. № 297-р.

В аналітичній доповіді проаналізовано суспільні настрої, організаційно-інституційні форми та практики громадської активності, зокрема основні тенденції молодіжної самоорганізації. Акцентовано увагу на значущості громадських ініціатив та діяльності організацій громадянського суспільства у запобіганні та протидії корупції. У контексті проведення реформи децентралізації проаналізовано стан залучення та процедури участі громадськості у вирішенні питань місцевого значення. Окреслено проблемні питання та подано рекомендації з удосконалення політико-правового забезпечення взаємодії громадськості з органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Аналітична доповідь адресована державним службовцям і посадовим особам органів місцевого самоврядування, громадським активістам, політичним діячам, усім, хто виявляє інтерес до проблематики громадянського суспільства, впровадження демократичних стандартів комунікації та взаємодії громадськості з органами влади.

«В інтересах іншої держави...»: проблеми виявлення та протидії агентам впливу: аналіт. доп. / Д. В. Дубов, І. О. Корецька. – К. : НІСД, 2018. – 48 с.

Аналітичну доповідь присвячено проблемам виявлення та протидії діяльності агентів впливу. Досліджено теоретичні аспекти поняття «агент впливу» та проблеми юридичної кваліфікації їхньої діяльності. Розглянуто практику притягнення агентів впливу до відповідальності в історичному контексті (період Холодної війни) та на сучасному етапі. Особливо досліджено стан протидії діяльності агентів впливу в Україні. Проаналізовано українське кримінальне законодавство у відповідній сфері, виявлено проблемні аспекти застосування статей 110 та 111 Кримінального кодексу України, подано приклади діяльності агентів впливу в Україні та розглянуто складнощі доведення обвинувачень проти цих агентів. За результатами дослідження надано конкретні рекомендації органам державної влади щодо стратегічних напрямів удосконалення українського законодавства та превентивних кроків у сфері протидії агентам впливу.

Для державних службовців, науковців та широкого кола читачів, яких цікавлять проблеми забезпечення національної безпеки.

Режим Путіна: перезавантаження-2018 / М. М. Розумний (заг. ред.), Я. В. Бережний, І. В. Валушко, Р. В. Власенко, Д. М. Горелов, В. С. Караваєв, А. В. Лепіхов, І. А. Павленко, В. О. Семененко, О. В. Снігир. – Київ : НІСД, 2018. – 480 с.

Розглянуто актуальний стан внутрішньої та зовнішньої політики Російської Федерації. Проаналізовано ресурси, що можуть бути використані для збереження нинішнього керівництва РФ при владі, основні тенденції соціально-економічного та внутрішньополітичного життя Росії, її зовнішньополітичні інтереси та засоби досягнення геополітичних цілей. Визначено основні сценарії розвитку ситуації, пов'язаної з реалізацією курсу Кремля на відновлення імперського статусу, у тому числі – реінтеграцію пострадянського простору, конфронтацію із Заходом, розширення присутності Росії у стратегічно важливих регіонах світу. Видання підготовлено Центром досліджень проблем Російської Федерації Національного інституту стратегічних досліджень.

Для науковців, політиків, державних службовців, громадських активістів та широкого читачького загалу.

Асиметрична стратегія Ізраїлю в період становлення держави: висновки для України : аналіт. доповідь / [В. К. Горovenko, В. П. Тютунник]. – К. : НІСД, 2018. – 64 с.

Проаналізовано досвід Ізраїлю у питаннях формування та реалізації асиметричної стратегії у зовнішньополітичній сфері в період його становлення як держави. Запропоновано рекомендації щодо використання низки складових та інструментів такої стратегії у протидії Україні агресії з боку Росії.

Розраховано на політиків, суб'єктів владних повноважень, експертів, науковців, представників громадських організацій та широкого читачького загалу.

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

При підготовці матеріалів для публікації у науковому журналі Національного інституту стратегічних досліджень «Стратегічна панорама» редакційна колегія просить авторів урахувати такі вимоги.

Загальні положення

У науковій статті автор (одноосібно чи із співавторами) здійснює виклад проміжних або кінцевих результатів наукового дослідження, висвітлює конкретне питання за темою дисертації чи питання окремого наукового дослідження, фіксує наукові пріоритети, робить надбанням фахівців свій науковий доробок. Цитування допускається в обсязі, що не перевищує 15 % від загального обсягу статті. Таким чином, оригінальний авторський текст у статті має становити не менше як 85 %.

До редакції подаються не опубліковані раніше матеріали, які одноосібно належать авторові (чи у співавторстві – кільком авторам), відповідають тематиці журналу та цим Вимогам.

Рукописи, які не відповідають Вимогам, редакцією не розглядаються.

Процес розгляду статті триває не більше трьох місяців. Усі подані до редакції рукописи статей згідно з вимогами МОНУ (наказ № 32 від 15 січня 2018 р.) проходять процедуру незалежного подвійного таємного рецензування. Рукопис оцінюється за встановленими критеріями. Результати рецензування, зауваження, пропозиції та рекомендації надсилаються автору електронною поштою. Інше листування з авторами не передбачене.

Рішення щодо поданих автором матеріалів ухвалює редакційна колегія. Вчена рада Національного інституту стратегічних досліджень рекомендує рукопис журналу до друку.

Схвалена до друку стаття проходить додрукарську підготовку в редакції. Редакція зберігає за собою право здійснювати без погодження з автором незначну літературну правку та скорочення текстів (за потреби) зі збереженням авторського стилю. У всіх інших випадках відредагований варіант статті погоджується з автором.

Надіславши матеріали на електронну адресу журналу (*publish@niss.gov.ua*), автор: засвідчує, що авторське право на всі структурні елементи статті належить йому; дає згоду на обробку персональних даних згідно із чинним законодавством України.

Надані матеріали автору не повертаються. Статті, відхилені редакційною колегією без права доопрацювання, не можуть бути надруковані в інших періодичних виданнях НІСД. Рецензії зберігаються протягом трьох років.

Вимоги до структури та оформлення статті

1. Стаття має бути написана українською/англійською мовою та містити такі обов'язкові елементи (подано в порядку розміщення у рукописі):

- УДК;
- назва статті українською та англійською мовами (ПРОПИСНИМИ ЛІТЕРАМИ);
- дані про автора українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові; науковий ступінь, учене звання; повна назва посади, місце роботи (повна назва установи чи підприємства); населений пункт; країна; контактний телефон (разом із кодом населеного пункту за потреби); адреса електронної пошти;
- ідентичні анотації українською та англійською мовами обсягом не менше 1800 знаків (з пробілами), структуровані таким чином: актуальність публікації, мета, межі та методи дослідження, отримані результати, їх практичне значення, висновки. Тексти анотацій розміщуються після заголовка відповідною мовою (для українськомовних статей – спочатку українською мовою, потім – англійською; для англійськомовних статей – навпаки);
- ключові слова (від трьох до восьми; подаються після відповідного підзаголовка, що виокремлюється напівжирним курсивом (*Ключові слова: / Keywords:*)).

2. Структурно наукова стаття повинна містити такі обов'язкові частини (з відповідними підзаголовками), а саме:

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- **аналіз останніх наукових досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми та на які автор спирається;
  - **не вирішені раніше частини загальної проблеми**, яким присвячується стаття;
  - **мета статті** (постановка завдання);
  - **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
  - **висновки** з дослідження;
  - **рекомендації**;
  - **перспективи подальших розвідок** в обраному напрямі;
  - **список використаних джерел**, що включає не менше ніж 10 назв у вигляді переліку та оформлений відповідно до ДСТУ 8302-2015;
  - **References** (розгорнутий опис списку літератури латиницею), оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA (див.: <http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>). Публікації, що описані кирилицею, містять транслітеровані згідно із Постановою Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55 дані про видання: прізвище та ім'я/ініціали автора (авторів); транслітеровану назву; у квадратних дужках – назву англійською мовою; транслітеровані дані про джерело, де публікація оприлюднена, місце видання, видавництво; рік видання, послідовність тощо (напр.: Illiashenko, S.M., & Shypulina, Yu.S. (2007). *Tovarna innovatsiina polityka [Product innovative policy]*. Sumy: VTD «Universytetska knyha» [in Ukrainian]; Kotler, F., & Keller, K.L. (2007). *Marketynh menedzhment [Marketing management]* (12nd ed., rev.). Saint Petersburg: Piter [in Ukrainian]; Illiashenko, S.M., & Shypulina, Yu.S. (2012). *Komunikatsiina efektyvnist web-tekhnologii u marketynhu naukovo-osvitnikh posluh [Communication effectiveness of WEB-technologies in marketing of research and educational services]. Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and Management of Innovations, 1, 69–78* [in Ukrainian].
3. Обсяг статті разом зі списком використаних джерел, таблицями, схемами тощо не повинен перевищувати 20 тис. знаків з пробілами (0,5 обл.-вид./авт. арк.)
4. Текст має бути набраний у текстовому редакторі *Microsoft Word* без верхніх колонтитулів шрифтом *Times New Roman*, 14 кеглем з міжрядковим інтервалом 1,5/1,15 пт; поля – звичайні: верхнє, нижнє – 2 см, ліве – 3 см, праве – 1,5 см; абзацний відступ – 1,25 см. Нумерація сторінок – знизу праворуч.
5. Посилання на джерела подаються у квадратних дужках, де вказується номер джерела зі списку літератури та за потреби сторінка (напр.: [7, с. 11]). Нумерація посилань у тексті статті обов'язково відповідає послідовності у списку використаних джерел. Виноски та примітки оформлюються по-сторінково, автоматично у *Microsoft Word*. Бібліографічні описи в них відповідають ДСТУ 8302-2015.
6. Ілюстративний матеріал повинен відповідати таким вимогам: усі без винятку ілюстрації мають бути чорно-білі; елементи ілюстрацій, зроблені у редакторі *Microsoft Word*, мають бути згруповані; графіки та діаграми виконані в редакторах *Microsoft Graph* або *Microsoft Excel*; написи на рисунках, легенди до них, підтекстівки подаються мовою статті; рисунки мають бути прив'язані до тексту; формули виконуються в редакторі *Microsoft Equation 3.0* і наступних версіях; скановані ілюстрації мають бути записані у форматі *.jpg*.
7. Одноосібні статті аспірантів, здобувачів та авторів без наукового ступеня обов'язково мають подаватися разом із рецензією наукового керівника або фахівця з досліджуваної тематики, який має науковий ступінь.
8. У статтях аспірантів на першій сторінці подається виноска, в якій зазначаються такі відомості: ініціали та прізвище наукового керівника, його науковий ступінь і вчене звання.
9. Відповідальність за достовірність наведених фактів та даних, обґрунтованість зроблених висновків і рекомендацій покладається на автора (авторів) статті. У випадках виявлення наукової недобросовісності (плагиату), порушення авторських прав відповідальність несе автор (автори) наданих матеріалів.
10. Текст статті, завізований автором (в електронній версії – підпис сканований), надсилається електронною поштою на адресу: ***publish@niss.gov.ua***. Назва файлу, що надсилається, подається латиницею.